

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Bankacılık

Doç. Dr. Leyla AKGÜN
Doç. Dr. Duygu ARSLANTÜRK ÇÖLLÜ

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Bankacılık

Doç. Dr. Leyla AKGÜN

Doç. Dr. Duygu ARSLANTÜRK ÇÖLLÜ

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Bankacılık

Doç. Dr. Leyla AKGÜN • Doç. Dr. Duygu ARSLANTÜRK ÇÖLLÜ

Language: Turkish

Publication Date: 2024

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-975-447-979-9

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub552>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Akgön, L., Arslantürk Çöllü, D. (2024). *Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Bankacılık*. Özgür Publications.

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub552>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

İçindekiler

1	Azerbaycan’da Bankacılık	1
	Azerbaycan Bankacılık Sisteminin Gelişimi	2
	Azerbaycan Merkez Bankası ve Genel Göstergeler	6
	Küresel Krizin Azerbaycan Bankacılık Sistemine Etkisi	9
	Covid-19 Pandemisinin Azerbaycan Bankacılık Sistemi Üzerine Etkisi	10
	Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme	12
	Azerbaycan Menkul Kıymetler Piyasasında Merkez Bankası	14
2	Kazakistan’da Bankacılık	19
	Kazakistan Bankacılık Sisteminin Gelişimi	19
	Küresel Krizin Ülke Finans Sistemi Üzerine Etkisi	22
	Bankacılık Sistemiyle İlgili Temel Göstergeler	27
	Kazakistan Menkul Kıymetler Piyasasında Merkez Bankası	31
	Kazakistan Bankacılık Sisteminde Dijitalleşme	32
3	Kırgızistan’da Bankacılık	37
	Kırgızistan Bankacılık Sisteminin Gelişimi	37
	Küresel Krizin Kırgızistan Bankacılık Sistemine Etkisi	46
	Kırgızistan Bankacılık Sisteminde Dijitalleşme	47
4	Özbekistan’da Bankacılık	51
	Özbekistan Bankacılık Sisteminin Gelişimi	51
	Özbekistan Bankacılık Sistemiyle İlgili Yasal Düzenlemeler	59
	Özbekistan Bankacılık Sisteminde Dijitalleşme	61
5	Türkmenistan’da Bankacılık	67
	Türkmenistan Bankacılık Sisteminin Gelişimi	67
	Türkmenistan Bankacılık Sisteminde Dijitalleşme	69
	Kaynakça	73

Azerbaycan'da Bankacılık

Giriş

Azerbaycan ekonomisi açısından bankacılık sektörü, ülke ekonomisinin lokomotifleri arasında yer almaktadır. Sektör, ülkede gerçekleştirilen finansal ve kredi operasyonlarının yürütülmesinde esas ve belirleyici rol oynamaktadır. Bankacılık sisteminin istikrarında iki özellik büyük önem taşımaktadır. Bir taraftan bankacılık sisteminin istikrar düzeyi, ulusal ekonominin durumunu, toplumun sosyal boyutunu ve uluslararası ilişkiler ve politikaları etkilemekte, diğer taraftan ise bankacılık sisteminde istikrar ülkedeki sosyoekonomik durumun istikrar ve dayanıklılığına bağlılık göstermektedir (Askerova, 2017: 392).

Gelişmiş dünya ülkelerinde piyasa ekonomisinin iki temel modeli bulunmaktadır. İlk model, toplumun ekonomik gelişimini, ikinci model ise sosyal gelişimi temin etmektedir. İlk model liberal model, ikinci model ise sosyal odaklı piyasa modelini karakterize etmektedir. Bu modeller, bankacılık sisteminin devlet düzenlenmesinin düzeyine göre farklılık göstermektedir. Liberal model, devletin cüzi müdahalesi, iktisadi kuruluşların faaliyetinin geliştirilmesi, sosyal sorunların çözümünde devletin minimum rolü gibi unsurlara dayanmaktadır. İkinci modelde ise devlet sektörü önem taşımakta, devlet sadece makroekonomik süreçleri değil iktisadi kuruluşların faaliyetlerini de kontrol etmekte ve devlet paternalizmi tüm toplumu etkilemektedir (Mustafaev, 2011: 216).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesiyle ekonomide reformlar süreci başlamıştır. Bu sürecin başından itibaren ülkede liberal modele geçişle ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda ilk adımlar 90'lı yılların başında

ekonomik faaliyetler ve paranın liberasyonu, ücretlere ilişkin kısıtlamaların kaldırılması, kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi ve özel sektör şirketlerinin kurulması gibi faaliyetleriyle atılmıştır. Bu dönemde bankacılık sisteminin geliştirilmesi devletin önemle üzerinde durduğu konuların başında yer almaktaydı (Mustafazade, 2016: 66).

Azerbaycan'da piyasa ekonomisinin oluşumunda üretim döngüsünün her aşamasına katkısı olan işletme, banka, kurumsal şirketlerde sermayenin artırılması ve oto finansman gibi unsurlar önem taşımaktadır. Bu süreçler finansal ve ekonomik mekanizma tarafından gerçekleştirilmekte, başka bir ifadeyle piyasada faaliyet gösteren birimler arası ilişkilerle sağlanmaktadır (Habibli, 2022: 258). Azerbaycan'da piyasa ekonomisine geçiş ve uluslararası finansal ve üretim şirketlerine entegre olma çabası önemli ölçüde kredi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine bağlılık göstermektedir. Ekonominin etkin bir şekilde işleyişi ve gerekli altyapının oluşturulması kredi operasyonlarının kullanımı ve gelişimi olmadan imkansız görülmektedir. Kredi operasyonlarının yürütülmesinde önemli görev bankaların üzerine düşmektedir (Rahmonkulova ve Mamedova, 2022, 98).

Bu bölümde Azerbaycan bankacılık sisteminin gelişimi, Merkez Bankasının önem ve görevleri, bankacılık sektöründeki gelişmelere ilişkin göstergeler, 2008 krizinin ülkenin bankacılık sistemine etkisi, Pandemi döneminde bankacılık sistemi, bankacılık sektöründe dijitalleşme ve menkul kıymetler piyasasında Merkez Bankasının rolü konularına yer verilmiştir.

1.1. Azerbaycan Bankacılık Sisteminin Gelişimi

1990'lı yıllardan itibaren Azerbaycan bankacılık sisteminin gelişimi dört aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama 1990-1992 yıllarını kapsamaktadır. Bu yıllarda ulusal bankacılık sisteminin oluşmuştur. Bu aşama, devlet bankalarının yeniden yapılandırılması ve özel bankacılık sektörünün kurumsal yapısının oluşturulmasıyla ilgili çalışmaları içermektedir. Bu amaçlara ulaşabilmek adına liberal koşullar oluşturulmuştur. Özellikle sisteme giriş için düşük sermaye ve katı olmayan düzenleyici araçlar uygulanmıştır (Mamedov ve diğerleri, 2020: 778).

İkinci aşama 2000-2004 yıllarını kapsamaktadır. Bu aşamada radikal reformlar yapılmıştır. 2000 yılından itibaren gerçekleştirilen reformlar özel bankaların geliştirilmesi ve bankacılık sisteminin küreselleşmesine yönelik çalışmaları içermektedir (Sadıgov, 2013: 213). 1996 yılında başlayan Bankacılık sektörünün konsolidasyon süreci 2000 yılında banka sayısının 136'dan 70'e azalmasına neden olarak sonraki yıllarda da devam etmiştir. Ardından Merkez Bankasının asgari sermaye tutarıyla ilgili talepleri artırması

piyasada banka sayısının azalmasına neden olmuştur. 2000-2004 yıllarında bu sayı 59'dan 44'e düşmüştür (Sadıgov, 2014: 2).

Ülkeye petrol gelirlerinin girişi, bankacılık sisteminin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede bankacılık sisteminin geliştirilmesi amacıyla 2002-2005 yıllarını kapsayan strateji hazırlanmıştır. Stratejinin temel amacı, petrol gelirlerinin petrol sektörüne etkili dönüşümünü, halkın ve bölgelerin bankacılık hizmetlerine erişimini ve bankacılık piyasasında rekabetin oluşturulmasını sağlamaktır (Veliev, 2014: 69). Amaca ulaşmak adına Merkez Bankası, yasaların güncellenmesi ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarıyla uyumlu hale getirilmesi, bankalarda kurumsal yönetimin kalitesinin artırılması ve bankaların etkili bir şekilde denetlenmesi yönünde çalışmalar başlatmıştır (Mamedov ve Namazov, 2021: 1076).

Yabancı yatırımcıların ulusal bankacılık sistemine artan ilgisiyle 1.01.2004 tarihinde Merkez Bankası tarafından yabancı sermayenin bankacılık sistemine katılımıyla ilgili kısıtlama kaldırılmıştır. 2004 yılında Merkez Bankası kanununda önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler, Merkez Bankasının makroekonomik düzenleme konusundaki misyonunu spesifikleştirmiştir (Alieva, 2019: 83). Merkez Bankasının temel amacı, para ve kredi politikasıyla ilgili sorumluluğu kapsamında fiyat istikrarının sağlanması olarak belirlenmiştir. 2004 yılında Azerbaycan'ın döviz rezervleri 1,4 milyar dolardan 1,8 milyar dolara yükselmiştir. Merkez Bankasının refinansman oranı bu dönemde %7, enflasyon ise %10,4 olarak belirlenmiştir. Enflasyondaki artışa para arzındaki artış ve enerji kaynaklarının maliyetindeki artış gibi faktörler neden olmuştur. 2004 yılında bu gösterge %31,9 olarak kaydedilmiştir (Mamedov ve diğerleri, 2020: 778).

Bankacılık sisteminin gelişiminin üçüncü aşaması 2004-2014 yıllarını kapsamaktadır. Enflasyonla mücadele kapsamında bu dönemde Merkez Bankası parasal tedbirler olarak refinansman oranını 2005 yılında %7'den %9'a, 2006 yılında %9'dan %9,5'e, 2007 yılında ise %13'e yükseltmiştir. 2.04.2007 yılında Merkez Bankası tarafından asgari ve azami faiz koridoru limitleri ve yeni refinansman oranı onaylanmıştır. Asgari limit %5, azami limit ise %19 olarak belirlenmiştir. 2010 yılında asgari limit %1, azami limit ise %7 olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşımın temel amacı, fazla para arzını sınırlandırarak enflasyonun düşürülmesini sağlamaktır. Ticari ve tüketici taleplerin sonucu döviz gelirlerinin kamuya yatırılması bankacılık hizmetlerine olan talebi daha da artırmıştır. Bu dönemde petrol sektörü varlıklarının GSYH içindeki oranı %77'ye, kredi portföyü ise 30 kat artmıştır (Mamedov, 2021: 103).

Bankacılık sisteminin gelişiminin son aşaması 2014 yılından günümüze kadar olan süreci kapsamaktadır. 2014 yılında yaşanan petrol fiyatlarındaki hızlı düşüş, ekonomik gelişimin yavaşlaması, ticari ortakların ekonomik krizle karşı karşıya kalması, ödemeler dengesi ve petrol bütçe açığı ülkede finansal hizmet sektöründe yenilikçi yaklaşım ve gelişmelere ihtiyaç oluşturmuştur. 21.12.2015 tarihinde Merkez Bankası dalgalanmalı manat kuruna geçiş kararı almıştır. Bu karar, ülke ekonomisine giren dövizdeki keskin düşüş ve döviz rezervlerinin korunması amacıyla verilmiştir. Bu karar sonucu manatın değeri yabancı para birimleri karşısında keskin bir şekilde düşmüştür (Mamedov, 2022: 12). Dalgalanmalı kur, ülke ekonomisine küresel şokların etkisini etkisiz hale getirmesini önemli ölçüde etkilenmiştir. Aynı zamanda yeni rejim ulusal finansal piyasanın gelişimini tetiklemiş ve yeni finansal araçların kullanımını desteklemiştir. Fakat 2015 devalüasyonu ülkenin bankacılık sistemindeki bütün eksikleri ortaya koymuştur (Mamedov, 2015: 92). Vadesi dolmuş kredi oranları 2015 yılında %5,3, 2017 yılında ise %14,1 artmıştır. Bu kapsamda bankalar operasyon masraflarını kısmak zorunda kalmıştır. Borçların geri ödenmesinde yaşanan sıkıntılar bankaların kredi riskini artırmıştır. Kredi riskinin yönetilmesi amacıyla bankalar kredide yeniden yapılandırmaya başlamıştır (Velieva, 2020: 26).

2016-2017 yıllarında likidite sorunu artış göstermiş, aktiflerde önemli azalış yaşanmış ve kredi verme oranında düşüş yaşanmıştır. Bankaların aktifleri bir önceki dönem 3143 milyon manat iken, bu dönemde 27921 milyon manata düşmüştür. Aktiflerin GSYH içindeki oranı % 52 iken, bu dönem %40'a düşmüştür. 2017 yılında bankaların elde ettiği net gelir 148 milyon manat, bankaların faiz geliri 675 milyon manat, kredi gelirleri 504 milyon manat, faiz dışı gelirler 364 milyon manat olarak gerçekleşmiştir. Bankaların faiz giderleri 332 milyon manat, faiz dışı giderler 307 milyon manat olarak gerçekleşmiştir (Garaev ve Hoyskaya, 2020: 22).

2018 yılında bankaların toplam aktifleri 27907 milyon manat, faiz dışı gelirler 114 milyon manat, faiz gelirleri 428 milyon manat, kredi gelirleri ise 287 milyon manat olarak gerçekleşmiştir. Bankaların faiz giderleri 152 milyon manat, faiz dışı giderler ise 248 milyon manat olarak gerçekleşmiştir (Velieva, 2019: 78).

2019 yılında cumhurbaşkanı tarafından sorunlu kredilerin geri ödenmesiyle ilgili kararname imzalanmıştır. Bu kararnameyle birçok ticari bankanın finansal durumunun iyileşmesine neden olmuştur. Ulusal para birimi olan manatın para piyasasında dalgalanmalara maruz kalmaması da bankaların faaliyetini olumlu yönde etkilemiştir. 2019 yılında bankaların toplam aktifleri 32723 milyon manat teşkil etmiştir. Bankaların faiz dışı

gelirler 723 milyon manat, faiz gelirleri ise 1922 milyon manat olarak gerçekleşmiştir. Bankaların faiz giderleri 548 milyon manat, faiz dışı giderler ise 1205 milyon manat olarak gerçekleşmiştir (Garmidarova, 2020: 183).

2020 yılında bankacılık sektöründe sermaye yeterlilik oranı %18 olarak belirlenmiştir. Bu oran, bankaların varlıklarını kendi sermayesiyle sağladığını göstermektedir. Bankacılık sektöründe sermayenin yeterliliği, zararın ve sorunlu kredilerin kapatılması açısından önem arz etmektedir. 2020 yılında genel olarak bankacılık sisteminin yeterli likiditeye sahip olduğu görülmektedir. Bu dönemde bankaların likit fonları 9 milyar manat teşkil etmiştir. Bu gösterge bankacılık sektörünün aktiflerinin %29'unu oluşturmuştur. 2020 yılında bankaların toplam aktifleri 32055 milyon manat teşkil etmiştir. Bankaların faiz dışı gelirler 672 milyon manat, faiz gelirleri ise 1368 milyon manat olarak gerçekleşmiştir. Bankaların faiz giderleri 492 milyon manat, faiz dışı giderler ise 1236 milyon manat olarak gerçekleşmiştir (Mamedov ve diğerleri, 2021: 13).

2021 yılında sermaye yeterlilik oranı %18 olarak belirlenmiştir. Bankacılık sektörünün sermaye yeterliliği 4,7 milyar manat teşkil etmiştir. Bankaların likit fonları 10 milyar manat olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında bankaların toplam aktifleri 38462 milyon manat teşkil etmiştir. Bankaların faiz dışı gelirler 876 milyon manat, faiz gelirleri ise 2107 milyon manat olarak gerçekleşmiştir. Bankaların faiz giderleri 538 milyon manat, faiz dışı giderler ise 1471 milyon manat olarak gerçekleşmiştir (Djabieva, 2021: 1009).

2022 yılında bankaların toplam aktifleri 47055 milyon manat teşkil etmiştir. Bankaların faiz dışı gelirler 1216 milyon manat, faiz gelirleri ise 2738 milyon manat olarak gerçekleşmiştir. Bankaların faiz giderleri 658 milyon manat, faiz dışı giderler ise 1885 milyon manat olarak gerçekleşmiştir (Merkez Bankası İstatistik Bülteni, 2022: 64).

2023 yılında bankaların toplam aktifleri 49178 milyon manat teşkil etmiştir. Bankaların faiz dışı gelirler 1368 milyon manat, faiz gelirleri ise 3493 milyon manat olarak gerçekleşmiştir. Bankaların faiz giderleri 839 milyon manat, faiz dışı giderler ise 2336 milyon manat olarak gerçekleşmiştir (Merkez Bankası İstatistik Bülteni, 2023: 58).

2024 yılının Mart ayı itibariyle 48736 milyon manat teşkil etmiştir. Bankaların faiz dışı gelirler 392 milyon manat, faiz gelirleri ise 963 milyon manat olarak gerçekleşmiştir. Bankaların faiz giderleri 260 milyon manat, faiz dışı giderler ise 632 milyon manat olarak gerçekleşmiştir (Merkez Bankası İstatistik Bülteni, 2024: 65).

1.2. Azerbaycan Merkez Bankası ve Genel Göstergeler

Azerbaycan bankacılık sistemi Merkez Bankası ve ticari bankalar olmak üzere iki temel öğeden oluşmaktadır. Merkez Bankasının faaliyeti Azerbaycan Anayasası, Merkez Bankası Kanunu ve Medeni Kanun tarafından düzenlenmektedir. 11.012.1992 tarihinde Azerbaycan Merkez Bankası kurulmuştur. 07.08.1992 tarihinde Merkez Bankası Kanunu Yürürlüğe girmiştir (Valiev, 2013: 85). 26.12.2002 tarihinde ise bankacılık sisteminin gelişimi ve yürütülen reformları daha derinleştirme amacıyla ülke cumhurbaşkanı talimatıyla bu kanun tekrar revize edilerek geliştirilmiştir. Bu gelişmeler sonucu Merkez Bankasının hukuki statüsü, amacı, fonksiyonları ve diğer devlet kurumlarıyla iletişimi daha net olarak belirlenmiştir (Halilov, 2016: 383).

Merkez Bankası Kanunu kapsamında Merkez Bankası, ülkedeki bankacılık faaliyetini lisanslamakta, düzenlemekte ve denetlemektedir. Merkez Bankasının temel amacı, ülkede fiyatlar dengesinin sağlanmasıdır. Bir diğer amaç, bankacılık ve ödeme sisteminde istikrarın sağlanmasıdır. Kar elde etmek Merkez Bankasının temel amaçları arasında yer almamaktadır. Merkez Bankası amaçlara ulaşmada aşağıda yer alan fonksiyonları yerine getirmektedir (Murşudli, 2008: 86):

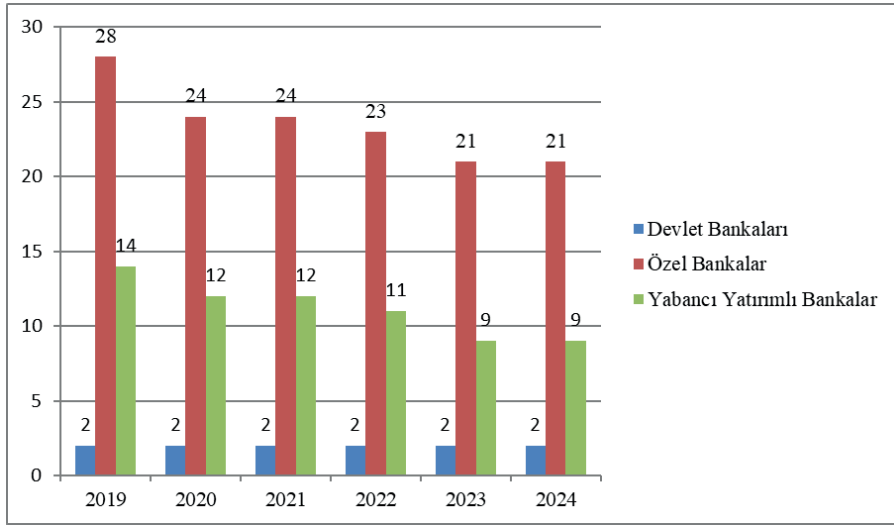
- Ülkenin para ve döviz politikasını belirleyip yürütmektedir,
- Nakit dolaşımını düzenleyerek banknotları basmakta ve tedavülden çekmektedir,
- Manatın yabancı para birimlerine karşı resmi döviz kurunu açıklamaktadır,
- Yasalar çerçevesinde döviz düzenlemeleri yapmaktadır,
- Üzerinde yetkisi olan uluslararası altın rezervlerini saklamakta ve yönetmektedir,
- Ödemeler dengesini oluşturmakta ve ülkenin tahmini ödemeler dengesinin hazırlanmasına katılmaktadır,
- Bankacılık faaliyetini lisanslamakta, düzenlemekte ve yasalara uygun bankacılık faaliyetini denetlemektedir,
- Ödeme sisteminin işleyişini koordine etmekte, düzenlemekte ve yasalara uygunluğunu denetlemektedir,
- Yasada yer alan diğer fonksiyonları yerine getirmektedir (Mamedov ve Abbasbeyli, 2013: 75).

Ülke bankacılık sisteminin ikinci temel ögesini ticari bankalar oluşturmaktadır. Ticari bankalar dört gruba ayrılmaktadır. Birinci grupta Azerbaycan Uluslararası Bankası yer almaktadır. İkinci grubu Azerbaycan ticari bankaları oluşturmaktadır. Üçüncü grup yabancı yatırımlı bankalar oluşturmaktadır. Dördüncü grubu yurtdışında faaliyet gösteren bankalar oluşturmaktadır (Mustafazade, 2016: 66).

Ülkede faaliyet gösteren banka sayısı ile ilgili bilgilere aşağıda yer alan Grafik 1.1'de yer verilmiştir.

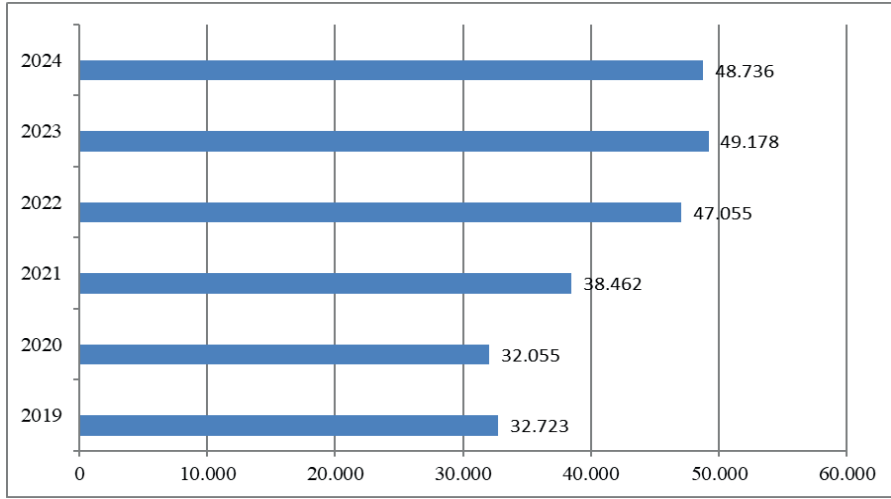
Grafik 1.1 incelendiğinde banka sayısının yıllara göre azaldığı görülmektedir. 2019 yılına göre 2024 yılında devlet bankası sayısında değişiklik yaşanmamış, özel banka sayısında %25 azalış, yabancı banka sayısında ise %36 azalış yaşanmıştır. Banka sayısında azalış, ulusal para biriminde yaşanan devalüasyondan ve istikrarsız finans ve kredi politikasından kaynaklanmaktadır (Aliyev, 2019: 240).

Grafik 1.1. Yıllar İtibariyle Ülkedeki Banka Sayısı

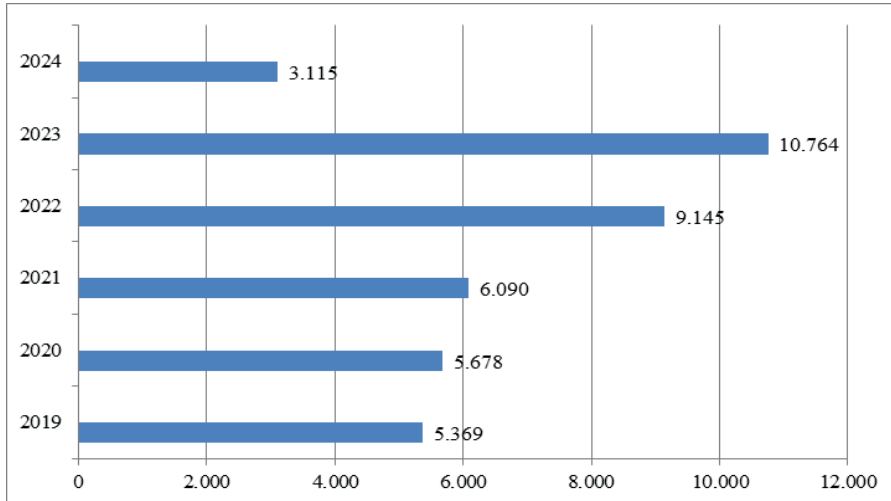
Kaynak: Merkez Bankası verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır (www.cbar.az).

Ülkede faaliyet gösteren bankaların toplam varlıklarına ilişkin bilgilere aşağıda yer alan Grafik 1.2'de yer verilmiştir.

Grafik 1.2. Ülkede Faaliyet Gösteren Bankaların Toplam Aktifleri (Milyon Manat)

Kaynak: Merkez Bankası verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır (www.cbar.az).

Grafik 1.2 incelendiğinde son beş yılda toplam aktiflerin arttığı görülmektedir. 2024 yılında 2019 yılına göre %33 artış yaşanmıştır. Son beş yılda aktiflerde gözlemlenen artış depozito ve kredi portföyünün artışından kaynaklanmaktadır.

Grafik 1.3. Bankaların Yıllar İtibariyle Elde Ettiği Kar (Milyon Manat)

Kaynak: Merkez Bankası verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır (www.cbar.az).

Grafik 1.3 incelendiğinde bankaların elde ettiği karın yıllar itibariyle arttığı görülmektedir. 2024 yılına ait veri Mart ayına kadar olan dönemi kapsamaktadır. 2010 yılına göre 2023 yılında ülkede faaliyet gösteren bankaların elde ettiği kar %100 artış göstermiştir.

1.3. Küresel Krizin Azerbaycan Bankacılık Sistemine Etkisi

Küresel finansal kriz Azerbaycan ekonomisini bazı önemli tehditlerle karşı karşıya koymuştur. Bu tehditlerin başında ticari faaliyetlerin azalmasına neden olacak ikinci sınıf bankalar açısından dış finansal kaynakların kaybı ve ekonomi için önemli husus olan likiditenin azaltılması gelmekteydi. İkinci önemli tehdit, dünya çapında borsa ürün fiyatlarındaki düşüş ve ihracat döviz kazancındaki azalışın ülkedeki ödemeler dengesini olumsuz etkilemesi ve ithalatı azaltmasıydı (Eyubov, 2012: 98). O dönemde Azerbaycan ekonomisinin petrol ve gaz sektörüne önemli ölçüde bağlı oluşu ülkeyi dış şoklara karşı fazla hassas kılmaktaydı. 2006-2008 yıllarında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın %60'ını petrol ve gaz sektörü oluşturmaktaydı. Üçüncü önemli tehdit, reel sektörde üretimin azaltılmasıydı. Bu durum, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın büyüme oranının düşmesine ve işsizliğin artmasına neden olmuştur. Dördüncü tehdit ise, devalüasyon, sermayenin spekülatif olarak dışa aktarılması ve nüfusun refah seviyesinin düşmesiydi (Rustamov, 2010: 29).

Küresel finansal kriz, Azerbaycan ekonomisine temel etkisini 2008 yılının ikinci yarısında petrol fiyatlarında yaşanan ciddi düşüşle göstermiştir. Örneğin, 2008 yılının Temmuz ayı başında bir varil petrol fiyatı 147 Dolar iken, 2008 yılı sonunda bu fiyat 45 Dolara düşmüştür. Dünyada yaşanan fiyat azalışları metalürji ve kimya endüstrisi gibi sektörlerin ihracatını da olumsuz yönde etkilemiştir. 2009 yılının ilk yarısında toplam ihracat miktarı 2008 yılının ilk yarısına göre iki defa düşmüştür (Zeynalov, 2011: 91).

Yaşanan olumsuz gelişmeler doğrultusunda krizden korunmak amacıyla Hükümet tarafından Krize Karşı Önlem Paketi hazırlanmıştır. Hükümet ve Merkez Bankası tarafından kabul edilen bu paket, öncelikle ülkede finansal istikrarın ve sürdürülebilir sosyal ve ekonomik gelişiminin korunmasını amaçlıyordu. Kriz karşıtı program kapsamında yürütülen çalışmalar, ülkenin bu döneme daha dengeli devlet bütçesi, daha az iç ve dış borç ve makul miktarda döviz rezerviyle girmesine neden olmuştur (Zeynalov, 2013: 30).

Krizle mücadele kapsamında 09.07.2009 tarihinde Merkez Bankası kanununda değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler, Merkez Bankasının para politikası ve bankacılık sisteminin düzenlenmesinin esnekliğini artırmıştır. Bu kapsamda Merkez Bankası, daha uzun vadelerde çeşitli para birimlerinde

kredi sağlamak yetkisine sahipti. Aynı zamanda reel sektörün desteklenmesi amacıyla Merkez Bankası, makroekonomik eğilimler ve mikro ekonomik sonuçları göz önünde bulundurarak bankalara devlet garantili olarak kredi verme yetkisine sahipti (Guseynli, 2016: 146).

Kriz karşıtı yapılan çalışmalar sonucu Merkez bankasının döviz rezervleri 2009 yılının Ocak ayında 61.370.000 Dolar iken, 2010 yılının Ekim ayında 70.000.000 Dolara ulaşmıştır. Azerbaycan'da faaliyet gösteren ticari bankaların aktifleri 12.181.000.000 Dolara ulaşmıştır. 2009 yılına göre bu göstergede %32,5 artış yaşanmıştır. Aynı zamanda vatandaşlar tarafından bankalara yatırılan paralarda da %9,7 artış görülmüştür. Bankaların ekonomiye sağladığı kredi miktarı 2009 yılında 6.030.000.000 Manat iken, 2010 yılının ilk çeyreğinde bu rakam 8.300.000.000 Manata ulaşmıştır. Aynı zamanda bu dönemde ülkenin bankacılık sisteminin toplam sermayesi 2009 yılına göre %12,9 artarak 1.758.000 Manata ulaşmıştır. Bankaların gösterdiği hizmette 2009 yılına göre 2010 yılında %3,9 artış yaşanmıştır. 2010 yılında ülkenin bankacılık sisteminin aktifleri 12.030.000.00 manat teşkil etmiştir (İsmailov, 2011: 42).

Krizle mücadele kapsamında 27.10.2009 tarihinde bireylerin faiz gelirlerine ilişkin gelir vergisinden muafiyetine dair kanun kabul edilmiştir. Kabul edilen kanun ülke bütçesine 60.000.000 Manata mal olsa da, bu adım bankacılık sistemini desteklemek için atılmıştır. Bu gelişme sonucunda vatandaşların bankalara yatırımlarında ciddi artış görülmüştür. 2009 yılına göre bu artış 2010 yılında 221.000.000 Manat teşkil etmiştir. Böylece ülkede yapılan düzenlemeler ve yürütülen mali önlemler krizin etkilerini daha yumuşak bir şekilde atlatmaya neden olmuştur (Şamseddin ve Fahri, 2009: 86).

1.4. Covid-19 Pandemisinin Azerbaycan Bankacılık Sistemi Üzerine Etkisi

Covid 19 birçok ülkede bankaların finansal iflasına, işsizliğe, dünya ekonomisinin duygunluk dönemi yaşamasına ve tüm bunların sonucu küresel ekonominin düşüşüne neden olmuştur. Pandeminin Azerbaycan'a diğer ülkelere göre daha geç gelmesine rağmen enerji kaynaklarının fiyatında önemli düşüşe sebep olmuştur. Makroekonomik istikrarın sağlanmasında yürütülen başarılı çalışmalar, küresel risklerin önlenmesine dair alınan kararlar Azerbaycan piyasası için küresel volatilitedeki artış riskini kısıtlamıştır. Pandeminin finansal sisteme etkisi üç yolla gerçekleşmektedir. Birinci yol ödemeler dengesiyle, ikinci yol gelire, üçüncü yol ise kredi yoluyla (Rakhmonkulova ve Mamedov, 2022: 97).

Petrol fiyatlarındaki düşüş ve diğer ürünlerin ihracatı ödemeler dengesi yoluyla döviz piyasasını etkilemektedir. Kredi riskleri karşısında bankaların finansal durumunu kötüleştirmekte, bu durum ise bankaların kredi vermesini kısıtlamalarına neden olmaktadır. Kredi kısıtlamaları da kredi yoluyla ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. İşletmelerin gelirlerinin azalması kredi riskini artırmakta ve finansal sektörün hizmetlerine olan talebi düşürmektedir. Sonuç olarak bankaların gelirleri azalmaktadır. Aynı zamanda işletmelerin gelirlerinin düşmesi kredibilitiyi de düşürmektedir. Bu durum ise bankaların ekonomiye kredi sunma eğilimini de azaltabilmektedir. Pandeminin kredi kanalına etkisi aşağıda yer alan risklerin uygulanmasına bağlılık göstermektedir (Mamedov ve Namazov, 2021: 1083):

- Borçluların gelirlerinin azalması,
- Hizmet verme olanaklarının daralması nedeniyle kredilerin sınırlandırılması,
- Borçluların kredi kalitesinin düşmesi ve kredi riskinin artması,
- Kredi oranlarının artması ve yeni kredi taleplerinin düşmesi,
- Bankaların kredi verme standartlarını katılaştırması ve kredi limitlerini azaltması,
- Finansal durumun kötüleşmesi nedeniyle bankaların sermaye yetersizliğiyle karşı karşıya kalması sonucu kredi artırma yoluna gidememesi.

Pandeminin Azerbaycan enerji ve hisse senetleri piyasasına, makroekonomik istikrara, istihdama ve şirketlerin faaliyetine verdiği zararı azaltmak amacıyla cumhurbaşkanı tarafından dört çalışma grubunun yaratılmasıyla ilgili emir verilmiştir. Bu dört gruptan ikisi bankacılık sistemindeki olumsuzlukların ortadan kaldırılmasıyla ilgili çalışmaların yürütülmesiyle görevlendirilmişti. Merkez Bankasına bağlı olarak çalışan iki grup, pandeminin finans sektörü ve makroekonomiye olan olumsuz etkilerini değerlendirmek, manat kurunun ve tüketici fiyatlarının istikrarını korumakla ilgili teklifler hazırlayıp Bakanlık Kuruluna sunmakla görevlendirilmişti (Aliyev, 2020: 282).

Pandeminin etkisini azaltmak amacıyla Merkez Bankası, bankalar üzerindeki yükün hafifletilmesine yönelik düzenleyici önlemler almıştır. Bu önlemler aşağıda yer alan faaliyetleri kapsamaktadır (Garmidarova, 2020: 183):

- Sermaye yeterlilik oranıyla ilgili taleplerin sistem bankalarda %12'den %11'e, diğer bankalarda ise %10'dan %9'a indirilmesi,
- Konjonktüre karşı sermaye tamponununun %0,5'ten %0'a indirilmesi,

- Tüketici kredileri için ek sermaye taleplerinin ertelenmesi.

Sıralanan önlemlerin yanı sıra Merkez Bankası, tedbirli kredi politikasının uygulanması, kapitalizasyon ve rezerv düzeyinin artırılması ve yabancı krediler için zorunlu karşılıkların uygulanmasıyla ilgili talimatlar vermiştir. Pandeminin halkın gelirlerini ciddi oranda düşürmesi nüfusun 2,2 milyonunu kredilerini geri ödemede güçlükle karşı karşıya koymuştur. Bu kapsamda Merkez Bankası tarafından dokuz aylık süre için ticari bankalara gecikmeli ödemelere faiz ve ceza uygulamamasıyla ilgili emir verilmiştir. Merkez Bankasının yürüttüğü çalışmaların amacı finans sisteminin iyileştirilmesi, tüketicilerin çıkarlarını savunarak bankalardaki yatırımlarının korunması, kayıpların önlenmesi ve fonlarını kullanmasında kolaylığın sağlanmasıdır (Mamedov ve diğerleri, 2022: 89).

Merkez Bankası tarafından yürütülen çalışmalar kapsamında bankaların kapitalizasyonu, likidite durumu ve sorunlu aktiflerin kullanımı konusunu odak noktası haline getirmiştir. Reel sektörde finansal fırsatlara erişimin yaygınlaştırılması, yeniden yapılandırma ve gelişim amacıyla Avrupa Bankasıyla 200 milyon dolar tutarında anlaşma yapılmıştır. Bu kredi, reel sektördeki işletmelerin ayakta kalıp faaliyetlerini sürdürebilmelerine yönlendirilmiştir. Pandemi sürecinde yürütülen para ve makro düzeydeki tedbirli politikalar ülkedeki makroekonomik ve finansal istikrarın sağlanmasında etkili olmuştur (Djabieva, 2022: 48).

1.5. Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme

Küresel talepler ekonominin çeşitli alanlarına doğrudan ve dolaylı olarak etmektedir. Bu taleplerden biri olan dijitalleşme günümüzde büyük önem taşımaktadır. Çoğu ülke dijitalleşmeyle ilgili yeni gelişim aşamasına geçerek bu kapsamda birçok girişimde bulunmuştur. Dijital ekonominin gelişimi, ülkelerin GSYH'sının artmasına neden olmaktadır. Güney Doğu Asya ülkelerinde dijital ekonominin yılsonuna kadar üç kat artarak 240 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu gelişmeler ışığında ülkeler dijitalleşmeyle ilgili yasal düzenlemeler yaparak kamu kurumlarında elektronik hizmet vermeye başlamıştır (Tagieva ve Şarifov: 2020:219).

Küresel ortamda yaşanan gelişmelere Azerbaycan da ayak uydurmağa çalışmış ve ülkenin bankacılık piyasasına dijital finansal hizmetleri nüfuz etmeye başlamıştır. Dijital teknolojiler, ulusal politika ve ekonominin çeşitlendirilmesinde önemli stratejik vektör olarak görülmektedir. Dijital dönüşüm, 2014-2020 yıllarında bilgi toplumunun geliştirilmesi amacıyla ulusal stratejinin öncelikli çalışmaları arasında yer almıştır. Dijitalleşme özellikle finans ve bankacılık sektöründe şeffaflık, kullanılabilirlik, entegrasyon,

etkililik ve esnekliğin artırılmasını sağlamaktadır. Bankacılık sektörünün dijital modernizasyonu, bankacılık sistemine yeniliklerin getirilmesiyle sıkı bir şekilde bağlantılıdır (Abbasov ve diğerleri, 2019: 85).

Ülkede geleneksel bankacılıktan dijital bankacılığa geçiş aşşağıda yer alan olumlu sonuçları ortaya koymaktadır:

- Personel sayısında azalma bankaların faaliyet giderlerini düşürmektedir,
- Bankacılık operasyon sürçlerinin azalması nedeniyle işlem maliyeti düşmektedir,
- Tüketilen kaynak miktarının azalması çevresel yükü azaltmaktadır,
- 7/24 bankacılık hizmetleri sağlanmaktadır,
- Tek bir kaynaktan tüm bankacılık hizmetlerine güvenli erişim sağlanmaktadır (tasarruflar, yatırımlar, sigorta hizmetleri, ipotekler gibi),
- Müşteriler için bütçe planlaması ve gider analizi gibi yeni işlevler sağlanmaktadır,
- Müşteri odaklı çalışarak onun taleplerinin sağlanması için programlar oluşturmak ve elektronik posta yoluyla bildirimlerin gönderilmesini sağlamak (Mamedov, 2019: 39).

Yukarıda sıralanan bu avantajlar bankaların masraflarını %20-%40 arasında azalmasına neden olmaktadır. Dijital dönüşümün avantajlarının yanı sıra risk ve tehditleri de bulunmaktadır. Risk ve tehditleri ortadan kaldırmak için finansal teknolojilerin özellikle siber güvenlik ve veri saklamayla ilgili düzenleyici çerçevevi uyumlu hale getirmek önem taşımaktadır (Mamedov ve diğerleri: 2021: 12).

Ülkede dijital bankacılığın geliştirilmesi ve düzenlenmesi yönünde kapsamlı çalışmalar yapılmaktadır. 2020 yılında Cumhurbaşkanı tarafından Azerbaycan'da dijital ödemelerin artırılması amacıyla Devlet Programı onaylanmıştır. Programın stratejik amacı, vatandaşlar, ticari işletmeler ve kamu kuruluşları arasında nakit dışı ödemelerin geliştirilmesi, nakit akışının en aza indirilmesi ve bankacılık sektörünün mali kaynak tabanının güçlendirilmesiydi. Bu amaca yönelik öncelikli olarak kurumsal ve yasal çerçevevi oluşturarak dijital ödemelerle ilgili çeşitlilik, kalite ve uygulama alanının artırılması gerekmektedir (Gasanov ve Alekperova, 2023: 722).

Ülkede finansal katılımın geliştirilmesi için finansal hizmetlerin teşvik edilmesi ve Fintex'in kullanılması büyük önem taşımaktadır. Fintex'in uygulanması ve geliştirilmesi için ülkede aşşağıda sıralanan çalışmaların gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir (Mamedov, 2022: 10):

- Finansal teknolojilerin gelişimi ve yasal dayanağının oluşturulması için kurumsal esasların hazırlanması,
- Kara para aklanmasının önlenmesi,
- Finansal teknolojilerin bilgi güvenilirliğinin sağlanması,
- Medeni kanunda uygun değişiklikler yapılarak fikri faaliyetin sonucu olarak ortaya çıkan son finansal teknolojilerin korunmasının sağlanması,
- Finansal teknolojilerin talepleri doğrultusunda ulusal ödeme sistemini düzenleyen yasaların hazırlanması,
- Çeşitli bilgi kanalları kullanarak nüfusun finansal teknolojilerin kullanılmasıyla ilgili finansal okuryazarlığının artırılması.

Günümüz koşullarında ülkedeki tüm bankalar internet bankacılığı hizmeti sunmaktadır. Özellikle son üç yılda elektronik bankacılık hizmetlerinin kullanımında önemli artış yaşandığı görülmektedir. 2022 yılında toplam para transferleri 187,4 milyar manat olarak gerçekleşmiştir. Bu tutarın %77'si dijital bankacılık aracılığıyla yapılmıştır. 2021 yılına göre 2022 yılında internet bankacılığıyla transfer yapan müşteri sayısında %50 artış yaşanmış, mobil bankacılık aracılığıyla transfer yapan müşteri sayısı ise üç defa artmıştır. Son üç yılda kart kullanım sayısında da önemli artış yaşanmıştır. 2021 yılına bankalar tarafından 9,6 milyon kart çıkarılmış bu kartların %39'u temassız özelliği taşımaktaydı. 2023 yılında 2021 yılına göre kart sayısında %44 artış yaşanmış, temassız kart sayısı ise altı defa artmıştır. Merkez Bankası 2024 yılında nakit dışı operasyonların %48 artacağını hedeflemektedir. Ülkede dijital ödemelerin kullanımının artması ekonomik şeffaflığa yol açacak, bankaların işletme maliyetlerini düşürecek, vergi tabanını genişletecek, işletmelerin ve nüfusun finansal hizmetlere erişimini ve bankacılık sektörünün borç verme ve yatırım alanındaki olanaklarını artıracaktır (Mamedov ve diğerleri, 2023: 36).

1.6. Azerbaycan Menkul Kıymetler Piyasasında Merkez Bankası

Küresel finansal ve yatırım faaliyetleri kapsamında Azerbaycan finans sisteminin gelişiminin hızlandırılması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda ülkenin finans sisteminin kilit öğelerinden olan menkul kıymetler piyasasının geliştirilmesi ve etkin bir şekilde faaliyet göstermesi üzerinde durulması gereken konular arasında yer almaktadır. Menkul kıymetleri piyasasının aktif bir şekilde faaliyet göstermesi büyük yatırım ve inovasyon projelerinin uygulanması da dahil olmak üzere ülke ekonomisinin çeşitli sektörlerine daha fazla yatırım yaparak fonların harekete geçirilmesinde ve birikmesinde

belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, menkul kıymetlerin temel mekanizmalarının oluşumu ve geliştirilmesine ilişkin ilkelerin devletin mali ve ekonomik politikasının temel öğeleri arasında yer alması gerekmektedir (Aslanov, 2020: 11).

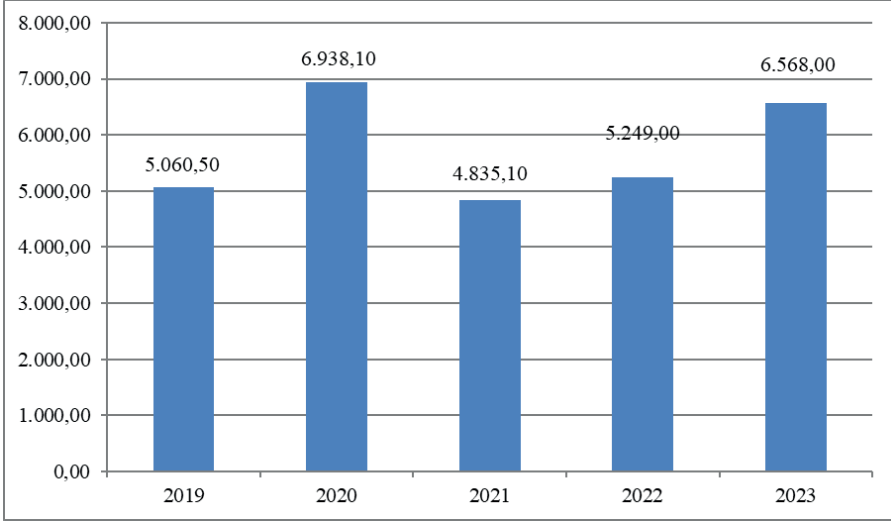
1995 yılında Azerbaycan'da özelleştirmenin birinci aşaması başlamış ve bu kapsamda hisse senetlerinin ihracı ve dolaşımıyla ilgili altyapı oluşturulmaya başlamıştır. 1996 yılında hisse senetleriyle ilgili temel düzenlemeler yapılsa da finansal piyasa aracı olarak onların kullanımıyla ilgili yeterli düzenlemeler geliştirilmemiştir. 1998 yılında Menkul Kıymet yasasının yürürlüğe girmesi ülkede menkul kıymetler piyasasının gelişimini sağlamıştır (Mehtieva, 2019: 21).

Menkul kıymetler piyasasında Merkez Bankası senetleri devlet menkul kıymetleri olarak işlem görmektedir. Menkul kıymetler kısa vadeli olarak ihraç edilmektedir. Bu menkul kıymetler aşağıda sıralanan amaçlar için ihraç edilmektedir:

- Bütçe açıklarının finanse edilmesi,
- Bütçe ödemeler dizinin düzenlenmesi,
- Öngörülen ülke para ve kredi politikalarının gerçekleştirilmesi,
- Ekonomik gelişim programlarının gerçekleştirilmesi,
- Ülke çapında önemli sosyal problemlerin çözülmesi (Abdinov ve Tagizade, 2015: 54).

Merkez Bankası tarafından ihraç edilen menkul kıymetler dolaşımda olan paranın düzenlenmesinde araç olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle menkul kıymetlerin alım ve satımında sadece bankalar katılmaktadır (Sadıgov, 2021: 61). Son beş yılda Merkez Bankası tarafından ihraç edilen menkul kıymetlere dair bilgilere aşağıdaki grafikte yer verilmiştir.

Grafik 1.4. Merkez Bankası Tarafından İhraç Edilen Menkul Kıymetler (Milyon Manat)

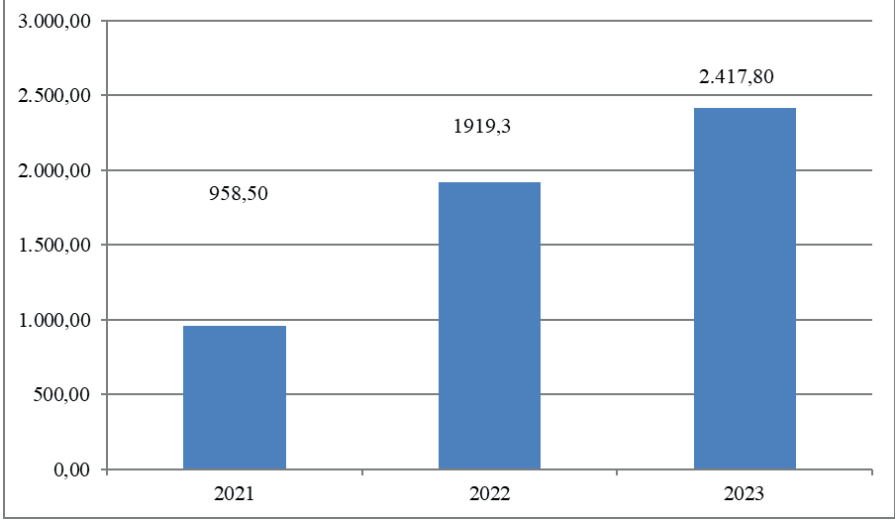

Kaynak: Merkez Bankası verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır (www.cbar.az).

Grafik 1.4 incelendiğinde en fazla ihraç edilen menkul kıymet 2020 yılında gerçekleşmiştir. 2019 yılına göre 2023 yılında ise %30 artış yaşanmıştır.

Merkez Bankası tarafından ihraç edilen menkul kıymetlerle ilgili işlemlerde Repo ve Ters Repo operasyonları önemli yere sahiptir. Bu operasyonlar Merkez Bankası tarafından para ve kredi politikası çerçevesindeki amaçların gerçekleştirilmesi ve bankacılık sisteminin ödeme gücünün düzenlenmesi amacıyla kullanılmaktadır (Nabiyeva ve diğerleri, 2023: 10). Repo operasyonu, Merkez Bankası tarafından ticari bankalara menkul kıymet satışını (Açık Repo) ve aynı ticari bankalar tarafından aynı menkul kıymetlerin Merkez Bankasına satışını (Kapalı Repo) kapsamaktadır. Ters Repo işleminde menkul kıymetler Merkez Bankasına satılmaktadır. Repo ve Ters Repo menkul kıymetlere karşılık teminat olarak kredi verilmesi işlemlerini kapsamaktadır. Bu durumda kredi faizi, menkul kıymetin Repo açılış fiyatıyla kapanış fiyatı arasındaki farka dayanarak belirlenmektedir (Tagizade, 2015: 177). Ülkede son üç yılda Merkez Bankası menkul kıymetleriyle gerçekleştirilen Repo ve Ters Repo işlemleriyle ilgili bilgiler Grafik 1.5'te yer verilmiştir.

Grafik 1.5. Merkez Bankası Menkul Kıymetleriyle Gerçekleştirilen Repo ve Ters Repo İşlemleri (Milyon Manat)

Kaynak: Merkez Bankası verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır (www.cbar.az).

Son üç yılda ülkede Merkez Bankası menkul kıymetleriyle gerçekleştirilen Repo ve Ters Repo işlemlerinde artış yaşanmıştır. 2023 yılında 2021 yılına göre bu göstergede %152 artış kaydedilmiştir. Merkez Bankasının ihraç ettiği menkul kıymetlerin değeri ve gerçekleştirilen Repo ve Ters Repo işlemleri ülke menkul kıymetler piyasasında önemli rol oynamaktadır.

Kazakistan'da Bankacılık

2.1. Kazakistan Bankacılık Sisteminin Gelişimi

Kazakistan'da bankacılık sisteminin oluşum ve gelişim tarihi Rusya bankacılık sisteminin gelişim tarihine dayanmaktadır. 1860 yılında kurulan Rusya Devlet Bankası Kazakistan'daki kredi sistemini yöneten ve dolaşımdaki banknotları ihraç etme yetkisine sahip tek kuruluştur. Rusya Devlet Bankası ülkedeki bankalar dışında endüstri, ticaret ve satın alma alanlarına da kredi sağlamaktaydı. Bu dönemde anonim ticari bankaları kredi piyasalarında baskın bir konuma sahipti. Küçük kredi kuruluşları ise küçük ve orta boy işletmelere hizmet göstermekteydi (Askarova ve Joşibaeva, 2020: 5).

Kazakistan bankacılık sistemi dört gelişim aşamasından oluşmaktadır. İlk aşama 1990-1991 yıllarını kapsamaktadır. Bu aşama, Kazakistan'da bankacılık sisteminin oluşumunu, sanayi bankalarının yeniden düzenlenmesi, bankacılıkta kurumsal temelin oluşturulması ve ticari bankaların kurulması gibi faaliyetleri kapsamaktaydı. Piyasa ekonomisi koşullarına uygun Kazakistan ulusal bankacılık sistemi 1990 yılında devlet egemenlik beyanının imzalanmasıyla kurulmaya başlamıştır. Aynı yılın Aralık ayında Banka ve Bankacılık Faaliyeti kanunu kabul edilmiştir. Ardından Kazak SSC Yüksek Konseyi tarafından Kazak SSC Ulusal Bankası Kararnamesi onaylanmıştır. Bu kararnameyle Ulusal Devlet Bankası ülkenin mülkiyetine geçerek Merkez Bankası olarak faaliyete başlamıştır (Usualieva ve Şmireva, 2018: 147).

İkinci aşama 1992-1993 yıllarını kapsamaktaydı. İkinci aşamada bankacılık sistemi hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde ülkede yüksek enflasyon, Rus rublesinin hızlı düşüş ve negatif faiz oranları gözlemlenmiştir. Bu durum ülkede birçok kısa vadeli spekülasyonlardan kar sağlayan

bankaların kurulmasına neden olmuştur. Bu dönemde bankaların sayısında hızlı artış yaşanmış, 1991 yılına göre 1992 yılında banka sayısı 2 defa artarak 72'den 150'ye yükselmiştir. 1993 yılında 180 olan banka sayısı 1994 yılında 204'e yükselmiştir. Fakat bu dönem sonrası kurulan birçok banka finansal istikrarsızlık nedeniyle ciddi zararlara uğramıştır (Svyatov ve Nurgaliyeva, 2015:100).

13.04.1993 tarihinde ülkede Ulusal Banka kanununun yürürlüğe girmesi ikinci aşamasında önemli reforma neden olmuştur. Bu kanuna göre Merkez Bankası ülkenin bankacılık sisteminde üst kurumu olmuştur. 1993 yılının Kasım ayında ülkede Rus rublesinden ulusal para birimi olan tengeye geçiş kararı alınmıştır. Aynı yılda ülkede diğer önemli bir kanun olan Kazakistan Bankalar Kanunu yürürlüğe girmiştir (Baytursınbek ve Abjalelova, 2021: 122). Kazakistan bankacılık sektörü iki aşamalı sistemden oluşmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası Merkez Bankası olarak ülke bankacılık sektörünün birinci aşamasını oluşturmaktadır. Merkez Bankası dışında kalan bütün bankalar ikinci sınıf bankalar olarak kabul edilmektedir (Osmanov, 2011: 53).

Üçüncü aşama 1994-2008 yıllarını kapsamaktaydı. Bu aşama, finansal ve ekonomide istikrarı sağlama yönünde yürütülen süreçlere adaptasyon faaliyetlerini içermektedir. Yeni yüzyılın başlamasıyla bankacılık sisteminin geliştirilmesi yönünde çalışmalar yürütülmeye devam etmiş, bankaların niceliksel ve niteliksel göstergelerinde gelişmeye başlamış ve bankaların sermayeleri artmıştır. Üçüncü aşama, bankacılık sisteminin gelişiminde en uzun ve önemli aşamasıydı. Merkez Bankası tarafından ülkede faaliyet gösteren ikinci sınıf bankaların kuruluşu ve fon kaydıyla ilgili talepler artırılmıştır (Gulden, 2009: 194). Kazakistan'da ikinci sınıf bankalar finansal kuruluşların %42,6'sını oluşturmaktadır. Bu gösterge ülke ekonomisinde ikinci sınıf bankaların önemini vurgulamaktadır. Bu durum ikinci sınıf bankaların finansal istikrarını da ön plana çıkarmaktadır (Sadvokasova, 2019: 326). İkinci sınıf bankalarda finansal istikrarın sağlanmasını birçok faktör etkilemektedir. Bu faktörler iç ve dış faktörler olarak ikiye ayrılmaktadır. İç faktörler arasında bankaların mikro çevresini oluşturan örgütsel, ekonomik ve teknolojik unsurlar yer almaktadır. İç faktörler bankaların sürdürülebilirliği açısından önem taşıdığı için sosyo ekonomik ve politik ve hukuki koşulların uygun olarak temin edilmesi gerekmektedir. Dış faktörler ise bankaların faaliyeti dışında kalan ulusal ekonomik çevreyle ilgili unsurları içermektedir. Bu unsurlar arasında ekonominin reel potansiyeli, üretim tesislerinin yenilenmesi, üreticilerin rekabet durumu, yatırımlar, finansal piyasaların durumu ve gelişimi, fon piyasasının gelişim perspektifi ve ülkedeki ticaretin yasal koşulları gibi faktörler yer almaktadır. İç ve dış

faktörlerdeki değişiklikler bankaların piyasadaki durumunu önemli ölçüde etkilemektedir (Pimenov, 2020: 91).

1995 yılında yürürlüğe giren yeni Merkez Bankası kanunu ve Kazakistan'da Bankacılık Faaliyeti kanunu ülkede bankacılık faaliyetiyle ilgili mevzuatın temelini oluşturmuştur. İlk kanunda Merkez Bankasının statüsü, yasal faaliyeti, sorumluluk ve yetkileri net bir şekilde belirlenmiştir. İkinci kanunda ise bankacılık sisteminde bankaların statüsü ve gerçekleştireceği operasyonlara yer verilmiştir. Bu kanunda aynı zamanda ikinci sınıf bankaların kuruluşu, yeniden yapılandırılması, tasfiyesi ve raporlama işlemleri gibi bilgilere de açıklama getirilmiştir. Kanuna göre Merkez Bankası, ülkenin çıkarlarını korumak adına diğer ülkelerin Merkez Bankaları ve finansal kuruluşlarıyla ilişkileri yürütmekte olup Kazakistan Cumhurbaşkanı'na bağlı olarak faaliyet sürdürmektedir (Aytmambetova, 2018: 38). Merkez Bankasının temel amacı, ülkede fiyat istikrarının sağlanması yönünde faaliyetler yürütmekten ibarettir. Bu kapsamda Merkez Bankası aşağıda yer alan görevleri yerine getirmektedir (Jaksıbek, 2011: 59):

- Ülkenin kredi ve para politikasının hazırlanıp yürütülmesi,
- Ödeme sistemlerinin etkin bir şekilde faaliyet göstermesi,
- Döviz denetiminin sağlanması,
- Finansal sisteminin istikrarının sağlanması,
- Ülkede banknot ve madeni paraların basılması,
- Altın varlıklarının yönetimi,
- Kazakistan Ulusal Fonunun yönetilmesi (Şakarova,2009: 194).

1996 yılında bankacılık sisteminin sağlamaştırılması açısından bankaların uluslararası standartlara geçişi yönünde program hazırlanmıştır. Bu Programa göre Basel anlaşmasının sağlanabilmesi için 2000 yılının sonuna kadar bankalara uluslararası standartlarda belirtilen sermayeye yeterliliği, likidite ve aktiflerin niteliği kriterini sağlama zorunluluğu getirilmiştir (Kaşigina ve Neşina, 2018: 221). Aynı zamanda Merkez Bankasına tabi finansal piyasa ve kuruluşların denetimini yapan Komite bankaların yürüttüğü işlemleri sürekli olarak denetlemekteydi. Bu kapsamda 2006 yılından itibaren bankaların finansal hilelerinde önemli azalış yaşanmış, denetimden geçemeyen bankalar ise kapanmıştır (Umirzakov, 2014: 205).

Dördüncü aşama 2008 yılından günümüze kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu aşama kriz sonrası gelişim aşaması olarak da adlandırılmaktadır. Küresel finansal krizin Kazakistan finans sistemi üzerine etkisi aşağıdaki bölümde detaylı bir şekilde incelenmiştir.

2.2. Küresel Krizin Ülke Finans Sistemi Üzerine Etkisi

Kazakistan bankacılık sistemi küresel kriz öncesi BDT ülkeleri arasında en gelişmiş bankacılık sistemiydi. Bunun nedeni ülkede bankacılık sisteminde daha önce gerçekleştirilmiş olan reformlardan kaynaklanmaktaydı (Sadvokasova, 2014: 1820). Son yirmi yılda Kazakistan bankacılık sisteminde önemli şoklar yaşanmıştır. Tüm dünyayı etkisi altına alan küresel 2008 finansal krizi Kazakistan'ı da önemli ölçüde etkilemiştir. Finansal krizden etkilenen ilk birimler kredi kuruluşları olmuştur. 2007-2009 yıllarında ülke ekonomisinin analizi krizin ülke ekonomisine yansıttığı unsurlara aşağıda yer verilmiştir (Djaksıbekova ve Najmudinova, 2020: 23):

- Varlıklar ve borçlarla para birimi arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan risklerin arttığını,
- Tüketici taleplerinin ve yüksek emlak fiyatlarının korunmasına bağlı olarak önemli miktarda kredinin inşaat sektöründe yoğunlaştığı (Svyatov, 2015: 367),
- Banka sermayesinin risk seviyesi daha yüksek olan ülkelere ihracından kaynaklı kredi ve piyasa risklerinin arttığı,
- Nispeten düşük tasarruf düzeyine rağmen vatandaşların gelirindeki artışla karşılaştırıldığında bireylere verilen kredi oranını hızla arttırdığı (Svyatov, 2011: 37).

Yukarıda sıralanan sorunlar dışında bankalarda; bankaları iç ve dış risklerin değerlendirilmesinde yetersiz risk yönetim sistemi, yöneticilerin kendi çıkarları doğrultusunda faaliyetleri, modern koşullara uygun olmayan yanlış strateji ve modellerin uygulanması gibi problemler de kriz döneminde bankacılık sisteminin gelişimini ciddi oranda engellemiştir (Tagabay, 2022: 194).

Krizin ülke ekonomisine yansıttığı unsurlar kredi piyasasında ciddi durgunluğa neden olmuştur. Özellikle banka kredilerinde azalma başlamıştır. İkinci sınıf bankaların kredi portföyünde 2008 yılına göre %4,2 artış yaşanmış 01.01.2009 tarihinde 9.244,5 milyar tenge olmuştur. 2007 yılına göre 2008 yılında %48 artış yaşanmış, 2006 yılında kredi hacmi %96 artış gösterirken 2009 yılında sadece %4 artış kaydedilmiştir (Kaydarova, 2020: 248).

Banka kredilerinin GSYİH'ya oranı 2007 yılına göre %57,8 'den %46,5'e düşmüştür. Bu dönemde özellikle inşaat, emlak sektörü ve küçük boy işletmelere kredi verme oranlarında önemli düşüş yaşanmıştır. Kredi portföyünün düşen kalitesine yanıt olarak marjları sıkıştırma ve rezerv düzeylerini artırma eğilimleri bankaların karlılık ve etkinliğini düşürerek

banka kapitalizasyonu üzerinde baskı oluşturmuştur. 2008 yılında başlayan bankaların gelirlerindeki düşüş sermaye ve varlıkların karlılığını da önemli ölçüde düşürmüştür. Homojen kredilere ilişkin karşılıklar dikkate alındığında şüpheli krediler ve geri ödenmeyecek krediler 2009 yılının dokuz ayında 4,5 kez artarak toplam kredi portföyünün yaklaşık %35'ini oluşturmuştur. Doksan günü aşan vadesi geçmiş ödemeler aynı yılda 3,5 kez artarak toplam kredi portföyünün yaklaşık %17,5'ini oluşturmuştur (İsrailov, 2016: 90).

Kazakistan bankacılık sisteminde bulunan ve krizden ciddi oranda etkilenmesine neden yapısal unsurlar aşağıda sıralanmıştır:

- Ekonominin finansmanında çeşitlendirilmemiş kaynakların kullanılması,
- Fon piyasasının gelişmemiş olması,
- Ekonominin reel sektörünün segmentlere ayrılması,
- Yüksek düzeyde dolarizasyon,
- Kredi riskinin yüksek düzeyde sektör yoğunlaşması,
- Bankacılığın agresif gelişim hızına bağlı olarak risklerin etkin bir şekilde yönetilememesi.

Krizin etkilerinin azaltmak amacıyla devlet tarafından ikinci sınıf bankaların iç borçlarının yapılandırılması kapsamında önlemler alınmıştır. Bu amaçla 2008 yılında Hükümet, Merkez Bankası ve Finansal Denetim Kurumu ortaklığıyla ülkede 2009-2010 yıllarında ekonomik ve finansal istikrarın sağlanması için Plan hazırlanmıştır. Plan çerçevesinde ulusal fonlardan 1.200 milyar tenge ayrılmıştır. Ayrıca 2008 yılında hissedarlar, tarım ve küçük ve orta boy işletmelerin desteklenmesi amacıyla devlet bütçesinden 4,5 milyar dolar ayrılmıştır. Plan kapsamında ayrılan fonlar aşağıda sıralanan amaçlara ulaşmak için gerçekleştirilmiştir (Şelomentseva ve diğerleri, 2018: 239):

- Finansal sisteminin istikrarının sağlanması- 4 milyar dolar,
- Konut sektörünün geliştirilmesi- 3 milyar dolar,
- Küçük ve orta boy işletmelerin desteklenmesi- 1 milyar dolar,
- Tarımsal-endüstriyel sektörün geliştirilmesi- 1 milyar dolar,
- Yapısal ve girişimci projelerin gerçekleştirilmesi- 1 milyar dolar.

Küresel kriz döneminde bankaların aktiflerinin geliştirilmesi amacıyla aşağıda yer alan iyileştirme mekanizmaları uygulanmaya başlamıştır:

- Sorunlu varlıkların JSC Sorunlu Kredi Fonu'na ve banka iştiraklerine satışı, ana bankanın şüpheli ve şüpheli varlıkları ile ana bankanın sorunlu varlıklarının satın alınması,
- Bankalar için şüpheli alacakların ek vergiye tabi tutulmadan affedilmesi.

Bu önlemler, bankaların toplam portföyünde vadesi geçmiş borçların Merkez Bankası tarafından %10 olarak belirlenen limitin üstüne çıkmamasına neden olmuştur (Kaygorodskaya, 2018: 13). Ülke Merkez Bankası verilerine göre 01.01.2010-01.01.2017 arasında vadesi geçmiş kredilerin payı 2011 ve 2013 yıllarının sonunda (%30,8 ve %31,2) olarak, en düşük pay ise 2017 yılının Ocak ayında (%6,7) olarak kaydedilmiştir.

Kazakistan bankacılık sistemi küresel krizi atlatmadan yeni sıkıntılarla karşılaşmıştır. 2014 yılının Şubat ayında tengenin devalüasyonu ve 2015 yılının ikinci yarısında yaşanan aşırı petrol üretimi bankacılık sisteminin gelişimin önemli ölçüde etkilemiştir. Bankaların kredi verme isteksizliği ekonomideki risklerin artması ve kaynakların daha az riskli ve fazla karlı kredi piyasalarına yatırma isteğinden kaynaklanmaktaydı. Ama bu durum da bankaların kredi portföyü kalitesinde önemli değişikliğe neden olmamıştır (Usualieva ve Şmireva, 2018: 385). Ülkede yaşanan devalüasyon ülke para politikasındaki problemleri çözünde yetersiz kalmış ve borçların dolarizasyonu, likidite sorunu ve tengeye olan güven kaybı gibi sonuçlara neden olmuştur. Bu durum ulusal kredi ve para politikasının tenge döviz kuruna bağımlı hale getirmiştir. Bu dönemde döviz kurunda oynaklık da yaşanmamıştır. Bu duruma çözüm olarak Merkez Bankası ikinci sınıf bankalara yıllık %3 oranında döviz cinsinden teminat olarak bir yıla kadar döviz swapları vermeye başlamış ve geçici olarak likidite açığı kapatılmıştır. Fakat bu durum tengeye olan güvensizliği ortadan kaldırmamıştır (Doldina, 2018: 110).

Kazakistan Merkez Bankası verilerine göre 2008-2017 yılları arasında bankacılık sistemi göstergelerinde önemli negatif değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklere aşağıda yer alan Tablo 2.1'de yer verilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde 2016 yılının sonunda bankacılık sisteminde sermaye yeterliliği ciddi tehditler salılamamaktadır. Standart ortalama rakamlar sıkıntılı durum yaratmamakta, fakat sermayenin dağılımı homojen bir şekilde yapılmamıştır. Bankacılık sisteminde sermayenin yeniden düzenlenmesi belirli bankalar için gereklilik taşımaktadır. Bankacılık sektörünün likidite durumunda 2011 yılının sonunda düşüş yaşanmış, likidite oranındaki değişimlerin dinamikleri standart göstergelere uyumluluk göstermiş, fakat 2012-2014 yıllarında 2011 yılına göre bazı önemli

göstergelerde düşüş yaşanmıştır. 2015 yılında bankacılık sektöründe likidite istikrarının düzeyi düşük olarak gözlemlenmiştir. Bu dönemde banka müşterilerinin mevduat tabanının istikrarlı artışı bankacılık sektörünün likidite kaynağını sağlamaktaydı. Fakat kredi kaynaklarına yönelik artan ekonomik talep bağlamında, bankaların uzun vadeli finansmandan yoksun olması uzun vadeli para sıkıntısına yol açmaktadır (Jumadullaeva, 2019: 56).

Tablo 2. 1. Bankacılık Sisteminin Finansal İstikrar Göstergeleri

Göstergeler	Eşik Değeri	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Sermaye yeterliliği oranı ($S_{1,1}$), %	5	11,6	11,4	11,6	11	11	12,8	12,9
Sermaye yeterliliği oranı ($S_{1,2}$), %	6	13,5	12,9	13,6	13,5	13,2	13,5	13,6
Sermaye yeterliliği oranı (S_2), %	7,5	17,9	17,4	18,1	18,7	17,3	16,3	16,5
Vadesi geçmiş kredilerin payı, %	-	23,8	40,8	29,8	31,2	23,5	9,4	10,5
Kredi portföyleri için belirlenmiş karşılıklar, %	-	30,9	32,1	31,9	34,8	25,2	11	12,5
Net kar/zarar milyar tenge	<0	1420	-37,6	222,1	261,2	280	210,8	223,6
Varlıkların karlılığı %	<0	12	-0,1	1,88	1,77	1,64	1,99	1,99
Sermaye karlılığı %	<0	51,2	-1	28,11	13,15	13,17	15,9	15,6
Net faiz marjı %	<0	3	3,8	4,2	5,6	5,39	5,63	5,75
Net yayılma %	<0	1,2	1,6	2,1	2,8	2,69	4,48	4,5
Yüksek oran ($S_{4,1}$) 7 güne kadar, %	1	5,722	6,874	5,033	5,21	4,119	6,021	7,23
Yüksek oran ($S_{4,2}$) 1 aya kadar, %	0,9	3,311	3,396	2,944	2,992	2,942	3,462	3,563
Yüksek oran ($S_{4,1}$) 3 aya kadar, %	0,8	2,476	2,444	2,206	2,254	2,305	2,164	2,236
Cari oran (S_4) %	0,3	1,04	0,927	0,803	0,901	0,924	1,18	1,23

Kaynak: Merkez Bankası verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

2017 yılında banka kredilerinin GSYİH içindeki payında azalma yaşanmıştır. 2016 yılında bu gösterge %57,2 iken 2017 yılında %50,1'e düşmüştür (Doldina, 2018: 110). Bu düşüş birçok iç ve dış faktörden kaynaklanmıştır. Bu faktörler arasında devalüasyon, fon açığı, portföy kalitesindeki düşüş ve siyasi istikrarsızlık gibi durumlar yer almıştır (Tagabay

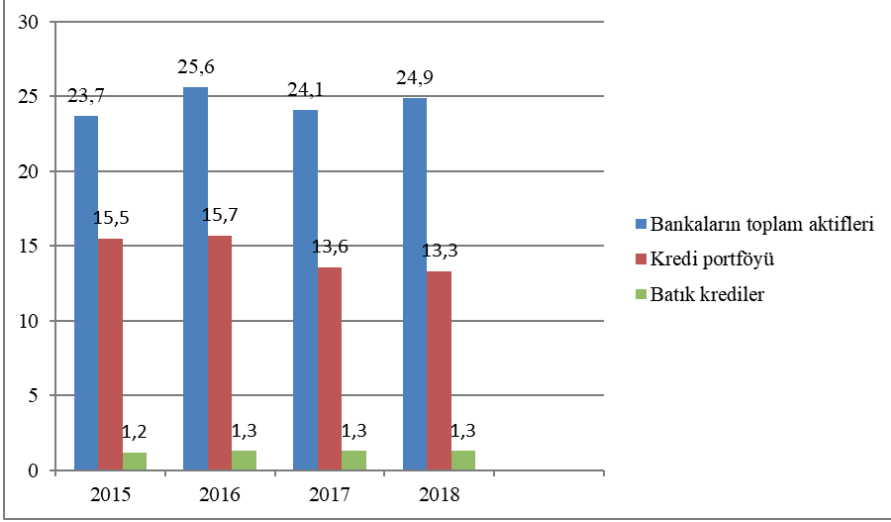
ve Jagıparova, 2022: 195). Aynı zamanda bankaların finansal durumuna neden olan faktörler aşağıda sıralanmıştır:

- Likidite oranındaki düşüş,
- 90 günden fazla vadesi geçmiş anapara ve tahakkuk eden faizli kredilerdeki artış,
- net sınıflandırılmış kredilerin özsermaye oranındaki artış,
- 61-90 günden fazla vadesi geçmiş anapara ve tahakkuk eden faizli kredilerdeki artış,
- Sınıflandırılmış alacakların, ayrılan karşılıklar dikkate alınmaksızın toplam alacaklar içindeki payının, ayrılan karşılıklar dikkate alınmaksızın arttırılması,
- Aktiflerin karlılık oranındaki düşüş,
- Ulusal para birimi cinsinden serbest varlıkların ulusal para birimi cinsinden talep edilen yükümlülükler ortalama oranının azalması (Sad-vokasova ve Kodaşeva, 2017: 171).

Yukarıda sıralanan olumsuzluklar sonucu Merkez Bankası tarafından bankacılık sektörünün iyileştirilmesi politikasının önemle yerine getirilmesi için denetim mekanizması daha işler duruma getirilmiştir. Bu kapsamda 2017 yılında üç büyük bankanın lisansı Merkez Bankası tarafından belirlenen normatif kurallara uyumaması gerekçesiyle iptal edilmiştir.

Bankacılık sisteminin etkin bir şekilde faaliyet göstermesi açısından aktifler, kredi portföyü ve krediler büyük önem teşkil etmektedir (Malyarenko, 2019:273). 2014 yılının Ocak ayına göre Eylül ayında bankaların toplam aktiflerinde %13,5 (yaklaşık 2 trilyon tenge) artış yaşanmış ve toplam aktifler 17,54 trilyon tengeye ulaşmıştır. Bu artışa ulusal para birimindeki düşüş ve yabancı para birimli varlıkların yeni kur üzerinden değerlendirilmesi neden olmuştur. Bu durum aynı zamanda bankaların borçlarında da önemli artışa neden olmuştur (Bertaeva, 2015: 49). Aşağıda yer alan Grafik 2.1'de 2015-2018 yılları arasında ülke bankacılık sisteminde önemli yere sahip aktifler, kredi portföyü ve batık kredilerle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Grafik 2.1. Kazakistan Bankalarının Toplam Aktifleri, Kredi Portföyü ve Batık Kredileri (Trilyon tenge)

Kaynak: Merkez Bankası verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Merkez Bankası tarafından yürütülen çalışmalar kapsamında aşağıdaki Grafik 2.1 değerlendirildiğinde 2017 yılına göre 2018 yılında toplam aktiflerde 0,8 trilyon tenge, 2015 yılına göre ise 1,2 trilyon tenge artış yaşanmıştır. 2015 yılına göre kredi portföyünde 2,1 trilyon tenge azalış yaşanmıştır. 2015 yılından itibaren kredi verme hacminde düşüşe gidilmiştir. Kredi portföyünün aktiflerdeki payı 2015 yılında %65, 2016 yılında %61, 2017 yılında %56 ve 2018 yılında ise %53 teşkil etmiştir. Bankalardaki güvenilirlik açısından kredi portföyünün aktiflerdeki payının %45'in altına düşmemesi gerekmektedir (Malyarenko, 2019:272).

2.3. Bankacılık Sistemiyle İlgili Temel Göstergeler

Günümüz koşullarında Kazakistan'da bankacılık yapısı incelendiğinde aşağıdaki tablodan (Tablo 2.2.) da görüldüğü üzere kayıtlı sermayesinde %100 devlet katılımı olan banka sayısı bir, ikinci sınıf banka sayısı 21'dir. Bu bankaların 11'i yabancı yatırımlı ve 8'i ise bağlı ortaklık şeklindedir. Son beş yıl değerlendirildiğinde 2019 yılına göre 2024 yılında %25 azalış yaşanmıştır.

Tablo 2.2. Ülkede Faaliyet Gösteren Banka Sayısı

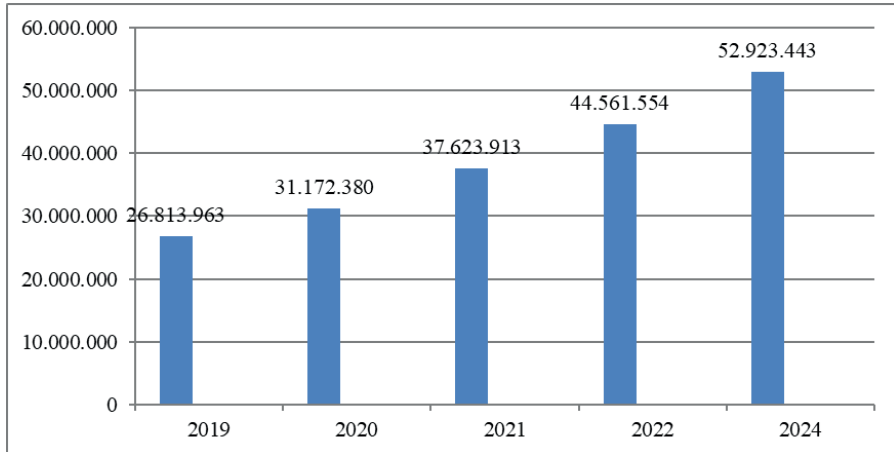
Bankacılık Sistemi Yapısı	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kayıtlı sermayesinde %100 devlet katılımı olan banka sayısı	1	1	1	1	1	1
Yabancı yatırımlı ikinci sınıf bankalar	14	19	15	11	11	11
Bağlı ikinci sınıf bankalar	12	15	12	8	8	8
İkinci sınıf banka şube sayısı	301	303	281	259	257	262
Toplam ikinci sınıf banka sayısı	28	25	25	22	21	21

Kaynak: Merkez Bankası verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

2012-2017 yılları arasında banka sayısı 38 iken 2018 yılında banka sayısı 32'ye düşmüştür. Bu düşüşe, banka sermayesi üzerine yoğunlaşma, üç bankanın birleşmesi ve iki bankanın lisansının iptal edilmesi olmuştur (Hamithan, 2019: 70). Özellikle 2019-2021 yıllarında ülke bankacılık sektöründe yabancı yatırımlı bankaların hakim olduğu görülmektedir. 2021 yılı sonrası devletin müdahalesiyle yabancı yatırımlı banka sayısının artması kontrol altına alınmıştır (Bayuk, 2019: 11).

Ülkede faaliyet gösteren bankaların altı yıl boyunca sahip olduğu aktiflerle ilgili bilgilere aşağıda yer alan Grafik 2.2'de yer verilmiştir.

Grafik 2.2. Bankaların Toplam Aktifleri (Milyon tenge)

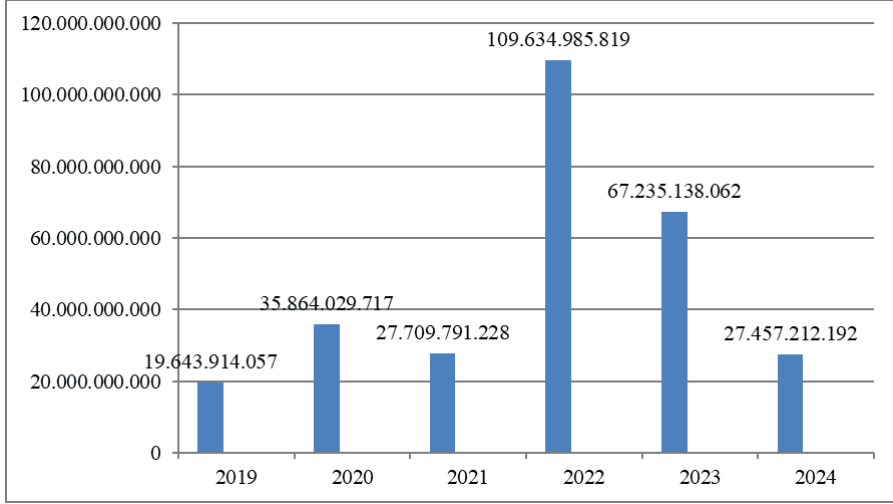

Kaynak: Merkez Bankası verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 2.2. değerlendirildiğinde ülkedeki bankaların varlıklarının istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. 2024 yılının Nisan ayı itibariyle bankaların varlıklarının 52.923.443 milyon tenge olduğu kaydedilmiştir. 2019 yılına göre 2024 yılında toplam varlıklarda % 97 artış yaşanmıştır.

Kazakistan'da faaliyet gösteren bankaların son altı yılda elde ettiği kar bilgilerine aşağıda yer alan Grafik 2.3'te yer verilmiştir.

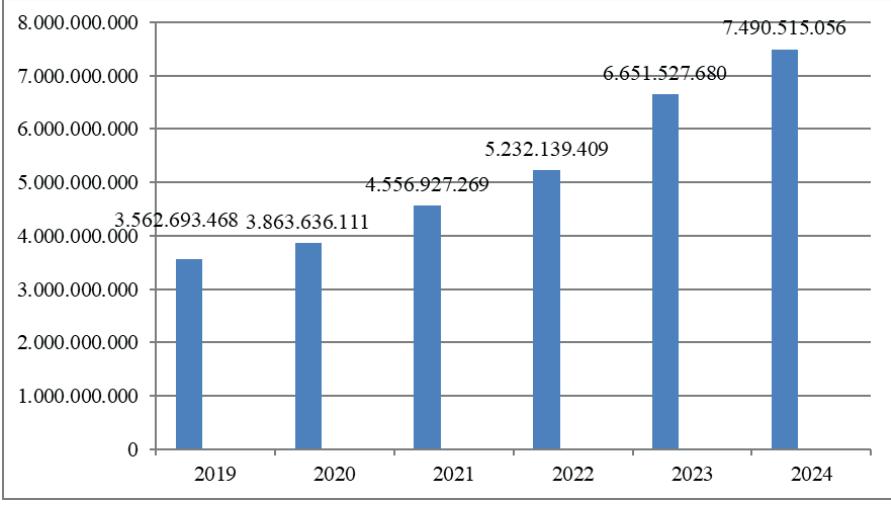
Grafik 2.3. Bankaların Elde Ettiği Kar (Bin tenge)

Kaynak: Merkez Bankası verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

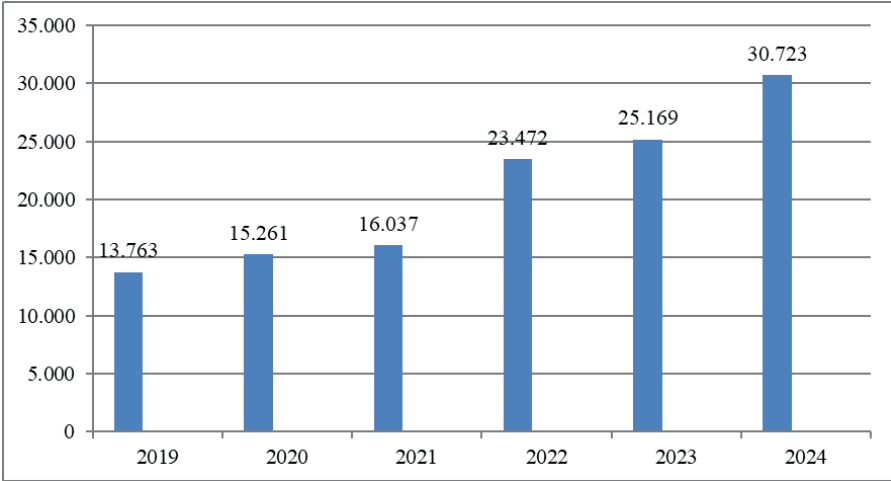
Grafik 2.3. incelendiğinde bankaların elde ettiği en fazla gelir 2022 yılında gerçekleşmiştir. 2024 yılı Temmuz ayı itibariyle bankaların elde ettiği gelir 27.457.212.192 bin tenge olarak kaydedilmiştir. Son altı yılda bankaların elde ettiği karda gözlemlenen istikrarsızlık, bankaların doğrudan yabancı yatırımla ilgili yükümlülüklerinde yaşanan artıştan kaynaklanmıştır (Urazgalieva ve diğerleri, 2021: 41).

Bankacılık sisteminde istikrarı nitelendiren göstergeler arasında öz sermaye önemli yere sahiptir (Mahmetova, 2012: 81). Ülkede son altı yılda bankaların özsermayesiyle ilgili bilgilere grafik 2.4'te yer verilmiştir.

Grafik 2.4. Bankaların Özsermaye Yapısı (Bin tenge)

Kaynak: Merkez Bankası verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 2.4 değerlendirildiğinde son yıllarda bankaların özsermayesinde istikrarlı bir artış gözlemlenmiştir. 2024 yılının Temmuz ayı itibariyle bu gösterge 7.490.515.056 bin tenge olarak kaydedilmiştir. 2019 yılına göre 2024 yılında bankaların öz sermayelerinde %110 artış yaşanmıştır.

Grafik 1.5. Batık ve Vadesi Geçmiş Krediler (Milyar tenge)

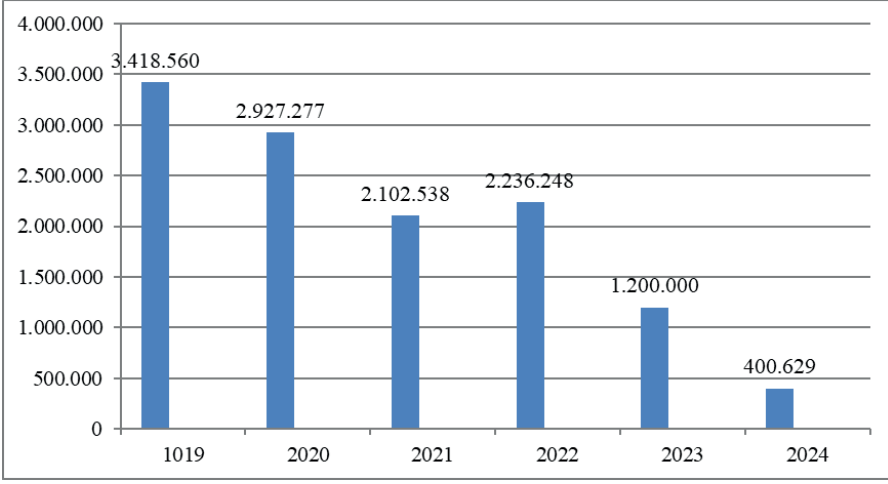
Kaynak: Merkez Bankası verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 2.5'te görüldüğü üzere 2019 yılından başlayarak batık ve vadesi geçmiş kredilerin artması ülke kredi sisteminin çöküşü yönünde gelişime işaret etmiştir. Bu durum karşısında 26.06.2019 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti vatandaşlarının borçlarına indirim uygulanmasıyla ilgili karar kabul edilmiştir. Bu karar kapsamında devlet tarafından üç ay süre içinde vatandaşların yüz milyar tengeden fazla borcu kapatılmıştır (Baişev, 2020: 89). Fakat grafik incelendiğinde ülkede yapılan bu uygulamanın pek başarılı olmadığı görülmektedir. Grafiğe göre 2024 yılı Mayıs ayı itibariyle batık kredilerin 30.723 milyar tenge olduğu görülmektedir. Son altı yılda batık kredilerde %123 artış yaşanmıştır.

2.4. Kazakistan Menkul Kıymetler Piyasasında Merkez Bankası

Merkez Bankası temel amacı ihraç edilen menkul kıymetlerin para ve kredi politikasının gerçekleştirilmesidir. Son dönemlerde menkul kıymetlerin fazla ihraç edilmesi ülkenin finansal piyasalarda yaşanan sorunlar ve bankalara fazla fon yerleştirmeye yönelik araçlar sağlama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Aksi durumda başta döviz olmak üzere finansal piyasalardaki istikrarın bozulması ülke açısından ciddi sorun oluşturabilirdi. Fazla menkul kıymet ihracının olumsuz yönleri de bulunmaktadır. En önemli sorun Merkez Bankasının gelirlerinin olumsuz yönde etkilenmesidir. Menkul kıymetler yüksek faiz oranlarıyla ihraç edilmesinin nedeni Tenge döviz kuru üzerinde baskı oluşturabilecek parayı bağlamak amacıyla yapılmaktaydı. Özellikle menkul kıymetlerin fazla ihracı 2015-2016 yıllarında petrol fiyatlarının düşüşü sonrası yüksek devalüasyon beklentileri döneminde gerçekleştirilmiştir. Fazla menkul kıymet ihraç etmenin diğer olumsuz yönü, Merkez Bankasının gelirlerini doğrudan etkilemeden yüksek miktarda faiz giderini sürdürmenin önkoşullarını oluşturarak, bu araçlar bankaların varlıklarında ekonomik kredilerin yerini almaya başladı (Dodonov, 2020: 158).

Merkez Bankası tarafından son altı yılda ihraç edilen menkul kıymetlerle ilgili bilgilere grafik 2.6'da yer verilmiştir.

Grafik 2.6. Merkez Bankası tarafından ihraç edilen menkul kıymetler (Milyon tenge)

Kaynak: Merkez Bankası verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 2.6'dan da anlaşılacağı üzere 2024 yılının Haziran ayı itibariyle ihraç edilen menkul kıymetler 400.629 milyon tenge'dir. En yüksek menkul kıymet ihracı 2019 ve 2020 yılında gerçekleştirilmiştir. 2020 yılında 2019 yılına göre %38 azalış, 2021 yılında 2020 yılına göre %28 azalış, 2022 yılında 2021 yılına göre %6 artış, 2023 yılında 2022 yılına göre % 54 azalış yaşanmıştır.

2.5. Kazakistan Bankacılık Sisteminde Dijitalleşme

Son yıllarda dijitalleşmenin tüm dünya çapında önemi ciddi anlamda artmıştır. Diğer sektörler için bankacılık sektörü dijitalleşmeye daha duyarlıdır. Pandemi olayı dijitalleşme konusunun önemini daha artırmıştır. Kazakistan bankaları da dünya uygulamalarına uymak ve bankalar arası rekabeti sağlamak amacıyla dijitalleşmek zorunda kalmıştır. Bu kapsamda ülkede ekonominin çeşitli sektörlerinde dijitalleşme konusunda çalışmalar başlatılmıştır. Özellikle bankalar operasyonlarını nakit olarak değil nakit paraların dijital eşdeğerleriyle yürütmeye başlamıştır (Kurmanalina ve diğerleri, 2023: 262).

Ülkede mevcut geleneksel ve dijital bankacılık arasındaki fark aşağıda yer alan tabloda detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Tablo 2.3. Geleneksel ve Dijital Bankacılık

Geleneksel Bankacılık	Dijital Bankacılık
Müşteriyle ilgili bilgi ve deneyim belirli bir hizmet üzerine odaklanmıştır.	Müşteriyle ilgili bilgi ve deneyim müşteri üzerine odaklanmıştır.
Müşteriyle olan etkileşimin başlangıcı banka ofisi veya şubedir.	Müşteri bankayla etkileşimi kendi tercih etmekte ve ofise gelme zorunluluğu bulunmamaktadır.
Ofis mesafesi önem taşımaktadır.	Müşterinin bulunduğu konumun önemi bulunmamaktadır.
Dijital hizmetler şubelerin müşterilere verdiği hizmetin devamıdır.	Dijital hizmetler şubeye bağlı kalmadan müşteriye verilen hizmet merkezidir.
Ürün ve hizmetler standarttır.	Ürün ve hizmetler müşteri taleplerine özeldir.
Müşteri bilgisi ve hizmet deneyimi hizmet kanalına bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.	Çok kanallı bulunması, müşteriyle ilgili bilgi ve deneyimin hizmet kanalına bağlı olmadan tek merkezde biriktirilmektedir.

Kaynak: (Sartanova ve Kusainov, 2018: 286).

Dijitalleşme sonrası ülkede faaliyet gösteren banka ve şube sayısı ve bankacılık piyasasının bazı katılımcılarının diğerleri tarafından absorbe edildiği görülmüştür. Günümüz koşullarında yatay iş kültürüne dayanan yönetim ve operasyon modelleri yerine en gelişmiş bilgi teknolojilerine dayanan IT platformlarının uygulanması ve müşterilere sunulacak ürünlerin geliştirilip muhasebeleştirilmesi için en gelişmiş sistemin kurulması büyük önem taşımaktadır. Ülkede faaliyet gösteren birçok banka dijitalleşmeye uyum sağlama yönünde çalışmalar yürüterek bankacılık sektöründe dijitalleşmeden daha fazla ticari gelir etmek için yeni ürünleri hızlı bir şekilde geliştirmesi, her müşteri talepleri ve piyasadaki değişikliklere esnek bir şekilde uyum sağlaması, cazip koşullarla yeni müşteri çekmesi, ürün lansman maliyetlerini azaltması ve operasyonları istenilen zamanda hızlı ve kesintisiz olarak gerçekleştirmesi büyük önem taşımaktadır (Amerjanova, 2023: 50).

Günümüz koşullarında bankacılık ekosisteminin oluşturulmasının temel ve küresel trendi bankaların dijitalleşmesine dayanmaktadır ve bu kapsamda mobil bankacılık yeni hizmetlerin sunumu ve kilit ürün dağıtım kanallarının oluşturulmasında önem taşımaktadır. Kazakistan nüfusunun %86'sı online bankacılıktan aktif bir şekilde yararlanmaktadır. Özellikle ulusal bankalar gelişmiş platform hizmetleri konusunda yabancı bankalarla rekabet eder duruma gelmiştir (Karabaeva ve Abuova, 2024: 75). Dijitalleşmenin ülkede yaygınlaşması nakit operasyonların ciddi oranda azalmasına ve nakit dışı

operasyonların kullanılmasına temel oluşturmuştur. Müşteriler bu kapsamda banka kartları, online cüzdanlar ve QR ödemeleri imkanı sunan araçlar kullanmaya başlamıştır. 2024 verilerine göre dijital kartlar toplam kartın %30'nu oluşturmuştur. 2021 yılında ulusal bankacılık sisteminde dijital kartlar sadece %1 olarak kullanılmaktaydı. Merkez Bankası verilerine göre 2024 yılında 125,1 trilyon tenge tutarında 8,8 milyar operasyon dijital olarak gerçekleştirmiş ve 33,4 milyon adet kart kullanımı kaydedilmiştir (Abramova ve diğerleri, 2024: 5).

Ülkede dijitalleşmenin bankacılık sektörüne sağladığı güçlü ve zayıf yönler, tehditler ve fırsatlarla ilgili değerlendirmeye aşağıda yer alan Tablo 2.4'te yer verilmiştir.

Tablo 2.4. Dijital Bankacılıkta SWAT analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
<ul style="list-style-type: none"> Her zaman ulaşma imkanı, Zaman tasarrufu, Daha az maliyet ile hızlı işlem, Müşteri rahatlığı, Rekabet avantajı, Etkili süreç. 	<ul style="list-style-type: none"> Dijital ortama olan güvensizlik, Küresel ekonomi hassasiyeti, İnternet sorunu, Belirli müşterilere odaklılık.
Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none"> Nüfusun farkındalığının artması, Ulusal bankaların yabancı piyasalara entegrasyonu, Risk yönetiminin geliştirilmesi, Sistem arızalarını önlemek ve çevrimiçi işlemler için etkili ve güvenli bir platform sağlamak için modern bir IT tabanının geliştirilmesi. 	<ul style="list-style-type: none"> Güvensizlik sorunundan kaynaklı problemler, Keskin rekabet, Küresel ekonomik istikrarsızlık, Etkin kuralların eksikliği, Müşterilerin bağlılık sorunu.

Kaynak: Alpysbaev ve diğerleri, 2021: 304.

Tablo 2.4. incelendiğinde personel eğitimi, müşterilerle bağlantıların artırılması, bilgi toplama amaçlı veri tabanının oluşturulması, modern uygulamaların geliştirilmesi ve ticari operasyonların güncellenmesi gibi konuların üzerinde durulmasının önem taşıdığı görülmektedir. Müşterilerin istedikleri zaman bilgilerine ulaşmaları ve bundan zaman tasarrufu sağlaması, fiziki olarak bankada bulunmama imkanı, evrak alış verişlerinin elektronik ortamda yapılması, banka çalışanlarının zaman tasarrufu ve banka maliyetlerinin düşmesi dijitalleşmenin önemli olumlu faktörleri arasında yer almaktadır (Sadvokasova ve Kodaşeva, 2017: 170).

Dijitalleşmenin bankacılık sektörüne çok büyük katkılar sağlasa da diğer taraftan dolandırıcılık olaylarının artmasına da neden olmuştur. Ortaya çıkan dolandırıcılık türleriyle ilgili bilgilere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 2.5. Dolandırıcılık Türleri

Tür	Belirti
Fishing dolandırıcılık	İnternet sitesi, mesaj ve mail yoluyla resmi kurum gibi kendini tanıtarak müşterilerin özel bilgilerine erişme çabası.
Kişisel bilgilerin çalınması	Dolandırıcıların sosyal sigorta, ehliyet, kimlik ve pasaport gibi belgeleri ele geçirerek sahte işlem yapması.
Kart taraması	Bankamatik, ticari terminal ve benzin istasyonlarına kurulan gizli cihazların kurulması.
Hesap ele geçirme	Dolandırıcıların müşterilerin banka hesaplarına yetkisiz girerek online bankacılık sistemlerini yönetmeleri.

Kaynak: Nurahmet ve Praljeva, 2024: 196.

Tablo 2.5'te açıklanan dolandırıcılık türleri müşterileri maddi kayıplara uğratarak bankalara olan güvenini de sarsmaktadır. Bu durum ise bankaların imajını olumsuz etkilemektedir. Bu kapsamda yaşanabilecek dolandırıcılık olaylarına karşı geliştirilmiş kimlik doğrulaması, canlı takip, müşterilerin eğiti, bilgi alış verişi ve işbirliği gibi stratejilerin hazırlanması önem taşımaktadır (Mirzabekov, 2021: 257).

Kırgızistan'da Bankacılık

3.1. Kırgızistan Bankacılık Sisteminin Gelişimi

Bağımsızlığını kazanan Kırgızistan demokratik reformlar ve ekonomik dönüşüm süreçlerini başlatmıştır. Bu gelişmelerden en çok etkilenen bankacılık sektörü olmuştur. (Pulatova, 2015: 150). Kırgızistan bankacılık sistemi iki aşamadan oluşmaktadır. Ülkedeki finansal kuruluşlar başka bir ifadeyle kredi kuruluşları ikiye ayrılmıştır. Birincisi kredi kuruluşlarıyla hesaplamaları gerçekleştiren Merkez Bankasıdır. Merkez Bankası para basmakta ve finansal alanı düzenlemektedir. Merkez Bankasının amacı, fiyat istikrarını sağlamak olup bağımsız olarak faaliyetini yürütmektir. İkinci sınıf ticari bankaları oluşturmaktadır. Bu bankalar, özel ve tüzel kişilere, işletmelere hizmet göstermektedir. Ticari bankalar, kredi, depozito ve nakit operasyonlarını gerçekleştirmektedir (Bakaeva, 2022: 19).

Kırgızistan bankacılık sisteminin gelişimi birkaç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama 1991-1996 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde ülkede yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlık yaşanmaktaydı. Ticari bankalar bu dönemde enflasyon paraları sayesinde faaliyetlerini genişleterek gelir seviyelerini yükseltmekteydi. Eski muhasebe sistemi, bankaların borçlarını ödemeyecek duruma gelmiş olsa bile işlemlerin doğru olduğunu ve bankaların gelir ettiğini destekleyecek kadar yetersizdi. Ülkede nüfusun güveninin artırılması, yatırımcıların çıkarlarının korunması ve ödeme sisteminin etkinliğinin artırılması yönünde bankacılık sisteminde reformların gerçekleştirilmesi zorunlu hal almıştır. Bu aşamada bankacılık sisteminde aktif reformlar ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bankacılık sektörüyle ilgili ilk yasa 27.07.1991 tarihinde kabul edilmiştir. Bu yasaya göre Kırgızistan Cumhuriyeti Devlet Bankası kurulmuştur (Scitova, 2019: 266).

Gerçekleştirilen reformlar kapsamında 1992 yılının Haziran ayında Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasına üye olmuştur. 3.05.1993 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyi tarafından Ulusal Para Birimine Geçiş kanunu kabul edilmiştir. 10.05.1993 tarihinde Rus rublesinden ulusal para birimi olan soma geçiş sağlanmıştır. Bu tarihteki kur bir somun karşılığı 200 ruble olarak belirlenmiştir. Döviz büroları ticari bankalar ve Sberbank şubelerinde faaliyete başlamıştır. 14.05.1993 tarihinden itibaren ise som ülkede tek ödeme aracı olarak uygulanmaya başlanmıştır. 1993 yılında bankacılık sisteminde dönüşüm ve uluslararası standartlara uygun bir şekilde operasyonların yürütülmesi konusunda teknik desteğin sağlanması amacıyla uluslararası kuruluşlarla anlaşmalar yapılmıştır. 1995 yılında Uluslararası Para Fonu ile anlaşma ve Basel Anlaşması yapılmıştır (Sabırjan, 2018: 179).

Bankacılık sisteminin ikinci gelişim aşaması 1997-2000'li yılları kapsamaktaydı. Bu aşamada bankaların yeniden yapılandırılması süreci başlamıştır. Bu kapsamda Dünya Bankası ve Ulusal Bankanın işbirliğiyle ülke finans sisteminin yeniden yapılandırılmasıyla ilgili program hazırlanmıştır. Yapılan çalışmalar kapsamında ticari bankalar yeniden yapılandırılmış, yapılandırılmayan bankalar ise tasfiye etmiştir. İkinci aşamada gerçekleştirilenler sonucu, ülkede makroekonomik durum iyileşmiş, Ulusal Banka ve ticari bankalarda uluslararası standartlara geçiş sağlanmış ve bankacılık sistemine olan güven artmıştır (Omorov, 2013: 52).

1997 yılının Temmuz ayında Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası kanunu yürürlüğe girmiştir. Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası ülkenin Merkez Bankasıdır. Merkez Bankasının örgüt yapısı iki temel prensibe dayanmaktadır. İlk prensip, geliştirme ve geçerliliği ilkesine dayanmaktadır. İkinci prensip, gelişimde süreklilik ilkesine dayanmaktadır. İlk prensibe göre, ayrı yapısal bölümler ve birimler, Merkez Bankasının bir veya diğer işleviyle doğrudan ilgili işlevsel bir yük taşımalı ve hedeflere ulaşılmasına katkıda bulunması gerekmektedir. İkinci prensibe göre, Merkez Bankasının yapısı statik değildir ve ülkede gerçekleştirilen ekonomik reformlar, temel görevler, gelişim önceliklerine göre değişiklik gösterebilmektedir (Murzaibrahimoğlu ve Satılganova, 2017: 60).

Ülke Anayasasına göre Merkez Bankasının temel amacı, uyumlu kredi ve para politikası kapsamında fiyat istikrarının sağlanıp sürdürülmesidir. Merkez Bankasının temel fonksiyonları arasında Kırgız Cumhuriyetinde para ve kredi politikasının belirlenip uygulanması, ülke bankacılık sisteminin ve bankaların denetlenmesi, banknot basma konusunda münhasır hakka sahip olması, tek bir döviz politikasının hazırlanıp uygulanması, bankaların finansmanında çeşitli prensiplerin gerçekleştirilmesi, ülke ödeme sisteminin

denetimi ve güvenilir ve etkin ödeme sisteminin temini ve ülkede yürürlükte olan yasalara göre ruhsatların verilmesi gibi unsurlar yer almaktadır (Madiyarova ve diğerleri, 2018: 215).

Bu fonksiyonlar dışında Merkez Bankası bankalarda gerçekleştirilen operasyonların gerçekleştirilmesiyle ilgili kuralları belirlemek, elektron paraların ihracıyla ilgili lisans vermek, para transferleriyle ilgili işlemleri denetlemek, ülke içerisinde gerçekleştirilen uluslararası ödeme sistemlerini denetlemek gibi görevleri de yerine getirmektedir. Bu fonksiyonları gerçekleştirebilmek için Merkez Bankası aşağıda sıralanan operasyonları yerine getirmektedir (Adbukadırova ve Japsnova, 2021: 70):

- Yasalar çerçevesinde bankalara kredi vermek,
- İkincil piyasalarda çek ve kambiyo senetleri alıp satmak,
- Kırgızistan Hükümeti tarafından ihraç edilen menkul kıymetleri ikincil piyasalarda alıp satmak,
- Yabancı kuruluşlar tarafından ihraç edilen menkul kıymetleri alıp satmak,
- Değerli metal ve diğer dövizleri alıp satmak,
- Banka ve yabancı kuruluşlardan depozito almak,
- Çeşitli programların finansmanı için yabancı finansal kuruluşlar tarafından sunulan araçlarla ilgili anlaşmalara aracı olmak,
- Ülkede Avrasya Ekonomi Birliği kapsamında kurulan uluslararası kuruluşlara geri ödeme ve süreli olmak koşuluyla ulusal para birimi vermek,
- Ülkeden değerli metalleri ihraç ve ithal etmek.

Bankacılık sisteminin gelişimin üçüncü aşaması 2000-2005 yıllarını kapsamaktaydı. Bu aşama bankaların iç ve dış faktörlerden kaynaklı olarak sürdürülebilirlik sorunu yaşadığı bir aşama olarak kaydedilmiştir. 2000 yılından itibaren Merkez Bankası ve Hükümet bankacılık sektörünün kuvvetlendirilmesi ve batık alacakların yeniden yapılandırılması amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. 2000-2001 yıllarında 225 milyon som değerinde sorunlu krediler Bankaların Yeniden Düzenlenmesi Ve Borçların Yeniden Yapılandırılması Ajansı devredilmiştir. Bunun dışında 2000 yılından başlayarak Merkez Bankası önleyici tedbirler amacıyla sekiz bankanın lisansını iptal etmiştir. Bankacılık sektöründen sorunlu bankaların çıkarılması sonucu 2001 yılını bankacılık sistemi 70,6 milyon som gelire kapatmıştır. 2000 yılında ise bu göstere 52,7 milyon som zarar olarak kaydedilmiştir (Jekşenova ve Sardiev, 2023: 32).

Bankacılık sisteminin dördüncü aşaması 2001-2010 yıllarını kapsamaktaydı. Bu aşamada bankacılık sisteminde reform stratejisi kabul edilmiş ve 2007 yılında tamamlanmıştır. Bu aşamada nakit dışı işlemlerin geliştirilmesi yönünde gelişmeler yaşanmıştır. 2005 yılının Mart ayında ülkede politik devrim yaşanmıştır. Devrim, tüm ekonomiyi etkileyerek enflasyonu artırmış ve GSYİH'da düşüş yaşanmıştır. Bu dönemde müşteriler fonlarını bankalardan çekmiş ve bu durum da bankacılık sektörünü olumsuz etkilemiştir. 2006 yılından itibaren ülkede İslami finansman prensiplerinin uygulanması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmaların amacı, nüfusa yeni hizmetlerin sunulması ve yabancı yatırımların ülkeye çekmesiydi. Bu kapsamda 30.10.2006 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyetinde İslami Prensiplerin Gerçekleştirilmesi isimli düzenleme yapılmıştır. 7.05.2008 tarihinde depozitoların korunması ve nüfusun ticari bankalara olan güvenini artırmak amacıyla Depozitoların Korunması kanunu kabul edilmiştir. 2010 yılına kadar ülke bankacılık sistemi aktif bir şekilde gelişmeye devam etmiştir (Kubaniçbekova, 2016: 103).

Bankacılık sisteminin dördüncü aşaması 2011 yılından günümüze kadar olan süreci kapsamaktadır. 2011 yılında ülkede 21 banka faaliyet göstermekteydi. Bu yıl ülke bankacılık sektörünü üç banka faaliyetine son vermiştir. 2011 yılı itibariye bankaların net karı 1980,2 milyon som, likidite oranı %74,9, bankaların aktifleri 67673,6 milyon som, kredileri 31217,1 milyon som ve depozitoları ise 38675,3 milyon som olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında bankaların net geliri 2098,4 milyon som, likidite oranı %80,1, aktifleri 87446,9 milyon som, kredileri 39657,9 milyon som, kredileri 39657,9 milyon som ve depozitoları ise 48627,5 milyon som teşkil etmiştir. 2013 yılında bankaların net geliri 2732,5 milyon som, likidite oranı %78,1, aktifleri 111000,1 milyon som, kredileri 54672,9 milyon som ve depozitoları ise 45871,7 milyon som teşkil etmiştir (Abdijaparov, 2014: 158).

2014 yılında bankaların aktifleri 137,621 milyar som, kredileri 78,796 milyar som, depozitoları 82,534 milyar som ve karı ise 3,208 milyar som olarak kayda geçmiştir. 2014 yılında bir önceki yıla göre aktiflerin nominal büyüme oranında düşüş yaşanmış- %23,8, 2013 yılı sonucuna göre ise bu göstergede %27 azalış gözlemlenmiştir (Djoldoşeva ve Karibaev, 2015: 15). 2015 yılında ülkedeki ticari bankaların sermaye toplamı 356 milyon dolara ulaşmıştır. Ulusal ekonomik projelerin gerçekleştirilmesi gerekliliği oluştuğunda ülkede faaliyet gösteren hiçbir bankanın yeterli fona sahip olmadığı görülmektedir. Çünkü bu projelerin değeri 500 milyon doların üzerindedir (Samigullin ve Alkadırova, 2017: 200).

2015 yılında bankaların aktifleri 178,177 milyar som, kredileri 93,953 milyar som, depozitoları 102,877 milyar som ve karı ise 2,363 milyar som olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında bankaların kredi portföyündeki artış tarım, ticari şirketleri ve tüketici kredilerindeki artıştan kaynaklanmıştır. Bu kredilerin %33'nü ticari krediler, %19'unu ise tarım sektörü kredileri oluşturmuştur. Yabancı para birimiyle ilgili depozitolar %55, ulusal para birimiyle ilgili depozitolar %45 olarak teşkil etmiştir. Finansal olmayan kuruluşlar ve tüketici depozitolarının bankaların yükümlülükleri içindeki payı % 59 olarak kaydedilmiştir (Kuruçbekova, 2016: 201). 2015 yılının Mart ayında Merkez Bankası tarafından ticari bankaların kayıtlı sermayesinin artırılmasıyla ilgili karar alınmıştır. Bu karara göre, ticari bankalara sermayelerini 1.07.2015 tarihine kadar 300 milyon som, 1.07.2016 yılına kadar 400 milyon som ve 1.07.2017 yılına kadar artırmak zorunluluğu getirilmiştir (Kulova, 2022: 66).

2016 yılında bankaların aktifleri 178,028 milyar som, kredileri 93,499 milyar som, depozitoları 107,082 milyar som ve karı ise 2,898 milyar som olarak kayda geçmiştir. 2016 yılında aktiflerdeki düşüş dünya finans piyasasındaki istikrarsızlıktan kaynaklanmaktadır (Abdijaparov, 2017: 149). 2016 yılı itibariyle bankacılık sektöründeki yabancı yatırımların iştirak payı bankacılık sektörünün ödenmiş kayıtlı sermayesinin %44'nü başka bir ifadeyle 8,3 milyar som teşkil etmiştir. Bu yılda likidite oranı %75,5 olarak kaydedilmiştir (Kamçıbekov ve Tokçulukova, 2017: 204). Bu yıldaki toplam sermaye yeterlilik göstergesi %24,6, bankacılık sektöründeki likidite oranı %79,9, varlıkların getirisi ise %0 olarak kaydedilmiştir (Alamanova ve Seitova, 2017: 9).

2017 yılında bankaların aktifleri 170,4 milyar som, sermayesi 27.534,6 milyon som, kredileri 103.197,4 milyon som, depozitolar 121.597 milyon som oluşturmuştur. Toplam depozitolar içinde tüzel kişilerin %41,6 olarak kaydedilmiştir. Tüzel kişilerin yabancı para birimiyle olan depozitoları 26,5 milyon, işletmelerin ulusal para birimiyle olan depozitoları ise 25 milyon som teşkil etmiştir (Sabyrjan, 2019: 100). 2018 yılında bankaların 222 milyar som, kredi portföyü %37,9, yükümlülükleri 186,6 milyar som, net karı 3 milyar som, depozitolar ise 133,1 milyar som teşkil etmiştir. Bankaların likidite oranı bu yılda %67 olarak kaydedilmiştir. Bankacılık sektöründeki likidite oranındaki artış, likit aktiflerdeki büyüme oranının kısa vadeli yükümlülüklerdeki büyüme oranının üzerinde olmasından kaynaklanmaktadır (Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2019).

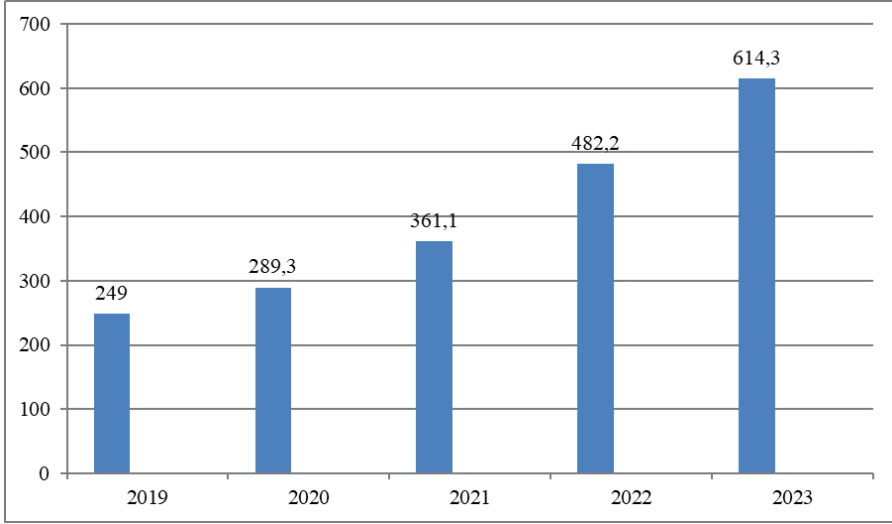
2018 yılında Merkez Bankası ticari bankaların faaliyetiyle ilgili risk odaklı denetim gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu kapsamda Merkez Bankası tarafında sürekli olarak bankacılık sektörünün çeşitli alanlarında denetim ve düzenlemeler yürüterek özellikle riskli faaliyetleri ortaya çıkaran iç denetim sistemi incelenmeye başlanmıştır. Bu süreçte sermaye yeterliliği, yönetim etkinliği ve Kırgızistan Cumhuriyeti yasaları çerçevesinde oluşturulan ekonomik norm ve taleplerin yerine getirilip getirilmemesi Merkez Bankası tarafından özenle incelenmiştir. Bu çalışmalar sonucu bir önceki yıla göre 2018 yılında aktifler, kredi portföyü, depozitolar ve sermaye göstergelerde artış yaşanmıştır. Aynı zamanda 2018 yılında kredi oranlarındaki düşüş de göstergelerin artışına neden olmuştur (Makembaeva ve Kuramaeva, 2020: 110).

Tablo 3.1. Ülkede Faaliyet Gösteren Banka Sayısı

Banka Sayısı	2019	2020	2021	2022	2023
Ticari Banka	24	23	23	23	23
Banka Şube Sayısı	323	312	312	318	320
Yabancı Yatırlı Banka Sayısı	16	16	16	14	13

Kaynak: Yazarlar tarafından merkez bankası verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Tablo 3.1.'de görüldüğü üzere ülkede faaliyet gösteren banka sayısında son beş yılda değişim gözlemlenmemiştir. 2019 yılında ülkede 24 banka faaliyet gösterirken diğer yıllarda bu sayı 23'e düşmüştür. Banka şube sayıları son iki yılda artış göstermiştir. Yabancı yatırlı banka sayısı ise son iki yılda düşüşe geçmiştir.

Grafik 3.1. Bankaların Aktifleri (Milyar Som)

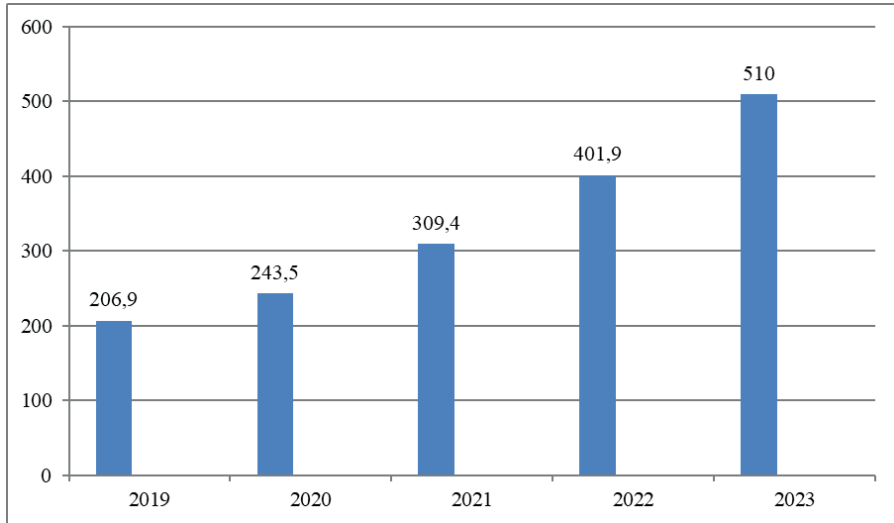
Kaynak: Yazarlar tarafından merkez bankası verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Grafik 3.1. değerlendirildiğinde ülkede son beş yılda bankaların aktiflerinde istikrarlı bir artış yaşandığı görülmektedir. 2019 yılına göre 2023 yılında bankaların aktiflerinde % 146,7 artış yaşanmıştır. Ülkede son beş yılda ticari bankaların aktiflerindeki artış kredi portföyü ve nakit olarak likidite artışından kaynaklanmıştır (Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2023). Ülkede son iki yılda ticari bankaların aktiflerinde gözlemlenen artış kredi portföyü, menkul kıymetler ve parasal değerler sayesinde gerçekleşmiştir (Mamarasulova, 2023: 114).

2019 yılının kredi portföyün değerlendirildiğinde 1-3 yıl verilen krediler %42,4 veya 62,1 milyar som, uzun vadeli krediler ise % 41,8 veya 1,3 milyar som teşkil etmiştir. 2020 yılının kredi portföyün değerlendirildiğinde 1-3 yıl verilen krediler %44,1 veya 71,6 milyar som, uzun vadeli krediler ise % 41 veya 66,6 milyar som teşkil etmiştir. 2021 yılının kredi portföyün değerlendirildiğinde 1-3 yıl verilen krediler %42,3 veya 77 milyar som, uzun vadeli krediler ise % 41,6 veya 75,5 milyar som teşkil etmiştir. 2022 yılının kredi portföyün değerlendirildiğinde 1-3 yıl verilen krediler %43 veya 87,8 milyar som, uzun vadeli krediler ise % 38,7 veya 78,9 milyar som teşkil etmiştir. 2023 yılının kredi portföyün değerlendirildiğinde 1-3 yıl verilen krediler %39 veya 59,1 milyar som, uzun vadeli krediler ise % 33,3 veya 50,5 milyar som teşkil etmiştir. Kredi portföyünde özellikle 2023 yılında önemli düşüş yaşanmıştır.

Grafik 3.2. Bankaların Yükümlülükleri (Milyar Som)

Kaynak: Yazarlar tarafından merkez bankası verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

2019 yılı sonunda bireylerin ve finansal olmayan kuruluşların depozitoları %11,9 artarak 41,5 milyar som olarak gerçekleşmiştir. Bireysel ve finansal olmayan kuruluşların depozitolarının banka pasifleri içindeki payı %68,4 teşkil etmiştir. Toplanan fonlar içerisinde yabancı para cinsinden yükümlülüklerin payı %9,1 veya 80,9 milyar som olarak gerçekleşmiştir (Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2020).

Kırgız Cumhuriyeti bankacılık sektörünün yükümlülükleri 2020 yılı sonunda 2019 yılına göre % 17,7 artarak 243,5 milyar soma ulaşmıştır. İncelenen dönemin sonuçlarına göre, bireylerin ve finansal olmayan kuruluşların depozitoları %19,1 veya 168,5 milyar som olarak gerçekleşmiştir. Bireysel ve finansal olmayan kuruluşların depozitolarının banka pasifleri içindeki payı %69,2 olarak gerçekleşmiştir. Toplanan fonlar içerisinde yabancı para cinsinden yükümlülüklerin payı 42 teşkil etmiştir (Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2021).

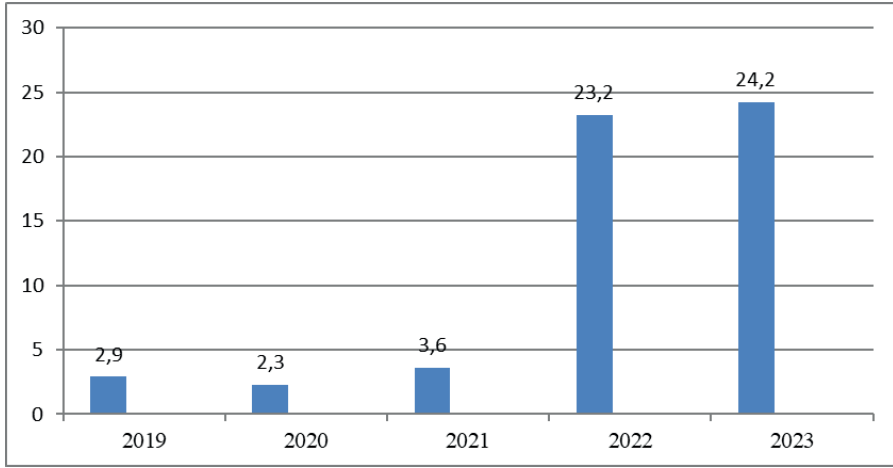
2021 yılı sonuçlarına göre, bireylerin ve finansal olmayan kuruluşların depozitoları %33,6 artış göstererek 225,1 milyar soma ulaşmıştır. Bireysel ve finansal olmayan kuruluşların depozitolarının banka pasifleri içindeki payı %72,8 teşkil etmiştir. Toplanan fonlar içerisinde yabancı para cinsinden yükümlülüklerin payı %40,5 olarak gerçekleşmiştir (Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2022). 2017-2021 yılları

arasında depozitolarla gözlemlenen artış nüfusun bankalara olan güveninin arttığından kaynaklanmaktadır (Nazekova ve Satıgulova, 2023: 102)

2022 yılında bireylerin ve finansal olmayan kuruluşların depozitoları %39,5 artış göstererek 339,0 milyar soma ulaşmıştır. Bireysel ve finansal olmayan kuruluşların depozitolarının banka pasifleri içindeki payı % 84,3 olarak gerçekleşmiştir. Toplanan fonlar içerisinde yabancı para cinsinden yükümlülüklerin payı % 45,6 teşkil etmiştir (Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2023).

2023 yılı sonuçlarına göre, bireylerin ve finansal olmayan kuruluşların depozitoları %24,5 artış göstererek 389,7 milyar soma ulaşmıştır. Bireysel ve finansal olmayan kuruluşların depozitolarının banka pasifleri içindeki payı % 76,4 olarak gerçekleşmiştir. 2023 yılında toplanan fonlar içerisinde yabancı para cinsinden yükümlülüklerin payı % 43,4 teşkil etmiştir (Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2024).

Grafik 3.3. Bankaların Net Gelirleri (Milyar Som)

Kaynak: Yazarlar tarafından merkez bankası verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Grafik incelendiğinde bankaların net gelirlerinde son iki yılda ciddi oranda artış yaşanmıştır. 2019 yılına göre 2023 yılında bankaların net gelirlerinde %734,4 artış yaşanmıştır. 2019 yılında bankaların sermaye yeterliliği %24,1, 2020 yılında %24,9, 2021 yılında %22,2, 2022 yılında %25,6 ve 2023 yılında ise %24,8 teşkil etmiştir (Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2024).

Bankalarda risk yönetimi büyük önem taşımaktadır. Bir bankadaki risklerin artışı zarar ve iflase kadar yol açmaktadır. Risklerin etkisi tüm bankacılık sistemindeki dengeyi bozabilmektedir. Bu kapsamda bankaların risk yönetimi metotları geliştirmeleri önem ifade etmektedir (Mergenova, 2022: 131). Bu kapsamda bankalar aşağıda sıralanan risk yönetim yöntemlerini kullanmaktadır:

- Portföy çeşitlendirmesi. Bankalar tek alan ve ek işletmeye odaklanmak yerine portföy çeşitlendirmesi gerçekleştirmektedir.
- Kredi riskinin değerlendirilmesi. Bankalar kredi alanların geri ödeme gücünü araştırmaktadır.
- Risk sınırlaması. Bankalar belli sektör veya işletme için kredi ve yatırım sınırlaması getirmektedir.
- Operasyon risklerinin denetimi. Hata, hile ve dolandırıcılık olaylarının en aza indirmek için operasyon risklerini kontrol etmektedir.
- Stres testleri. Bankalar olağandışı durumlara karşı bilanço ve portföylerinin stres testlerini gerçekleştirmektedir.
- Risklerin sigortalanması. Bankalar bazı risk türlerine karşı sigortalama gerçekleştirmektedir.
- Rezerv yapma. Bankalar kredi ve diğer zararlara karşı rezervler oluşturmaktadır (Jakıpov, 2023: 21).

3.2. Küresel Krizin Kırgızistan Bankacılık Sistemine Etkisi

2008 yılının Eylül ayında başlayan küresel finansal kriz Kırgızistan'ı derinden etkilememiştir. Bunun nedeni Kırgızistan ekonomisinin küresel finans dünyaya entegrasyonunun olmamasından kaynaklanmaktaydı. Yine de Rusya ve Kazakistan ile olan ekonomik işbirliğinden kaynaklı olarak kriz, ülke ekonomisi ve bankacılık sistemine etkilerini yansıtmıştır. Kazakistan sermayeli bankalar 2008 yılının ikinci yarısından itibaren kredi vermemeğe başlamıştır. Ülkede faaliyet gösteren bankaların çoğunun sermayesinin Kazakistan yatırımcılarına ait olması ve bu yatırımcıların yatırımlarını geri çekmesi bankaların kredi verme gücünü düşürmüştür (Şestakova, 2010: 7).

Küresel finansal kriz, ülkede makroekonomik durumun kötüleşmesine, fiyat ve enflasyon artışına neden olmuştur. Merkez Bankası krizin bankacılık sistemine etkisini azaltma amacıyla ülkede para ve kredi politikasının düzenlenmesi amacıyla önlemler almaya başlamıştır. Bu kapsamda ülkede 2008 yılında ülkede yatırım projelerinin desteklenmesi amacıyla ekonominin gelişimi için Ulusal Fon kurulmuştur. 2008 yılı sonunda Merkez Bankası

çalışmaları kapsamında işletmelerin devlet katımlı hisse senedi ve tahvil ihracı amaçlanmıştır. Bu adım, yabancı yatırımlara olan bağımlılığı azaltmak, iç yatırımları artırmak ve devlet kontrolünü güçlendirmek amacıyla atılmıştır. Merkez bankası dengeli para ve kredi politikası yürüterek, ticari bankaların likidite durumunu kontrol ederek ve bankaların sermayesini zamanında yeniden finanse ederek ülkede küresel krizin etkisini azaltmış ve bankacılık sisteminde istikrarı sağlamıştır. 7.05.2008 yılında kabul edilen Banka Yatırımlarının Korunması kanunuyla nüfusun bankacılık sistemine olan güveninde önemli artış yaşanmış ve bu durum depozitoların artışına neden olmuştur (Abdijaparov ve Engelman, 2015: 52).

2008 yılında GSYİH'daki artış %7,6 ve enflasyon ise %20 olarak kaydedilmiştir. Yılsonu itibarıyla ülkede 22 ticari banka faaliyet göstermekteydi. Yılsonu ülkede bankacılık sistemi durumu istikrarlı bir şekilde gelişmeye devam etmiştir. Bankacılık sistemi aktifleri 12,79 milyar som artarak %30,4 yani 54,93 milyar som teşkil etmiştir. Bankacılık sistemi sermayesi yılbaşına göre 3028,7 milyon som artarak 11,93 milyar soma ulaşmıştır. Net kar 300 milyon som artarak 1840,7 milyon soma ulaşmıştır. Toplam depozitolar yılbaşına göre %24,8 artarak 33,01 milyar soma ulaşmıştır. Kredi portföyü yılbaşına göre %23 artarak 25,61 milyar soma ulaşmıştır. Ticari bankaların gelirleri 16,89 milyar som, giderleri ise 15,04 milyar som teşkil etmiştir. Varlıkların getirisi %3,8, sermaye getiri ise %20,7 olarak kaydedilmiştir. GSYİH içinde aktifler %29,7, krediler %13,8 ve depozitolar %15,2 teşkil etmiştir (Omorkulov, 2009: 12).

2009 yılında bankacılık sektörü sermayesinde %0,5 azalma yaşanmıştır. 2009 yılında yabancı yatırımların sermayedeki payı %52,9 olarak kaydedilmiştir. Bu göstergede 2008 yılına göre %5,2 azalış yaşanmıştır. Bankacılık sisteminde kar 2008 yılına göre %20 azalarak 36 milyon dolar teşkil etmiştir. Bankacılık sisteminde varlıkların getirisi 2008 yılına göre %1,2 azalarak %2,5 teşkil etmiştir. Sermaye getirisi bir önceki yıla göre %8,5 azalarak %13,6 olarak kaydedilmiştir. 2009 yılında kredi portföyü bir önceki yıla göre %22,8 artarak 25,6 milyar soma ulaşmıştır. Depozitolar bir önceki yıla göre %6,31 milyar som artarak 29,5 milyar soma ulaşmıştır. Veriler incelendiğinde küresel finansal krizin Kırgızistan bankacılık sistemini etkilese de ciddi olumsuzluklara neden olmamıştır (Afanaseva, 2011: 59).

3.3. Kırgızistan Bankacılık Sisteminde Dijitalleşme

Covid-19 pandemisi tüm dünyadaki tüm finansal kurum ve kuruluşlarında değişikliklere neden olmuştur. Bu dönemde dünya bankacılık sisteminin temel görevi bankaların kesintisiz olarak faaliyet göstermelerini sağlamaktır. Karantina dönemi ticari bankaların geleneksel çalışma rejimini değiştirerek

birçok operasyonun online yürütülmesine neden olmuştur (Abdieva ve Mambetova, 2020: 209).

2020 yılından itibaren mobil uygulamalar ciddi oranda artarak banka ürünleri online olarak işlem görmeye başlamıştır. Aşağıda yer alan tabloda da 2020 yılında banka kartlarının kullanımıyla gerçekleştirilen operasyonlarda ciddi artış yaşanmıştır.

Tablo 3.2. incelendiğinde ödeme kartlarında %9, kartlarla gerçekleştirilen işlem sayısı %23,5 ve tutar olarak operasyon ise 29,7 milyar som artış göstermiştir. 2020 yılında ödeme kuruluşları aracılığıyla 4,4 milyar soma yükselmiştir. Elektronik cüzdanların kolaylığı 300 çeşit ödeme gerçekleştirilmeye olanak tanıdığından kullanıcılar tarafından ciddi oranda rağbet görmeye başlamıştır. 2019 yılına göre 2020 yılında kullanıcı sayısında %75 artış yaşanmıştır. Kullanıcı artışının yanı sıra elektronik cüzdan aracılığıyla para transferlerinde de artış yaşanmıştır. Elektronik paranın nakde çevrilmesine ilişkin işlem hacmi 2, operasyon sayısı ise 2,4 defa artmıştır (Bayjanova ve Meymanova, 2021: 94).

Dijitalleşmesi ülke bankacılık sistemi üzerinde önemli avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Dijitalleşmenin ülkeye sağladığı avantajlar Tablo 3.3. yardımıyla açıklanmıştır.

Tablo 3.2. Banka Kartlarıyla Gerçekleştirilen Operasyonlar

Gösterge		2020			
		I. Dönem	II. Dönem	III. Dönem	IV. Dönem
1.	Elektronik cüzdan kullanan sayısı (milyon adet)	2,4	2,8	3,1	3,5
2.	Elektronik cüzdanla transfer edilen operasyonlar (milyon som)	1,2	1,0	1,8	2,9
	Transfer sayısı (milyon)	0,2	0,2	0,4	1,1
3.	Paranın geri ödenmesine (nakde çevrilmesine) ilişkin işlem hacmi	3,6	3,0	5,4	7,7
	Operasyon sayısı (milyon)	0,5	0,5	0,8	1,2
4.	Ürün ve hizmetle ilgili ödemelere dair operasyon	1,9	1,5	2,4	1,4
	Operasyon sayısı	4,0	3,6	4,4	3,8

Kaynak: Yazarlar tarafından merkez bankası verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Tablo 3.3. Bankacılık Sektöründe Dijitalleşmenin Avantajları

Avantajlar	Gerekeçe
Kolaylık	Mesai saatlerinde bankalara giderek fatura doldurmak zorunluluğunun olmaması ve ödemelerin internet bankacılığı aracılığıyla gerçekleştirme imkanının olması.
Pratiklik	Şifreleme mekanizması içermekte, takım çalışmalarını sağlamakta ve muhasebe programlarıyla interaktif bir şekilde çalışmakta.
Hizmet çeşitliliği	İnternet bankacılığı: faizsiz para bozdurma, hesap hareketliliğini kontrol etme, kredi ve depozitolarla ilgili tahakkukların hesaplanması, her türlü ödemenin yapılması gibi avantajları sağlamaktadır.
Maliyet tasarrufu	internet bankacılığının maliyeti ATM bakım hizmet maliyetlerinden daha düşüktür.

Kaynak: Abdrasulova ve Abdrasulova, 2022: 155.

Dijitalleşmenin ayrıca ortalama %0,9 sermaye artırımını imkanı, finansal kuruluşların daha fazla kazanç elde etme imkanı ve finansal sermaye piyasasında rekabetin artması gibi avantajları da bulunmaktadır (Abdikadirov, 2022: 51).

Dijitalleşmenin bankacılık sektörüne katkılarının yanı sıra bazı dezavantajları da bulunmaktadır. İlk sorun, nüfusun telekomünikasyon ortamına ulaşım yetersizliği, internetin yeterince yaygın olmaması ve elektron ortama olan güven eksikliğidir. İkinci sorun, elektron kanalların güvenilir olmamasıdır. Yeterli bilgiye sahip olmayan uzaktan bankacılık sistemine bağlanan kullanıcılar hırsızlık olaylarıyla karşılaşmaktadır. Özellikle son dönemlerde hırsızlar kullanıcıların bilgisayarında bulunan şifre ve imzalara kolaylıkla ulaşabilmektedir. Şifreleri ele geçiren hırsızların müşteriler adına birçok işlem yapma imkanı bulunmaktadır. Üçüncü sorun, ekonominin hızlı ve istikrarlı gelişimi sadece daha etkili finansal teknolojilere geçişe bağlı değil, kullanıcıların bu teknolojileri kullanmayı öğrenmesine de bağlılık göstermektedir. Burada nüfusun finansal olur yazarlığının artırılması önem taşımaktadır. Dördüncü sorun, nüfusun finansal kuruluşlara olan güven eksikliğidir. Bu sorunun giderilmesi açısından günümüz koşullarında bu kuruluşların varlığının piyasanın ayrılmaz ve işlevsel bir unsuru olduğunu kabul ettirmek önem teşkil etmektedir (Djoldoşeva ve Talgarbek, 2021: 46).

Ülkede dijitalleşmenin gelişimi amacıyla 2019-2023 yıllarını kapsayan Konsept kabul edilmiştir. Ayrından 2018-2040 yıllarını kapsayan Ulusal Gelişim Stratejisi de Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. Bu kapsamda ülkede modern bilgi ve iletişim altyapısının oluşturulması ve fiber ağının kurulması yapılacak çalışmaların başında gelmektedir. Bu çalışmalarla ülkede

tüm kullanıcıların internete ulaşım imkanı sağlanması amaçlanmaktadır (Abdikadirov ve Bolot, 2022: 42).

Ülkede hükümet tarafından gerçekleştirilen dijitalleştirme politikası kapsamında aşağıda sıralanan amaçların gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir (Abdikadirova ve İslamailkhunova, 2023: 4):

- Nüfusun dijital okuryazarlığını artırarak şubeye erişimi bulunmayan kullanıcıların finansal işlemlerini kontrol edebilmesi,
- Kullanıcıların ürün, hizmet ödemelerini etkin ve güvenilir bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için nakit paraya alternatif ürünlerin sunulması,
- Küçük boy işletmelerin finansal ihtiyaçlarının karşılanması için kredi olanaklarının genişletilmesi,
- Bölgelerde geleneksel bankacılık hizmetlerinin rekabet edebilirliğini artıracak dönüşümlerin yapılması.

Günümüz koşullarında bankalar, bölgelere ATM'lerin yerleştirilmesi, bölgesel olarak kart kullanımının artırılması ve nüfusun dijital ödemeler konusunda bilinçlendirilmesi, bankaların depozito politikası kalitesinin artırılması, nüfusun borç yükünün azaltılması, personelin mesleki yeterliliğini sağlamak için yurt dışında stajlara katılması ve bankaların siber güvenilirliliğinin sağlanması için daha fazla fon ayrılması amaçlanmaktadır (Utirova, 2020: 148).

Özbekistan’da Bankacılık

4.1. Özbekistan Bankacılık Sisteminin Gelişimi

Özbekistan Cumhuriyetinde piyasa ekonomisinin oluşumunun her aşaması her sektör ve alanın gelişimiyle ilgili yeni talepler ortaya koymaktadır. Bu kapsamda bankacılık sisteminin gelişimi ülkenin sosyal ve ekonomik gelişiminin öncelik ve yönlerini belirlemektedir. Bankalar, bildiği üzere bir taraftan depozito ve yatırımcıların yatırımlarını almakta, diğer taraftan ise bu depozito ve yatırımları kredi olarak işletme ve kişilere kredi olarak sunmaktadır. Bu çerçevede kredi aracısı olan bankalar ülke kredi sisteminin temel öğelerinin başında yer almaktadır (Holmurodova, 2021: 104).

Ülke ekonomisinin piyasa koşullarına adaptasyonu ve bağımsızlık sonrası yeni bankacılık sisteminin kurulması dört aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama 1991-1993 yıllarını kapsamaktadır. Bu aşama 15.02.1991 tarihinde Banka ve Bankaların Faaliyeti kanununun kabul edilmesiyle başlamıştır. Ardından 2.07.1992 tarihinde Banka ve Bankaların Faaliyeti kanununda değişiklik ve eklemeler yapılarak Devlet Bankasına Özbekistan Merkez Bankası statüsü verilmiştir (Li, 2020: 70).

Bankacılık sisteminin gelişiminin ikinci aşaması 1994-1997 yıllarını kapsamaktadır. 21.12.1995 tarihinde Özbekistan Merkez Bankası kanunu kabul edilmiştir. Bu kanuna göre ülkede iki tür bankacılık sistemi kurulmuştur. İlk tür, bankacılık sisteminin üst kurumu olarak sistemi yöneten, banka hizmetleriyle ilgili temel kuralları belirleyen ve bankaların denetimini gerçekleştiren Merkez Bankası belirlenmiştir. Günümüzde Merkez Bankası devlete bağlı bulunmakta ve üçüncü kişilere finansal destek, ticari faaliyet yürütmek ve bankaların sermayelerinde pay almak gibi yetkilere sahiptir

(Rakhmonkulova ve Mamedov, 2022: 97). Yasaya göre ikinci tür olarak ise ticari bankalar belirlenmiştir. Kabul edilen kanuna göre ülkede ulusal para biriminin kabulü, bağımsız ticari bankaların kurulması, para dolaşımında istikrarın sağlanması, nakit emisyonunun ciddi anlamda sınırlandırılması, banka denetiminin geliştirilmesi, döviz piyasasının kurulması ve uluslararası finansal kuruluşlarla işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır (Timurhodjaev ve Ahunova, 2020: 193).

Üçüncü aşama, 1998-2000 yıllarını kapsamaktadır. Bu aşamada devlet politikası bankalarda kurumsal yönetimin geliştirilmesine ve finansal raporlamanın Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarıyla uyumlu hale getirilmesine odaklanmıştır. Bu aşamada bankacılık sektörüne özel sermaye girişine teşvikle ilgili çalışmalar yürütülmeye başlamıştır. Bu kapsamda 1998 yılında Özel Ticari Bankaların Kurulmasıyla ilgili kararname imzalanmıştır. Bu kararname, %50'den az olmamak koşuluyla şahıs payına sahip bankaların açılmasına olanak tanımaktaydı (Kayimova ve Turaev, 2016: 24).

Bankacılık sisteminin gelişiminin dördüncü aşamasında 2000-2003 yıllarını kapsayacak ticari bankalarda kurumsal yönetim sisteminin uygulanması programı hazırlanmış ve ülkede faaliyet gösteren birçok büyük banka bu uygulamayı kullanmaya başlamıştır. 19.05.2000 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından küçük ve orta boy işletmelerin desteklenmesi amacıyla kararname imzalanmıştır. Bu kararnameye göre ticari bankalarda orta ve küçük boy işletmeler için imtiyazlı kredi verme fonu oluşturulmuştur. Bankacılık sistemine olan güveni artırmak amacıyla 2002 yılında Vatandaşların Yatırım Garantisi kanunu ve 2003 yılında ise Banka Sırları kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunlar sonrası ülkede bankalara olan güven artmış ve ciddi oranda fon artışı yaşanmıştır. 15.10.2003 tarihinden itibaren ülkede cari ödemeler dengesi işlemleri için ulusal para biriminin yabancı para birimlerine serbest dönüştürülmesini uygulamaya konmuştur. Bu uygulama yabancı dış borçlanmalara gitmeden gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda ülke altın rezervlerinin gelişim eğilimlerinde istikrar devam etmiştir (Ziyadullacv, 2019: 74).

2004 yılında 2005-2007 yıllarını kapsayan program hazırlanmıştır. Programın amacı, ulusal para biriminin güçlendirilmesi, vatandaşların teşviki, önemli finansal araçların bankaların cirosuna dahil edilmesi, ticari bankaların güçlendirilmesi ve özelleştirilmesi, ortak bankaların kurulması ve çeşitli tüketici kredilerinin sunumu gibi faaliyetleri içermektedir. Program kapsamında yeni kurulan bankalar için beş milyon dolar, ticari bankalar için ise 2,5 milyon dolar aşamalı olarak sermaye artırımı şartı konulmuştur. 05.08.2005 tarihinde Merkez bankası tarafından devlet bütçesinin nakit

yürütme süreci için nakit sağlanması kararı alınmıştır. Alınan kararlar kapsamında banka dışı nakit dolaşımını azaltmakla ilgili çalışmalar sonucu 2005 yılında bankaların kasasına giren aylık ortalama nakit para %49,7 artmıştır (Abdurahman ve Tulkin, 2009: 109).

Ülkede yürütülen reformlar kapsamında birçok gelişme yaşanmıştır. 01.01.2008 tarihi itibarıyla ülkede 28 banka faaliyet göstermekteydi. Bu bankaların aktifleri 7184 milyon dolar teşkil etmiştir. Bankalar tarafından verilen krediler 3684 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. Sermaye yeterlilik oranı 01.01.2007 tarihinde %21,5 olarak görülmüştür. Bu oran Basel anlaşmasındaki asgari oran talebinden iki kat fazla olmuştur. Aktiflerdeki artışa rağmen GSYİH içindeki bu aktiflerin payı %51,6'dan %33'e azalmıştır (Akobirov, 2009:).

2011 yılında aktiflerin GSYİH içindeki payı %34,9, 2012 yılında %34,5, 2013 yılında %36,3, 2014 yılında %38,8, 2015 yılında %38, 2016 yılında %42,2 ve 2017 yılında ise %67 olarak görülmüştür. Son yıldaki artış ticari bankaların ulusal ekonomideki rolünün arttığından kaynaklanmıştır. 200 yılında bankaların depozitoları 5,89 milyar dolar, 2011 yılında 9,14 milyar dolar, 2012 yılında 10,03 milyar dolar, 2013 yılında 10,01 milyar dolar, 2014 yılında 10,02 milyar dolar, 2015 yılında 11,2 milyar dolar, 2016 yılında 13,8 milyar dolar ve 2017 yılında 7,23 milyar dolar teşkil etmiştir. 2017 yılında yaşanan azalış hükümet tarafından ülkede liberal bir para politikasının benimsenmesi kararının alınmasından kaynaklanmıştır (Abdurahmanov ve Mirsoatov, 2019: 36).

2013 yılında ülkede faaliyet gösteren ticari bankaların aktifleri 16.973 milyon dolar, 2014 yılında 19620 milyon dolar, 2015 yılında 21515 milyon dolar, 2016 yılında 23.666 milyon dolar, 2017 yılında 25.706,89 milyon, 2018 yılında 219.986,93 milyon dolar teşkil etmiştir. 2013 yılında sermaye yeterliliği %24, 2014 yılında %24,30, 2015 yılında %24,80, 2016 yılında %23,30, 2017 yılında %15,6 2018 yılında ise %18,8 olarak görülmüştür (Hallieva, 2019: 162). Sermaye yeterliliği 2012-2015 yıllarında %24-%23,3 iken 2019 yılında %15,6'ya düşmüştür. Bu durum bankacılık portföyünde risklerin arttığından kaynaklanmıştır. Diğer taraftan ulusal para birimine olan yatırımlardan kaynaklı olarak bankaların depozitolarında artış yaşanmıştır. 2016 yılında 2013 yılına göre bankaların pasiflerindeki depozitolarında azalış yaşanmıştır. Bu durum nakit dolaşımı sorunlarından kaynaklanmıştır (Yuldaşeva, 2019: 5).

2016 yılında 2015 yılına göre bankaların rezervleri reel ekonomi sektöründe işletmelere verilen kredilerde artışa neden olmuştur. Modernizasyon ve üretimde teknik gelişim için 2,9 trilyon sum kredi verilmiştir. Bu gösterge

2015 yılına göre %24 artmıştır (Bazarova ve Pulatov, 2019: 132). 2016 yılı verilerine göre bankaların toplam sermayesi 7,8 trilyon sum teşkil etmiş, aktifler ise %25,1 yani 65,2 trilyon sum artmıştır. 2016 yılında 2014 yılına göre verilen kredilerin toplam tutarı %27,3 artarak 42,7 trilyon sum teşkil etmiştir. Yatırım amaçlı verilen krediler 2014 yılına göre 1,2 defa artarak 10,2 trilyon suma ulaşmıştır (Muminova ve Umaraliev, 2017: 96).

2017 yılında Özbekistan bankacılık sisteminde geniş çaplı reformlar yapılmıştır. 2017 yılında hazırlanan Stratejiye göre bankacılık sisteminin geliştirilmesi ve özellikle devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi amaçlanmıştır. 2017 yılının Eylül ayında gerçekleştirilen para politikasının liberalizasyonu ve ulusal para biriminin serbest dolaşımına bağlı olarak bankacılık sektöründe önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu kapsamda bankalar özellikle müşterilere verdiği hizmetlerin kolaylaştırmak adına çalışmalar yürütmeye başlamıştır (Akramova ve Maratova, 2022: 294).

2017 yılında ülkede 27 ticari banka faaliyet göstermekteydi. Bu bankalardan üçü devlet bankası, on biri anonim ticari banka ve sekiz özel banka ve yabancı yatırımlı beş banka olarak kayda geçmiştir. 2017 yılında hazırlanan Stratejiyle uyumlu olarak parayla ilgili düzenleme için piyasa mekanizmalarının uygulamaya konulması, ihracat potansiyelinin artırılması, direkt yabancı yatırımların çekilmesi, iç ve dış piyasalarda yerel üreticilerin rekabet gücünün artırılması, yatırım ortamının iyileştirilmesi amacıyla 2.09. 2017 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından Para Politikasının Liberalleştirilmesine Yönelik Öncelikli Tedbirler hakkında kararname imzalanmıştır. Kararnameye göre, tüzel kişiler uluslararası operasyonlarla ilgili ödemeleri yapabilmek için ticari bankalardan sınırsız döviz alabilmekte, herhangi bir sınırlama olmadan gerçek kişiler döviz büroları veya bankalarda yabancı para birimleri alma veya satma işlemi gerçekleştirebilmekte, tüzel kişiliği olmayan girişimciler bankalardan döviz alabilmekteydi (Asadullina, 2018: 282). 2017 yılında ülke yaşanana gelişmelere dayanarak kredilerin GSYİH içindeki payı 2017 yılında %26,3 iken 2018 yılında %62'ye yükselmiştir (Jumaeva, 2019: 141).

1992 yılında Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasına üye olan Özbekistan'a 1992-1010 yılları arasında 894 milyon Euro yatırım yapılmıştır. 2018 yılında Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasıyla tekrar işbirliği stratejisi imzalanmıştır. Bu stratejinin temel önceliği Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası tarafından aşağıda sıralanan çalışmaları kapsamaktaydı (Arzumanyan, 2020, 280):

- Özel sektörün önemini ön plana çıkararak rekabet gücünün artırılması ve küçük boy işletmeler ve özel girişimciliğin gelişimi için desteğin sağlanması,

- Ülkede rezervlerin etkin kullanılması ve enerji yoğunluğunu azaltmak için yeşil enerji uygulamalarına yönelmesi,
- Bölgesel ve uluslararası işbirliğini artırmak amacıyla ulaşım altyapısının geliştirilmesi.

2017 yılı itibariyle ticari bankaların aktifleri 166.632 milyar sum, kredileri 52.611 milyar sum, depozitoları 36.341 milyar sum, sermayeleri ise 8.981 milyar sum teşkil etmiştir. 2018 yılı itibariyle ticari bankaların aktifleri 84.075 milyar sum, kredileri 110.572 milyar sum, depozitoları 28.825 milyar sum, sermayeleri ise 6.188 milyar sum teşkil etmiştir. 2017 yılına göre ticari bankaların aktiflerinde %49,5 azalış, kredilerinde %110,2 artış, depozitolarında %20,7 azalış, sermayelerinde ise %31,1 azalış yaşanmıştır.

2019 yılında ülkede faaliyet gösteren ticari banka sayısı 1 adet artarak 30 kuruluşa ulaştı. Bunlardan 13'ü önemli miktarda devlet sermayesi payına sahip bankalar, 13'ü önemli miktarda özel sermaye payına sahip bankalar ve 4'ü önemli miktarda yabancı bankacılık sermayesine sahip bankalardır (Merkez Bankası Raporu, 2019).

2020 yılında kredilerin ödenmeme riskinin artması nedeniyle bankacılık sisteminin finansal istikrarına ilişkin endişeler artmıştır. Bu durum, Koronavirüs krizinin etkisiyle ekonomik aktivitenin azalması nedeniyle işletmelerin nakit akışlarının azalması ve borç ödeme güçlerinin bozulması sonucu ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda, 2018-2019 döneminde bankacılık sisteminde oluşturulan sermaye ve likidite rezervleri, Koronavirüs salgını döneminde ekonomide kredi talebinin karşılanmasına ve finansal istikrarın kabul edilebilir düzeyde tutulmasına yardımcı olmuştur (Merkez Bankası Raporu, 2020). 03.04.2020 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan Kararnameye göre banka müşterilerine 01.10.2020 tarihine kadar faizsiz olarak kredilerini geri ödeme imkanı sunulmuştur. Bu durum ticari bankaların gelirlerini düşürmüştür (Hamrohujaeva ve Davirova, 2022: 166).

2021 yılında makro denetimin ana odağı, erken müdahale önlemlerinin kullanılması yoluyla bankacılık sisteminin finansal istikrar göstergelerinin kabul edilebilir düzeyde sağlanması ve reel ekonomik büyümenin bir parçası olarak ekonominin finansal kaynak ve hizmetlere yönelik talep ve ihtiyaçlarının karşılanması olmuştur (Merkez Bankası Raporu, 2021).

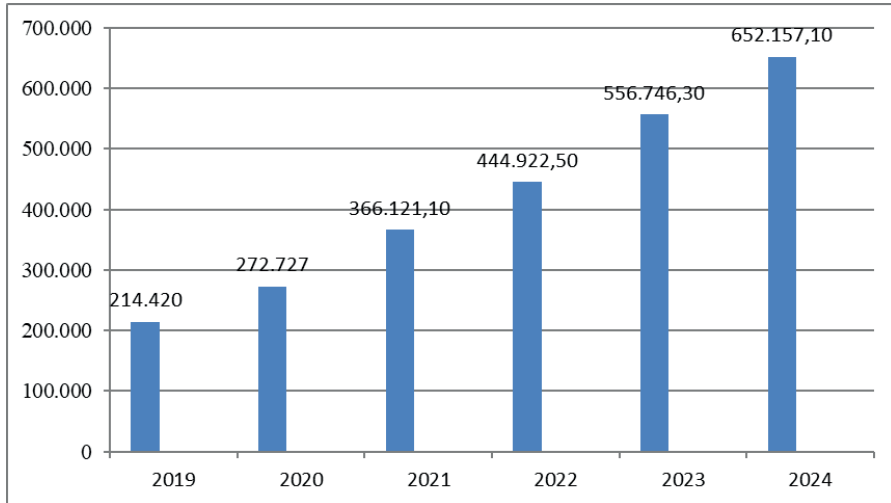
Merkez Bankası, 2022 yılında bankacılık sisteminin finansal istikrar göstergelerinin kabul edilebilir düzeyde sağlanmasına, dış ekonomik risklerin olumsuz sonuçlarının azaltılmasına ve bankaların istikrarının sağlanmasına odaklanmıştır. Ticari bankaların faaliyetlerinde olası risklerin önlenmesi amacıyla stres testleri yapılmış, gelecekte sermaye ve likidite üzerindeki

olumsuz etkilerin en aza indirilmesi için tedbirler alınmıştır. Sonuç olarak, 2022 yılında bankaların kapitalizasyon düzeyi yüzde 12 artarak yılsonunda neredeyse 80 trilyon soma, kayıtlı sermaye büyüklüğü ise yüzde 9 artarak 60 trilyon soma ulaşmıştır (Merkez Bankası Raporu, 2022).

Merkez Bankası'nın 2023 yılındaki makro politikası, küresel ekonomide süregelen belirsizlik karşısında bankacılık sisteminin finansal istikrarının kabul edilebilir bir seviyede sağlanmasını hedeflemiştir. Potansiyel risklerin bankaların sermaye ve likiditeleri üzerindeki olumsuz etkisini en aza indirmek amacıyla, Dünya Bankası uzmanlarının desteğiyle geliştirilen kontrol göstergeleri ve IMF finansal istikrar göstergeleri esas alınarak bankaların faaliyetleri sürekli analiz edilmiş ve stres testleri 2017 yılı kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu stres testlerinin sonuçlarına dayanarak, ticari bankaların varlıklarının kalitesinin güvenilir bir şekilde değerlendirilmesi, olası kayıplar durumunda yeterli rezervlerin oluşturulması, büyük müşterilerin mali durumunun izlenmesi, tahsilat sisteminin iyileştirilmesi için uygun önlemler alınmış, sorunlu krediler ve bankacılık faaliyetleriyle ilgili olmayan mülklerin bankanın bilançosundan çıkarılması, maliyet optimizasyonunun yanı sıra sermaye ve likidite tamponlarının zamanında oluşturulması yönünde çalışmalar yapılmıştır (Merkez Bankası Raporu, 2023).

Son altı yıl değerlendirildiğinde ticari bankaların temel göstergeleriyle ilgili bilgilere aşağıda yer alan grafik 4.1'de yer verilmiştir.

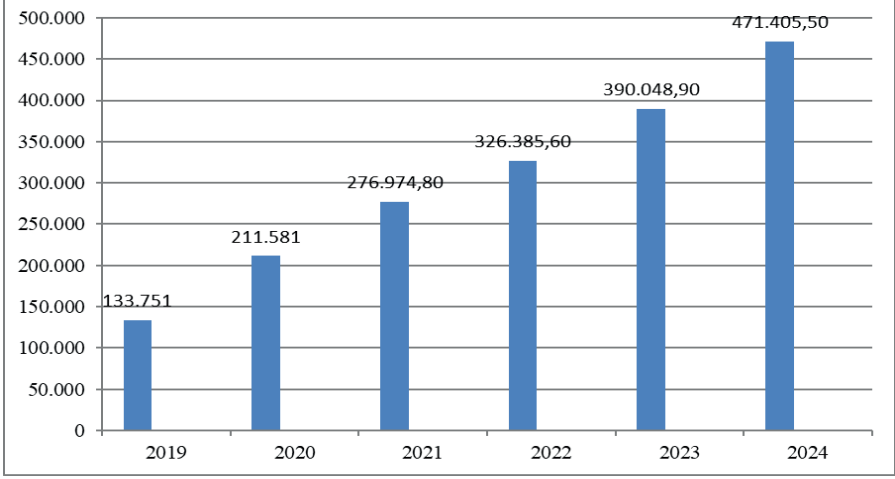
Grafik 4.1. Ticari Bankaların Aktifleriyle İlgili Göstergeleri (Milyar Sum)

Kaynak: Yazarlar tarafından merkez bankası verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Son altı yılda ülkede ticari bankaların aktiflerinde istikrarlı bir artış gözlemlenmiştir. 2019 yılına göre 2024 yılında %204,1 artış yaşanmıştır.

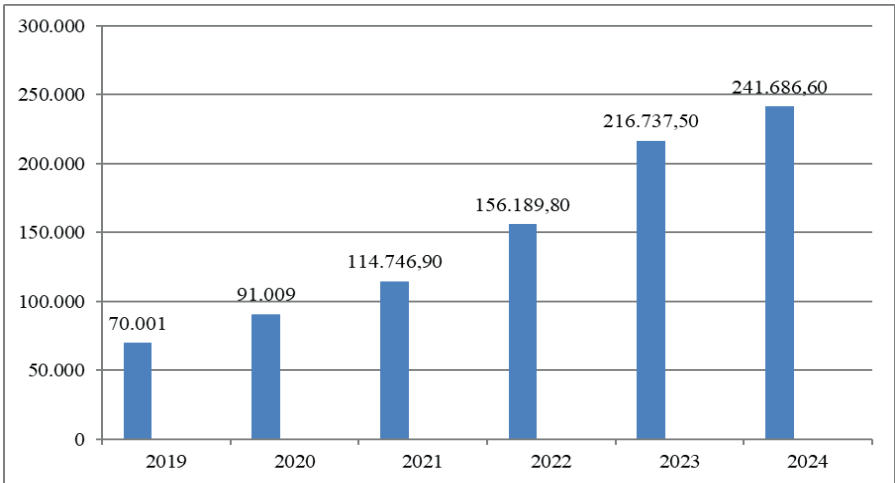
Grafik 4.2. Ticari Bankaların Kredileriyle İlgili Göstergeleri (Milyar Sum)

Kaynak: Yazarlar tarafından merkez bankası verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Grafik 4.2'de son altı yılda ticari banka kredilerinin istikrarlı bir şekilde geliştiği görülmektedir. 2019 yılına göre 2024 yılında kredilerde %252,4 artış yaşandığı görülmüştür.

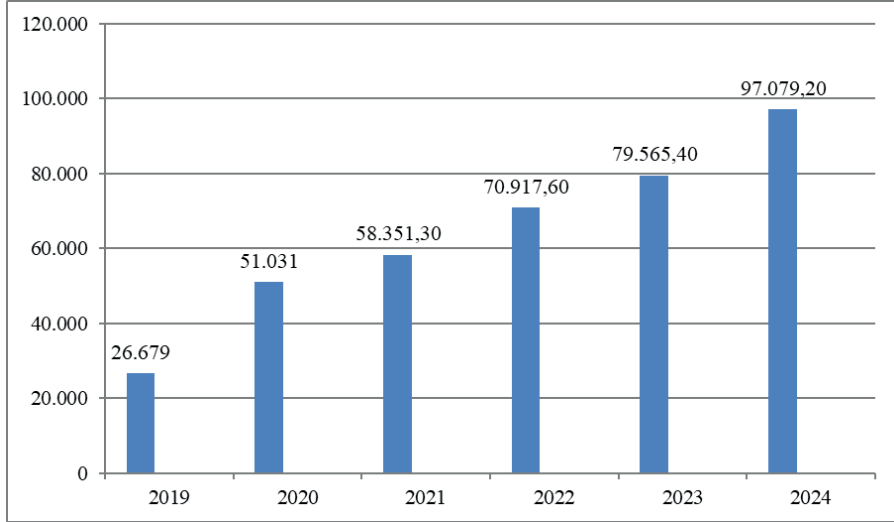
Grafik 4.3. Ticari Bankaların Depozitolarıyla İlgili Göstergeleri (Milyar Sum)

Kaynak: Yazarlar tarafından merkez bankası verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Son altı yılda ülkede faaliyet gösteren ticari bankaların depozitolarında ise Grafik 4.3'te görüldüğü üzere herhangi bir olumsuz dalgalanma yaşanmamıştır. 2019 yılına göre 2024 yılında depozitolarında % 245,3 artış yaşanmıştır.

Grafik 4.4. Ticari Bankaların Sermayesiyle İlgili Göstergeleri (Milyar Sum)

Kaynak: Yazarlar tarafından merkez bankası verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

2019 yılı ticari bankalar tarafından en az kredinin verildiği yıl olmuştur. Buna rağmen verilen kredilerde herhangi olumsuz gelişme görülmemiştir. 2019 yılına göre 2024 yılında %263,9 artış görülmüştür.

Son yıllarda bankacılık sektörünün genişlemesi Özbekistan için büyük önem ifade etmektedir. Fakat ülke aktiflerinin %84'ü kamu hisseli bankalara aittir. Kamu hisseli bankaların depozitolarının kredilerde olan payı %32,9'i oluşturmaktadır. Ticari bankalarda bu gösterge %90 teşkil etmektedir. Buna rağmen toplam depozitolar içinde fiziki kişilerin depozitoları %24'ü oluşturmaktadır. Bu pay ise GSYİH'nın %5'ni oluşturmaktadır (Yuldasheva, 2024: 188).

Ülke bankacılık sektörü üzerinde devletin baskın konumu, devletin aktif bir şekilde bankaların devlet program ve kuruluşlarını finanse etmek için aracı olarak kullanması aşağıda sıralanan sistem risklerinin oluşmasına neden olmuştur (Bozorova ve Abdullaev, 2021: 155):

- Dünya Bankası reytingine göre ticari bankaların düşük puan alması,

- Ticari bankaların sektörün modern taleplerine uyum sağlayamaması, kurumsal yönetim standartlarının uygulanması, bilgi teknoloji ürünlerinin geliştirilmesi ve modern aktif ve pasif yönetim yöntemlerine geçişin gecikmesi,
- Kamu hisseli bankaların geleneksel gelişim fonksiyonları kapsamında kamu program, sektör ve kamu hisseli kuruluşlara piyasanın altında oranlarla kredi sunması,
- Aktif ve pasiflerdeki yüksek dolarizasyon, kredilerin büyük işletme ve belli sektörlerle odaklanması bankaları likidite ve kredi riskiyle karşı karşıya koyması,
- Bankaların kurumsal şirketlere odaklanmasından kaynaklı düşük finansal katılım ve banka dışı finansal kuruluşların ve bilgi sistemlerinin az gelişmişliği,
- Bankacılık sisteminde ekonomik güvenilirlik konusunda yetersizlik (Kenjaev, 2021: 235).

Özbekistan bankacılık sektöründe devletin dominant konumu sonucu ortaya çıkan negatif etkilerin ortadan kaldırılması önem teşkil etmektedir. Bu kapsamda ülkede bankacılık sektörüyle ilgili yasalar ve kararnamelelerin yeniden gözden geçirilmesi önem ifade etmektedir.

4.2. Özbekistan Bankacılık Sistemiyle İlgili Yasal Düzenlemeler

Sovyetler Birliğinin dağılması sonrası Özbekistan'da 1991 yılında Banka ve Bankaların Faaliyeti kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunun beşinci maddesine göre bankacılık sistemi yapısı aşağıdaki gibi belirlenmiştir (Fadeykina, 2021: 53):

- Özbekistan Devlet Bankası ve bağlı kurumlar,
- Devlet anonim ticari sanayi ve inşaat bankası,
- Devlet anonim ticari tarımsal sanayi bankası,
- Dış ekonomik faaliyetli kamu hisseli ticari banka,
- Tasarruf ve nüfusa kredi veren kamu hisseli ticari banka,
- Hisse esasına göre kurulan bankalar.

12.09.2017 tarihinde Ülke Bankacılık Sisteminin Gelecekte Gelişimi ve İstikrarıyla İlgili Önlemler Hakkında Kararname imzalanmıştır. Kararnameye göre yeni kurulan ticari bankalar için asgari sermaye tutarı 100 milyar sum olarak belirlenmiştir. Kararname kapsamında 2017-2021

yıllarını kapsayan bankacılık sisteminin geliştirilmesine ilişkin birçok çalışmanın gerçekleştirilmesiyle ilgili beyan imzalanmıştır. Bu çalışmalar sermaye artışı, likidite artışı, risk yönetim sisteminin geliştirilmesi, kredi portföyünün geliştirilmesi ve dijital teknolojilere dayalı olarak bankaların hizmet kalitesindeki artışı içermekteydi. Aynı zamanda 13.09.2017 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından Para ve Kredi Politikasının Geliştirilmesiyle ilgili Kararname imzalanmıştır. Bu kararnameye göre Merkez Bankasının para ve kredi politikasının amaçlarına ulaşmada prensip ve mekanizmaların yeniden gözden geçirilmesi kararı alınmıştır. 2017-2021 yıllarını kapsayan bu kararnameye göre enflasyon hedefleme rejimine aşamalı olarak geçiş de hedeflenmiştir (Artikova, 2019: 127).

Ülkede girişimcilik faaliyetinin geliştirilmesi amacıyla geniş çaplı çalışmalar yapılmaya başlamıştır. 2019 yılında Cumhurbaşkanı tarafından Bölgelerde Girişimciliğin Geliştirilmesi Kapsamında Çalışmalar isimli Kararname imzalanmıştır. Kararnameye göre, ülkede girişimcilik faaliyetinin desteklenmesi amacıyla dar gelirli ailelere bile kredi imkanı sunulmaktaydı. Girişimcilik faaliyetinin gelişimi yönünde 2019 yılında ülkede ticari bankalar aracılığıyla 6,2 trilyon sum başka bir ifadeyle 700 milyon dolar kaynak ayrılmıştır. Aynı yılda Cumhurbaşkanı tarafından Para Birimi Liberalizasyonu ile ilgili Kararname imzalanmıştır. Kararnameye göre, tüzel kişilere uluslararası operasyonları gerçekleştirebilmek için ticari bankalardan sınırsız döviz temin etme imkanı sunulmuştur. Para birimi sisteminin liberalizasyonu ülkede ihracat oranını artırmış ve yenilikçi mekanizmaların uygulanmasına olanak tanımıştır. Ocak-Mayıs 2019 döneminde Özbekistan 160 ülkeyle ticari ilişkiler yürütmüş ve dış ticaret cirosu 15 milyar doları aşmıştır (Rasulova, 2019: 146).

24.02.2020 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına Geçişle İlgili Ek Çalışmalar isimli Kararname imzalanmıştır. Kararnameye göre Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına geçişi hızlandırmak, yabancı yatırımcılara gerekli bilgiyi sağlamak, uluslararası piyasalara erişimi genişletmek amaçlanmıştır. Bu kararname kapsamında tüm ticari bankaların 01.01.2021 tarihine kadar Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına geçmesi zorunlu kılınmıştır (Sultonova Gozieva, 2023: 418).

2020 yılında Cumhurbaşkanı tarafından 2020-2025 yıllarını kapsayacak Strateji imzalanmıştır. Bankacılık sisteminde reformları amaçlayan bu Strateji, ticari bankaların kredi portföyü kalitesinin artırılması, risk yönetiminin etkinliğinin artırılması, kredi işlemlerinde ilkelere uyulması ve risklerin değerlendirilmesinde teknolojik gelişmelerin dikkate alınması gibi unsurları

öncelikli kılınmıştır (Azlarova, 2024: 76). Stratejiye göre aynı zamanda bankaların özelleştirilmesi, banka personelinin eğitim düzeyinin artırılması, müşteri odaklılığı artırarak hizmet kalitesinin artırılması ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartları ile Basel standartlarına uyum sağlamak amacıyla yasal çerçevenin geliştirilmesi programlanmıştır (Azlarova, 2021: 51).

4.3. Özbekistan Bankacılık Sisteminde Dijitalleşme

Pandemi tüm ülkelerin ekonomisindeki bütün sektörleri olumsuz yönde etkilemiştir. Bu kapsamda tüm ülkelerin kamu ve özel sektörü faaliyetlerindeki sürekliliği devam ettirmek için çözüm yolları aramaya başlamıştır. Küresel ortamda tüm kuruluşlar kısmi olarak uzaktan çalışma rejimine geçmiştir. Ticari bankalar online hizmetlere yönelerek depozito ve kredi hizmetleri, para transferi ve ödemeleri uzaktan olarak yürütmeye başlamıştır (Makhmudova ve Khaitbayev, 2022: 542).

Özbekistan da Pandemi sürecini yönetmek amacıyla bankacılık sistemini stabil tutmak amacıyla küresel bazda gerçekleştirilen uygulamalara entegre olmaya çalışmıştır. Bankalar, dijitalleşme kapsamında aşağıda sıralanan çalışmalara yönelerek tüm Dünyayı saran Pandemiden en az zararla çıkmaya çalışmıştır (Makhmudova, 2021: 381):

- Bankaların iş sürecinde grafik modellerinin mevcudiyeti, elektronik belge yönetimine geçiş, operasyonel riskler, müşteri ve çalışanlarla ilgili kayıtların tutulması,
- Satış kanalları ve hizmetlerin elektronik olarak gerçekleştirilmesi, dijital bankalarda internet bankacılığı ve mobil uygulamaların kullanılması,
- Yöneticiler için elektronik yönetim sistemi, çalışanlar için ise operasyonlarla ilgili elektronik bilgi sisteminin kurulması,
- Değişiklik ve gelişmelere açık nitelikli personelin bulunması,
- Birbiriyle entegre banka bilgi sistemlerinin tek bir platformda oluşturulması, ortakların bu sisteme yeni ürünler entegre etmesi.

Özbekistan'ın diğer ülkelere göre dijitalleşme konusunda geri kalması ülke yönetiminin bu konu üzerinde özellikle durması ve bu kapsamda ciddi düzenleme ve çalışmalar yapmasına neden olmuştur. Bu çerçevede ülkede aşağıda sıralana yasa ve kararname kabul edilerek dijitalleşmenin geliştirilmese önemli katkı sağlanmıştır (Urmonov, 2022: 81):

- 07.02.2017 tarihinde Özbekistan Cumhuriyetinin Gelecekteki Gelişimi Yönündeki Strateji imzalanmıştır,

- 03.03.2018 yılında Özbekistan Cumhuriyetinde Dijital Ekonominin Geliştirilmesi isimli Kararname imzalanmıştır (Ergaşeva ve diğerleri, 2022: 52),
- 04.07.2018 tarihinde Özbekistan Ekonomisinde Dijital Gelişim Tedbirler isimli Kararname imzalanmıştır,
- 02.09.2018 tarihinde imzalanan Özbekistan Cumhuriyetinde Kripto Borsaların Faaliyetinin Düzenlenmesi isimli Kararname imzalanmıştır,
- 13.12.2018 tarihinde Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Yönetiminde Dijital Ekonomi, Elektronik Yönetim ve Bilgi Sistemlerinin Uygulanmasıyla İlgili Ek Tedbirler isimli Kararname imzalanmıştır,
- 2018 yılında 2018-2020 Yıllarını Kapsayan Dijital Bankacılığın Geliştirilmesi Kararnamesi imzalanmıştır (Azlarova, 2021: 17),
- 20.05.2019 tarihinde Elektronik Devlet: Dijital Ekonomi ve Sistemlerin Gelişimiyle İlgili Tedbirler isimli Kararname imzalanmıştır,
- 18.03.2020 tarihinde Taşkent'te Dijital Teknolojilerin Uygulanması Kararnamesi imzalanmıştır,
- 29.04.2020 tarihinde Dijital Ekonomi ve Elektronik Yönetim isimli Kararname imzalanmıştır,
- 21.11.2020 tarihinde Dijital Ekonominin Geliştirilmesi Amacıyla Dijital Yapının Modernizasyonu Tedbirleri isimli Kararname imzalanmıştır,
- 2020 yılında Dijital Özbekistan-2030 isimli Strateji onaylanmıştır,
- 10.02.2021 tarihinde Bilgi Teknolojileri ve Telekomünikasyon Sisteminin Geliştirilmesi Yönünde Yatırımlar isimli Kararname imzalanmıştır,
- 18.02.2021 tarihinde Yapay Zeka Teknolojilerinin Uygulanmasıyla İlgili Kararname imzalanmıştır,
- 30.07.2021 tarihinde Dijital Müşteri Tanımlama isimli Kararname imzalanmıştır
- 01.01.2024 tarihinde Ödeme ve Ödeme Sistemleri kanunu yürürlüğe girmiştir (Urmonov ve Akramov, 2021: 22).

Merkez Bankası tarafından ülkede dijitalleşmeyle ilgili aşağıda sıralanan faaliyetlerin yürütülmesi programlanmıştır (Bazarova, 2023: 188):

- Kamu hisseli ticari bankaların dönüşüm süreciyle ilgili stratejik program yürütülmek,

- Bankacılık sisteminde devletin etkisinin azaltılması,
- Bankacılık sisteminin daha etkin çalışabilmesi için çeşitli yönlerde stratejik süreçlerde değişiklikler yapmak,
- Banka dışı hizmetlerin geliştirilmesi için müşterilerin uzaktan biyometrik tanımlanması için yasal bir temel oluşturmak,
- Finansal hizmetlerin güvenilirliğini artırmak için dolandırıcılığı önlemek amacıyla bir merkez kurmak.

Özbekistan’ da dijitalleşme konusunda yapılan düzenleme ve yürütülen çalışmalar ülke açısından dijitalleşmenin bankacılık sektörüne sağladığı avantaj ve dezavantajların da ele alınmasını önemli kılmaktadır. Bu kapsamda dijitalleşmenin ülkeye sağladığı avantajlar aşağıda sıralanmıştır (Azlarova, 2021: 93):

- Çeşitli maliyetlerin azaltılmasından kaynaklı olarak tasarruf. Dijital bankaların operasyonları otomasyon sistemi üzerinden gerçekleştirilmesi gösterilen hizmetlerin daha uygun tutarlarla sunumuna neden olmaktadır. Bu durum dijital bankaların rekabet gücünü artırmaktadır.
- IT teknolojileri ve yapay zeka kullanımı.
- Dijital bankacılığın sunduğu kolaylık. Sadece mobil araca sahip olarak para transferi, anında ödeme, hesap açma, kredi alma gibi işlemler gerçekleştirilebilmektedir.
- Sermaye erişimini artıran finansal teknolojilerin kullanımı. P2P (peer-to-peer) platformu karşı tarafla yapılan işlemleri direkt olarak gerçekleştirme imkanı sunmaktadır. Bu platform, küçük işletmelere borsa göre daha uygun fiyatlarla kripto para birimiyle varlıklar edinebilmek imkanı sunmaktadır.
- Dinamik bir ekosistemin bulunması. Bankanın ekosistemi bilişsel teknoloji, yapay zeka, temassız ödemeler, uzaktan yürütülen işlemleri kapsamaktadır. Ekosistemin en büyük özelliği dinamik ve sürekli geliştirilebilir olmasıdır. Ekosistem, banka hizmetlerine ulaşmada önemli araç görevi yapmakta ve bankalara diğer işletmelerle işbirliği yapma imkanı sunmaktadır.

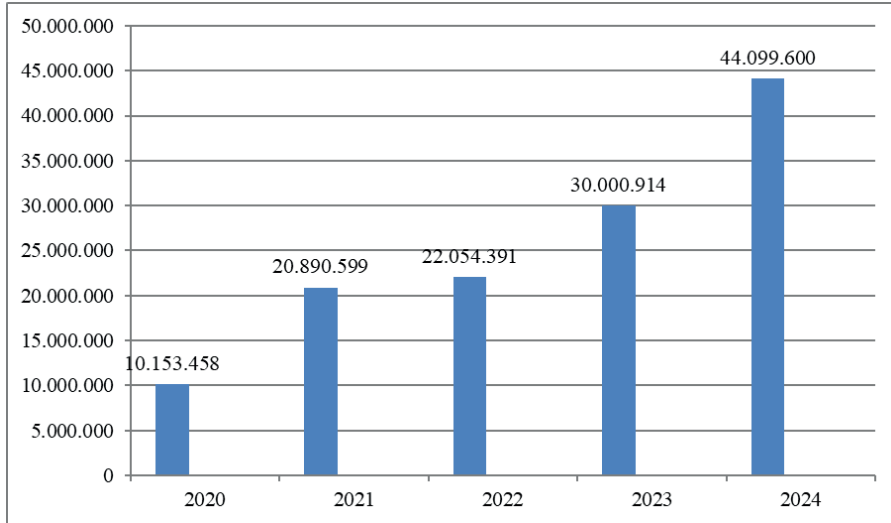
Dijitalleşmenin ülke bankacılık sistemine sağladığı dezavantajlara aşağıda yer verilmiştir (Taymuhamedov, 2022: 360):

- Siber suçlar. Sistemdeki en küçük güvenlik açığı bilgi sızıntısına, siber ataklar ise müşteri hesaplarını tehlikeye sokabilmektedir.

- Kullanıcıların belli bir kısmı dijital bankacılığı kabul etmekte zorlanmaktadır. Özellikle yaşlı kesim dijital araçların kullanımda zorlanmakta ve dolandırıcılara fırsat sağlamaktadır.
- İşlevsellikle ilgili kısıtlamalar. Dijital bankaların yüz yüze gerçekleştirilmesi gereken büyük ve karmaşık operasyonların bulunması dijitalleşmede sorun teşkil etmektedir (Artışev ve Zagrebelskaya, 2024: 11).
- Dijital kölelik. Ülkede modern dijital araçların kullanımı her gün artmaktadır. Bu durum da bir taraftan dijital köleliğe yol açmaktadır (Azlarova, 2023: 201).
- Ticari bankalar açısından internet bankacılığının maliyetli oluşu. Ticari bankaların web sit açması yedi milyon dolara mal olmaktadır. İnternet projesinin en maliyetli kısmını internet bankacılık hizmeti ve onun otomasyonlu bankacılık sistemine katılımı oluşturmaktadır.
- Uzaktan hizmet bazı bankalar açısından ikinci dereceli hizmet olarak görülmektedir. Bazı ticari bankalar geleneksel bankacılık hizmetlerine (depozito ve kredi) öncelik vermekte, nakit işlemleri ikinci dereceli hizmet olarak değerlendirmektedir (Suleymanov, 2019: 143).

Özbekistan'da 2017 yılından itibaren dijitalleşme yönünde yürütülen reform ve çalışmalar sonucu uzaktan bankacılık hizmeti alan kişi sayısında artış yaşanmıştır. Son beş yılda ülkede uzaktan hizmet alan müşteri sayısı ile ilgili bilgilere Grafik 4.5'te yer verilmiştir.

Grafik 4.5. Uzaktan hizmet alan müşteri sayısı

Kaynak: Yazarlar tarafından merkez bankası verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Grafik değerlendirildiğinde bankalar tarafından sunulan uzaktan hizmet kullanımında son beş yılda istikrarlı artış yaşandığı görülmektedir. 2020 yılına göre 2024 yılına uzaktan kullanıcı sayısında %334,3 artış yaşanmıştır.

Son beş yılda ülkede bankalar tarafından verilen kart sayısı, kurulan ödeme terminal sayısı, ATM sayısı ve ödeme terminali aracılığıyla yapılan ödemelerde de artış yaşanmıştır (Bobohujacv, 2018: 85). Son beş yılda bu artışla ilgili bilgilere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 4.1. Bankalar Tarafından Verilen Kart Sayısı, Kurulan Ödeme Terminal Sayısı, ATM Sayısı ve Ödeme Terminali Aracılığıyla Yapılan Ödemeler

Yıl	Plastik Kart Sayısı	Ödeme Terminal Sayısı	ATM Sayısı	Ödeme Terminali Aracılığıyla Yapılan Ödemeler
2020	20.545.366	392.361	9.203719,1	71.020,2
2021	25.775.662	438.410	11.800	81.000,0
2022	27.839.307	433.986	13.156	20.541,9
2023	34.195.648	434.018	20.379	177.671,0
2024	46.205.950	429.334	26.655	254.719,1

Kaynak: Yazarlar tarafından merkez bankası verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

01.01.2024 tarihinde Ödeme ve Ödeme Sistemleri kanununun yürürlüğe girmesiyle ülkede çalışan ödeme sistemi operatörlerin servis yapısında önemli artış yaşanmıştır. Ayrıca dijital finansal hizmet veren yirmi sekiz ödeme kuruluşu faaliyete başlamıştır. Uluslararası standartlarla uyumlu temassız ödemeler için geliştirilen ödeme sistemleri bankalar arasında rekabeti de önemli ölçüde artırmıştır (Abdurahmanova, 2024: 231).

Türkmenistan'da Bankacılık

5.1. Türkmenistan Bankacılık Sisteminin Gelişimi

Günümüzde Türkmenistan'da önemli reformlar yürütülmektedir. Bu reformlar arasında ülke ekonomisinin yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi bu reformlar arasında önemli yere sahiptir. Ekonomide gerçekleştirilen reformlarda bankacılık sistemi önemli rol oynamaktadır. İstikrarlı bankacılık sistemi, ekonomik gelişiminin anahtar unsuru olmakla birlikte fonların toplanması, kredilerin verilmesi, yatırımların finanse edilmesi ve hızlı ödemelerin gerçekleştirilmesiyle ülkenin gelişimine önemli katkı sağlamaktadır (Orazmuhammedov ve Djoraeva, 2023: 115).

Modern piyasa ekonomisi ilişkilerinin geliştirilmesi koşullarda bankalar, ülkeye yatırım akışlarını artırmakta, kamu ve özel sektöre hizmet göstermekte, endüstri ve vatandaşlara güvenilir mekanizma rolünü üstlenmekte ve para transferlerinin hızlı bir şekilde yürütmekte ve ülke para biriminin değerini artırmakta önemli rol oynamaktadır (Scitliev ve diğerleri, 2024: 58).

Türkmenistan'da bankacılık sistemi 90'lı yıllara kadar merkezi sistemle yönetilmekteydi. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla 1991-1993 hükümet tarafından bankacılıkla ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1993 yılında Türkmenistan Merkez Bankası, Döviz İşlemlerinin Düzenlenmesi, Kıymetli Evraklar ve Banka İşlemleri kanunları yürürlüğe girmiştir. Türkmenistan Merkez Bankası kanununa göre Merkez Bankası ülke bankacılık sisteminin baş düzenleme kurumu olarak görevlendirilmiştir (Rejepowa, 2023: 383).

Merkez Bankası kanununa göre ülkede iki tür bankacılık sistemi kurulmuştur. İlk türü Merkez bankası, ikinci türü ise kredi kuruluşları ve ticari bankalar oluşturmaktadır (Begmıradova ve diğerleri, 2023: 48).

Merkez Bankası ülkenin temel bankası olarak aşağıda sıralanan görevleri yerine getirmektedir (Amanmuradova ve diğerleri, 2023: 129):

- Emisyon işlemlerinin gerçekleştirilmesi,
- Kendi başına veya diğer bankacılık sistemi kuruluşları aracılığıyla döviz düzenlenmesi ve denetiminin gerçekleştirilmesi,
- Nakit akışının etkin bir şekilde yürütülmesi,
- Bankacılık operasyonlarının yürütülmesi,
- Ödeme merkezi rolünün gerçekleştirilmesi,
- Ülke altın rezervlerinin korunması,
- Ülke para ve kredi politikasının belirlenip gerçekleştirilmesi (Atabalieva, 2024: 55).

Türkmenistan’da bankacılık faaliyeti lisanlı bir faaliyet türü olarak ülkede yürürlüğe giren bazı kanunlarda düzenlenmektedir. 1998 yılında para ve kredi politikasının güçlendirilmesi yönünde Cumhurbaşkanı tarafından Türkmenistan Bankacılık Sisteminin Güçlendirilmesi Tedbirleri isimli kararname imzalanmıştır. Bu kararnameye göre ülkede faaliyet gösteren üç büyük bankadan olan Türkmenistan bankası, Investbank ve Dayhanbank’ a kamu ticari bankası statüsü verilmiştir. Ayrıca Merkez Bankasının yanı sıra kamu ticari bankalarının ülke bankacılık sisteminde önemli yeri bulunmaktadır. Bu bankalar, kurum, kuruluş ve halka hizmet sunmaktadır. Kamu ticari bankaları, tüm aktif ve pasif operasyonları ulusal para birimiyle gerçekleştirmektedir (Saparova, 2022: 124).

1993 yılında kabul edilen Merkez Bankası kanunu 25.03.2011 yılında dünyada yaşanan gelişmelerle uyumlu olarak yeniden düzenlenmiştir. Aynı gün ülkede Bankacılık Faaliyeti ve Kredi Kuruluşları kanunu da kabul edilmiştir. 21.05.2011 tarihinde Mikro Finansal Kuruluşlar ve Mikro Finansman kanunu da yürürlüğe girmiştir. 04.08.2011 tarihinde Kredi Birlikleri kanunu kabul edilmiştir. 01.10.2011 tarihinde ülkede Dış Ekonomik İlişkilerde Döviz Yönetimi ve Kontrolü kanunu da yürürlüğe girmiştir. 15.10.2026 tarihinde Gerçek Kişilerin Yatırımlarının Garantisi kanunu kabul edilmiştir (Batırova, 2023, 30). Ülkenin sosyal ve ekonomik gelişimi yönünde 2011-2030 yılların kapsayan Ulusal Program hazırlanmıştır. Program kapsamında ülkenin para ve kredi politikasının geliştirilmesi amacıyla parasal önlemler alınmıştır. Program, ulusal para biriminde istikrarın sağlanması açısından etkin olmuştur (Araeva ve Saparov, 2023: 19).

5.2. Türkmenistan Bankacılık Sisteminde Dijitalleşme

Son yıllarda Türkmenistan'da uluslararası gelişmelere ayak uydurmak amacıyla ekonominin kademeli olarak dijitalleşmesi yönünde önemli çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmalar kapsamında yatırımların artırılması, ihracat potansiyelinin, İthal ikameci ürünlerin üretimini, sosyal sistemlerin etkinliğinin ve özel sektör ile devlet arasındaki işbirliğinin artırılmasına büyük önem verilmektedir. Dijital ekonominin gelişimi yönünde yürütülen çalışmalarda öncelik finansal-ekonomik ve bankacılık sektörünün dijitalleşmesine verilmektedir (Arlanova, 2022: 35).

Bankacılık sisteminde dijitalleşme bankaların yapısının, ürünlerinin ve müşterilerle etkileşiminin güncel teknolojiler kullanarak modernizasyonunu önem taşımaktadır. Ülkede yürürlüğe giren 2019-2025 yıllarını kapsayan Dijital Ekonominin Geliştirilmesi Konsepti, ülkenin gelişimi, yatırımların artırılması ve gelişmiş yöntemlerin kullanılması yönünde hazırlanmıştır. Konsept kapsamındaki öncelikli projeler ülke bankaları tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede ileri ve ihracata yönelik üretime yönelik teknolojilerin geliştirilmesi için uzun vadeli krediler ve ipotek krediler bankalar tarafından sunulmaktadır (Djumaeva ve Babadjanov, 2023: 13).

Ülkede bankacılık sisteminin dijitalleşmesi yönünde yapılan diğer bir düzenleme 2011-2030 yıllarını kapsayan Bankacılık Sisteminin Geliştirilmesiyle İlgili Devlet Programı ile yapılmıştır (Akmammedov ve diğerleri, 2023: 112). Bu program, gelişmiş ülkelerdeki ödeme sistemine uygun ulusal ödeme sisteminin kurulması, dijital bankacılık hizmetlerinin artırılması, piyasa taleplerini karşılayarak para dolaşımının etkilenmesi, vatandaşların yatırımlarının mobilizasyonu ve elektronik kimlik sisteminin oluşturulması gibi çalışmaları kapsamaktadır (Akıмова, 2020: 52). Aynı zamanda bu dönemde bankalar tarafından verilen kredilerle ilgili de değişiklikler yapılmıştır. 2013-2023 yıllarında ülke ekonomisi toplam kredilerin tutarı 17,2 milyar manattan 106 milyar manata yükselmiştir. Bu kredilerin GSYİH içindeki payı %60'ı teşkil etmiştir. Bu krediler, ülke ekonomisine önemli katkısı olan üretim işletmeleri, tarım sektörü ve özel sektörde kullanılmıştır (Batırova, 2023: 19).

Türkmenistan'ın Sosyal ve Ekonomik Gelişimi isimli 2022-2052 yıllarını kapsayan Program ve 2022-2028 yıllarını kapsayan Gelişim Programı devlet başkanı tarafından başlatılan bilimsel temelli sosyal ve ekonomik doktrinin istikrarlı bir şekilde uygulanmasının bir parçası olarak Türkmenistan ekonomisinin tamamen dijitalleştirilmesi için net bir önlem planı sunulmaktadır (Sadıkova, 2023: 362). Bu çerçevede, en kısa sürede bankacılık hizmetlerinde yeni metot ve yöntemlerin uygulanması,

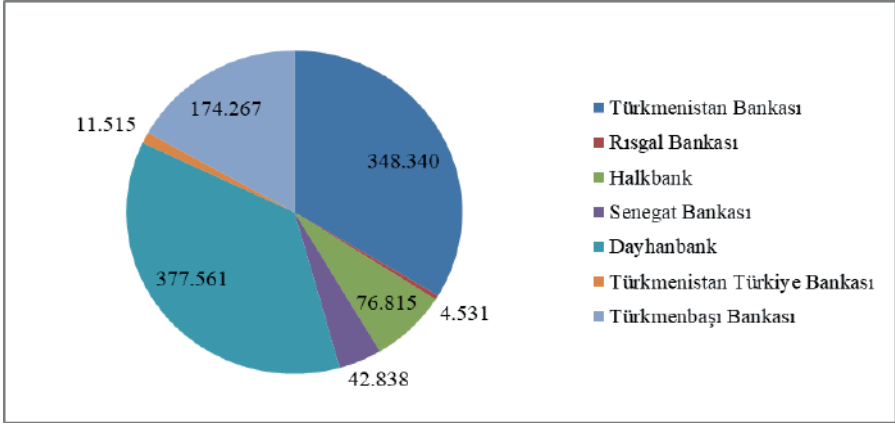
elektronik ödemeler alanında güncel gelişmelerin takibi, nakit dışı ödemeler sisteminin genişletilmesi ve müşterilerin bankalara olan güveninin artırılması programlanmaktadır (Babanazarov ve diğerleri, 2024: 133).

2022-2052 Programına göre yakın otuz yılda dünya ve bölgesel piyasalarda oluşan koşullara uygun olarak tek bir para ve kredi politikasının izlenmesi amaçlanmaktadır. Program kapsamında sürekli değişen dünya ekonomisi koşullarında para ve kredi araçlarıyla ilgili düzenlenmelerin geliştirilmesi, ekonomik faaliyetlerin teşviki ve müşteri işlemleri finansmanı için uygun koşulların sağlanması üzerinde önemle durulan konular arasında yer almaktadır. Geleneksel modelin değiştirilmesi bilgi teknolojilerinin dönüşümü aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu süreç aşağıda sıralanan faaliyetleri kapsamaktadır (Akımova ve diğerleri: 2023: 171):

- Sürekli olarak dijital yeniliklerin hızlı bir şekilde ortaya çıkması, yasal değişiklikler gibi gelişmeleri ve düzenlemeleri dikkate alarak dijital stratejinin hazırlanması,
- IT sisteminin hazırlanması. Bu aşama, belirli bir konfigürasyonda oluşturulmuş yazılım, bilgi işlem ve telekomünikasyon araçlarının geliştirilmesini ve iş birimleri için operasyonel süreçlerin işleyişinin sağlanmasını içermektedir,
- Bilişim çözümlerinin hazırlanması ve hayata geçirilmesi. Bankanın dijital stratejisinin hazırlanmasının temelinde istikrarlı gelişimin anahtar öğelerinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu öğeler arasında dijital ürün ve kişiye özel banka hizmetlerinin yaratılması; müşteri, düzenleyici ve ortaklarla baştan sona kadar devam eden etkileşimin sağlanması ve ortakların finansal ekosisteminin geliştirilmesi yer almaktadır (Sarieva, 2023: 102).

Ülkede dijitalleşme kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar sonucu bankacılık hizmetleri yelpazesi ve ödeme sistemi özellikleri önemli ölçüde genişlemiştir. Bu durum bankalar arasındaki rekabeti ciddi anlamda artırmıştır (Ataeva, 2024: 268). Dijitalleşme sürecinde ülkeye yapılan yatırımlarda da önemli artış yaşanmıştır. Ülke bankalarına birçok yatırım fonu dahil olmuş ve uluslararası operasyonlarda artış yaşanmıştır (Ovezov ve diğerleri, 2023: 143). Dijitalleşme sürecinde ülkede internet bankacılığı kullanımında da önemli artış yaşanmıştır. 01.12.2023 tarihi itibarıyla ülkede internet bankacılığı kullanıcılarıyla ilgili verilere aşağıdaki grafikte yer verilmiştir.

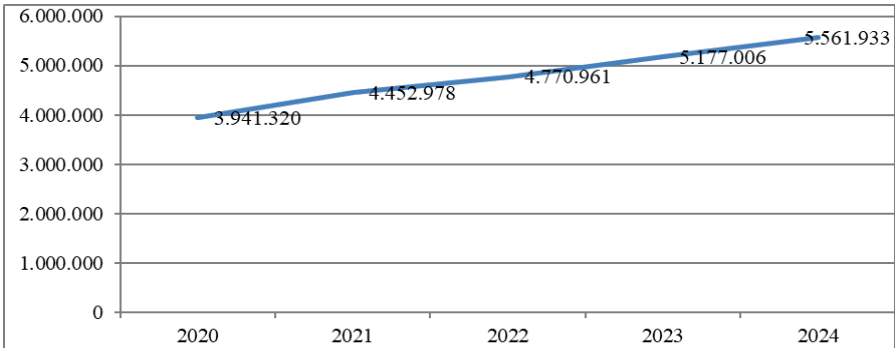
Grafik 5.1. İnternet Bankacılığı Kullanıcısı Sayısı

Kaynak: Gurbandurdyeva ve diğlerleri, 2023: 143.

Grafik 5.1'de de görüldüğü gibi en fazla internet bankacılığı kullanıcıları bulunan banka Dayhanbanktır. İkinci sırada Türkmenistan bankası kullanıcıları, üçüncü sırada ise Türmenbaşy bankası kullanıcıları yer almaktadır. 2024 yılı itibariyle kart ödeme sistemine kayıtlı kart sayısı beş milyonu geçmiş, Kartlı ödeme sistemlerinde nakit dışı ödemelerin toplam tutara oranı %40'ı aşmış bulunmaktadır. Ülkede mobil uygulamaların kullanılmasıyla kartlara olan ilginin artması ülke bankalarının birçok yeni ürün piyasaya sunmasını tetiklemiştir. Çeşitli ürün ve hizmet ödemelerinde müşteriler özellikle ülkede yaygın olarak kullanılan Altın Asır, Milli Kart, Goyum Banka Kartı ve Maşgala isimli kartlarla işlem yapmayı tercih etmektedir (Orazmuhammedov ve Djoraeva, 2023: 119). Ülkede kullanılan banka kartlarıyla ilgili bilgilere aşağıdaki grafikte yer verilmiştir.

Grafik 5.2. Kart Kullanıcı Sayısı

Kaynak: Yazarlar tarafından merkez bankası verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

Grafik 5.2 incelendiğinde ülkede banka kartlarının kullanımında istikrarlı bir artış yaşandığı görülmektedir. 2020 yılına göre 2024 yılında kart kullanıcısı sayısında %41 artış yaşanmıştır.

Ülkede dijital finansal teknolojilerin kullanımının sağladığı birçok avantaj bulunmaktadır. Bu avantajlar aşağıda sıralanmıştır (Gurbandurdieva ve diğerleri, 2023: 49):

- Operasyonların hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi,
- Banka hizmetleriyle ilgili ödemelerin azalışı,
- Bilgi işleme süresinin hızlı oluşu,
- Evrak ve dolaşım maliyetlerinin azalışı,
- Nakit olmadan tüm işlemleri yürütebilme imkanının oluşu (Hodjane-pesova, 2024: 141).

Tüm olumlu yönlerin yanı sıra her ekonomik süreçte olduğu gibi dijitalleşmenin de getirdiği risk ve olumsuz yönler bulunmaktadır. Son yıllarda özellikle bankaların bilgi güvenilirliği gündemi meşgul etmektedir. Ülke ekonomik güvenliğinin sağlanmasında önemli yeri olan finans sektörü globalleşme aşamasında birçok bilgisayar korsanı saldırılarına maruz kalmaktadır. Bu nedenle dijital çağa geçişte bankaların güvenilirliği sağlanması büyük önem taşımaktadır (Nuryev ve diğerleri, 2023: 188).

Kaynakça

- Abbasov A.M., Mamedov Z.F. ve Aliev S.A. (2019). Azerbaycan Bankacılık Sektörünün Dijitalleşmesi: Yeni Zorluklar ve Beklentiler. Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 6(164), 81-89.
- Abdijaparov A.S. (2014). Kırgızistan Bankacılık Sektörünün Etkinliği. M. Rıskulbekov'un adını taşıyan Kırgız İktisat Üniversitesi Dergisi, 2(29), 155-160.
- Abdijaparov A.S. (2017). Kırgızistan Cumhuriyeti Bankacılık Sektörünün Sorunları ve Gelişim Perspektifleri. M. Rıskulbekov'un adını taşıyan Kırgız İktisat Üniversitesi Dergisi, 2(40), 147-149.
- Abdijaparov A.S.ve Engelman İ.V. (2015). Kırgızistan Bankacılık Sektörünün Kriz Yönetimi. Rıskulbekov'un Adını Taşıyan Kırgız İktisat Üniversitesi Dergisi, 2(32), 51-55.
- Abdikadirov K.Dj. ve Bolot T.(2022). Kırgızistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminin Djitalleşmesinin Bazı Yönleri. Orta Asya Ülkeleri Muhasebeciler ve Denetçiler Isık-Kul Forumu Bülteni, 4(39), 41-47.
- Abdikadirov K.Zh. (2022). Kırgızistan Bankacılık Sisteminde Dijital Transformasyon: Sorunlar ve Gelişim Perspektifleri. Orta Asya Ülkeleri Muhasebeciler ve Denetçiler Isık-Kul Forumu Bülteni, 3-1(38), 48-52.
- Abdikadirova K.Dj. ve İslamaikhunova A.M. (2023). Dijitalleşme Koşullarında Kırgızistan Bankacılık Sektörü: Gelişim Sorunları ve Faaliyet Etkinliğinin Artırılması. Kırgızistan Üniversitesi Dergisi, 6, 3-6.
- Abdieva A.İ. ve Mambetova M.M. (2020). Kırgız Cumhuriyeti Finans Piyasasında Dijital Teknolojilerin Gelişiminin Bazı Yönleri. Avrasya Bilim Derneği Dergisi, 12-4(70), 209-212.
- Abdinov A.R. ve Tagizade S.S. (2015). Azerbaycan'da Menkul Kıymetler Piyasasının Gelişim Özellikleri. Bilim Yükselişi Dergisi, 2(7), 53-57.
- Abdrasulova J.J. ve Abdrasulova S.J. (2022). Ekonominin Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme: Sorunlar ve Çözüm Yolları. Oş Üniversitesi Ekonomi Serisi Dergisi, 1, 152-157.

- Abdurahman V. ve Tulkin B.(2009). Özbekistan Bankacılık Sistemi ve Kriz Önlemede Önemi. *Merkezi Asya ve Kafkas Dergisi*, 5(64-65), 103-110.
- Abdurahmanov O.K. ve Mirsoatov A.K. (2019). Özbekistan Bankacılık Sisteminde Finansal İstikrarın Sağlanması. *Norveç Uluslararası Bilimin Gelişimi Dergisi*, 9(2-34), 34-37.
- Abdurahmanova M. (2024). Dijital Teknolojilerin Gelişim Koşullarında Ticari Bankaların Dönüşümü. *Ekonomik Gelişim ve Analiz Dergisi*, 3, 210-215.
- Abramova M.A., Dubova S.E. ve Krivoručko S.V. (2024). Avrasya Ekonomi Birliği Ülkelerinde Elektronik Para ve Ödeme Araçlarının Dolaşımının Gelişim Faktörleri. *Ekonomi, Finans ve Üretim Yönetimi Dergisi*, 3(45).
- Adbukadirova G.T. ve Japsnova A.U.(2021). Kırgızistan Cumhuriyetinde Bankacılık Faaliyetini Düzenleyen Yasaların Analizi. *Sibirya Finans Üniversitesi Dergisi*, 4, 69-78.
- Afanasova M.A. (2011). Küresel Finansal Krizin Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan Bankacılık Sistemine Etkileri. *Reform Dergisi*, 4(52), 56-60.
- Akıмова Y. (2023). Bankacılık Sisteminin Gelişiminde Dijital Teknolojilerin Önemi. *Temel ve Uygulamalı Bilim: Devlet ve Kalkınma Eğilimleri* isimli XXI. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 21 Temmuz, Petrozavodsk/Rusya, 48-52.
- Akıмова Y., Hummaeva O., Gurdova B. ve Yazmırova K. (2023). Bankacılık Hizmetlerinin Yenilikçi Gelişimi. *Rusya Genç Araştırmacılar Forumu – 2023* isimli Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 30 Mart, Petrozavodsk/Rusya,169-173.
- Akmuhammedov M., Bekirov B., Vepaev I. ve Ovezberdieva T. (2023). Dijital Bankacılık: Ticaret Kolaylığı, Para Akışının Kontrolü. *Bilim ve Eğitim-2023* isimli Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 12 Ekim, Petrozavodsk/Rusya, 110-114.
- Akramova G.A. ve Maratova M. (2022). Özbekistan’da Yenilikçi Bir Ekonomi Koşullarında Yeni Bankacılık Hizmetlerinin Tanıtılması. *Profesyonel Kariyer Dergisi*, 1(41), 287-296.
- Alamanova Ch. V.ve Seitova Zh.V. (2017). Kırgızistan Cumhuriyetinde Bankacılıktaki Rekabetin Gelişiminin Özellikleri ve Yasallığı. *Kırgız-Rus Slav Üniversitesi Bülteni*. 17(2), 8-11.
- Aliiev V.A. (2022). Bütünleyici Açından Önemli Bankalar: Azerbaycan’ın Finansal Hizmetler Pazarında İyileştirmeye Yönelik Talimatlar. *Toplumun, Eğitimin ve Bilimin Sürdürülebilir Gelişimi İçin Modern Stratejiler ve Dijital Dönüşümler* isimli II. Uluslararası Konferans, 26 Eylül, Moskova/Rusya, 276-284.
- Alieva R.T. (2019). Azerbaycan’da Finansal Piyasaların Gelişim Eğilimleri. *Avrupa Bilim Konferansı* isimli XIII. Uluslararası Konferans, 8 Ocak, Penza/Rusya, 82-84.

- Aliyev V.A. (2019). Küreselleşme Sürecinde Finansal İstikrarın Sağlanmasında Kilit Bankaların Rolü. *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science*, 1(69), 238-244.
- Alpısbaev K.A., Esjanova J.J., Daulethanova J.D., Ospanova A.S. ve Baymamırov B.A. (2021). Kazakistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminde Dijital Teknolojilerin Gelişim Perspektifleri. Ticaret, Eğitim. Ekonomi isimli Uluslararası Konferans, 1-2 Nisan, Minsk/Rusya, 302-306.
- Amanmuradova O., Orazmyradova O., Serdarov J. ve Garajayev G. (2023). Bankacılık Sisteminin Gerçekleştirdiği Fonksiyonlar. *CETERIS PARIBUS Dergisi*, 10, 128-130.
- Amerjanova D.A. (2023). Dijitalleşmenin Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki Bankacılık Sisteminin İşleyişi ve Yapısı Üzerindeki Etkisi. Eğitim Kalitesini Artırmak, Bilim ve Üretimde Çağdaş Yenilikler İsimli Uluslararası Konferans, 12 Mayıs, Ekibastuz/Kazakistan, 50-53.
- Arlanova A.A. (2022). Türkmenistan'ın Mali ve Ekonomik Sisteminin Dijital Dönüşümünün Öncelikli Yönleri. *Dijital Teknolojiler ve Hukuk* isimli I. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 23 Eylül, Kazan/Başkurdistan, 34-38.
- Artikova D.M. (2019). Özbekistan Cumhuriyeti'nde Bankacılık Sisteminin Gelişim Eğilimleri. Küreselleşme Kapsamında Sosyo-Ekonomik Sistemlerin Modern Sorunları isimli XIII. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans. 24 Ekim, Belgorod/Rusya, 125-127.
- Artışev D. ve Zagrebelskaya M. (2024). Özbekistan'da Dijital Bankacılığın Gelişim Eğilimleri. *Ekonomi: Analizler ve Tahminler Dergisi*, 1(25), 9-16.
- Arzumanyan S.Y. (2020). Bankacılık Sektöründe Finansal Yenilikçi Projelerin Gelişimi. Kuruluşların Muhasebe, İstatistik ve Vergilendirmesinin Geliştirilmesine İlişkin Güncel Konular isimli IX. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans. 17 Şubat, Tambov/Rusya, 283-293.
- Asadullina N.R. (2018). Para Ve Kredi İlişkilerinin Serbestleştirilmesi Koşullarında Özbekistan Ticari Bankalarının İstikrarlı Gelişiminin Yolları. *Fotinik Okumalar Dergisi*, 1(9), 281-285.
- Askarova E.T. ve Joşibaeva D.A. (2020). Kazakistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminin Gelişiminin Temel Yönleri. Orta Asya Ülkeleri Muhasebeciler ve Denetçiler Işık-Kul Forumu Bülteni, 1(28), 4-8.
- Askerova R.V. (2017). Modern Bankacılık Sektörünün Sorunlarının Çözümünde Bankacılık Kontrolünün Rolü. XXI. Yılda Bilim: Güncel Gelişim Yönleri Dergisi, 1(1), 392-399.
- Aslanov E.Ş. (2020). Azerbaycan'da Menkul Kıymetler Piyasasının Gelişiminin Yoğunlaştırılması ve Etkinliğinin Artırılması Sorunları. XXI. Yüzyılda

- Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler: Sonuçlar, Zorluklar, Beklentiler isimli Ulusal Konferans, 27 Şubat, Sankt Petesburg/Rusya, 10-16.
- Ataballieva G.G. (2024). Bankacılık Hizmetlerinin Gelişimi. Bilim Sembolü Dergisi, 4(1-1), 54-55.
- Ataeva A.S. ve Saparov H.B.(2023). Türkmenistan Bankacılık Sisteminin Gelişim Özellikleri, Güncel Araştırmalar isimli Uluslararası Konferans, 20 Mart, Petrozavodsk/Rusya, 17-20.
- Ataeva D.D. (2024). Türkmenistan’da 2019-2025 Yıllarını Kapsayan Dijital Ekonominin Gelişimi Konsepti. Bilim Dergisi, 4(73), 265-270.
- Aytmambetova A.N. (2018). Kazakistan Bankacılık Sisteminin Özellikleri. Bankacılık Yönetimi ve Finans Ekonomisi: Mevcut Durum, Küresel Trendler Ve Gelişme Beklentileri isimli Uluslararası Konferans, 27 Nisan, Minsk/Rusya, 34-38.
- Azlarova A.A. (2021). Özbekistan Cumhuriyeti Bankalarının Faaliyetinde Dijital Teknolojiler ve Dönüşüm Süreçleri. Finans Alanının Güncel Sorunları isimli IX. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans. 10 Nisan, Mahaçkale/Rusya, 50-57.
- Azlarova A.A. (2021).Özbekistan Cumhuriyeti Bankacılık Sektörünün Dönüşümünde Modern Eğilimler. Sosyo-Ekonomik Kalkınma Açısından Modern Sorunlar, Eğilimler ve Beklentiler isimli IX. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 26 Kasım, Surgut/Rusya, 16-19.
- Azlarova A.A. (2023). Özbekistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminde Dönüşüm Süreçlerinin Değerlendirilmesi. Bilim insanları Notları Dergisi, 2, 199-202.
- Azlarova A.A. (2024). Özbekistan Cumhuriyeti’nde Ticari Bankaların Finansal İstikrarının Artırılması Yolları. Bilim ve Eğitim Bölgesi Dergisi, 1, 76-81.
- Babanazarov K., Nurmuhammedova G., Nuriev M. ve Orazmuhammedov A. (2024). Bankacılık Alanının Gelişimi ve Ulusal Ekonominin Gelişimdeki Rolü. Bilim Matrisi Dergisi, 3(1), 132-135.
- Baişev R.J. (2020). Avrasya Ekonomik Birliği Ülkelerinde Kredi Anlaşmaları. Devlet ve Hukuk Dergisi, 12, 85-92.
- Bakaeva A.A. (2022). Kırgızistan Cumhuriyetinde Bankacılık Sisteminin Güncel Durumu. Ryskulbekov Kırgız Ekonomik Üniversitesi Dergisi, 3(56), 18-22.
- Batırova A.G. (2023). Bankacılık Faaliyetinin Yasal Düzenlenmesi. Bilim Sembolü Dergisi, 3(2), 29-31.
- Batırova A.G. (2023). Türkmenistan’ın Sosyal ve Ekonomik Gelişiminde Bankacılığın Yasal Gelişimi. Bilim Dergisi, 4(61), 18-20.

- Bayjanova G.k ve Meymanova A.O. (2021). Pandemi Döneminde Bankacılık Hizmetlerinin Dijital Transferi. Ryskulbekov Kırgız Ekonomik Üniversitesi Dergisi, 2(51), 92-95.
- Baytursınbek T.D ve Abjalelova Ş.R. (2021). Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki Ticari Bankaların Faaliyetlerinin Geliştirilmesi ve İyileştirilmesindeki Ana Eğilimler. Toplumun İstikrarlı Gelişim Sorunları Dergisi, 10, 119-128.
- Bazarova M.S. ve Pulatov Ş.Ş. (2019). Özbekistan Bankacılık Sisteminin Problemleri ve Çözüm Yolları. Küreselleşme Kapsamında Sosyo-Ekonomik Sistemlerin Modern Sorunları isimli XII. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans. 24 Ekim, Belgorod/Rusya, 131-133.
- Bazarova N.T. (2023). Özbekistan Cumhuriyeti'nde Bankacılık Sisteminin Dönüşümü. Küreselleşmede Sosyo-Ekonomik Sistemlerin Modern Sorunları isimli XII. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans. 24 Ekim, Belgorod/Rusya, 187-189.
- Begmiradova G.R., Ahmedova D. ve Puriev A. (2023). Türkmenistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminin Baskın Halkası Olarak Merkez Bankası. Bilim Ve Teknoloji: Geliştirme ve Uygulama Beklentileri isimli Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 10 Ocak, Petrozavodsk/Rusya, 47-51.
- Bertaeva K.J. (2015). Kazakistan Finans ve Bankacılık Sisteminin Gelişimi: Güncel Gerçekler ve Eğilimler. İstatistik, Muhasebe ve Denetim Dergisi, 3(58), 48-53.
- Bobohujav Ş.İ. (2018). Ülke Dijital Ekonomisinde Özbekistan Bankalarının Önemi. İnovasyon Odaklı Bir Ekonomide Makina Mühendisliği, Petrol Ve Gaz Endüstrisi İşletmelerinde Güncel Ekonomik Ve Yönetim Sorunları Dergisi, 1, 82-90.
- Bozorova M.S. ve Abdullaev F.H. (2021). Ulusal ve Bölgesel Ekonominin Gelişiminin Güncel Sorunları isimli XI. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans. 29 Nisan, Belgorod/Rusya, 154-158.
- Djabieva T. (2021). Azerbaycan Bankacılık Sektörünün Temel Sorunları. Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 27(12), 1003-1012.
- Djabieva T. (2022). Azerbaycan Bankacılık Sektörünün Sorunları ve Temel Riskler. Modern Yönetim ve Ekonomi: Sorunlar ve Kalkınma Beklentileri isimli Ulusal Konferans, 22-24 Mayıs, Sankt Petesburg/Rusya, 47-55.
- Djaksıbekova G.N. ve Najmudinova A.F. (2020). Kazakistan Cumhuriyetinde Yeni Banka Ürünlerinin Geliştirilmesinin Temel Eğilimleri. Avrasya Bilim İnsanları Derneği Dergisi, 4(73), 21-29.
- Djoldoşeva T.Y. ve Karibaev E.S. (2015). Kırgızistan Cumhuriyeti Ticari Bankaların Faaliyetinin Analizi. Bilimsel Konferanslar Dergisi, 3-7(3), 14-17.

- Djoldoşeva T.Y. ve Talgarbek S. (2021). Bankacılık Sisteminde Dijitalleşme Sorunları. *Ekonomi Dergisi*, 3(4), 44-46.
- Djumaeva G.T. ve Babadjanov B.A. (2023). Başarılı Bir Gelişme Faktörü Olarak Türkmenistan Bankacılık Sisteminin Dijitalleştirilmesi. *Güncel Araştırmalar* isimli Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 30 Mart, Petrozavodsk/Rusya, 12-16.
- Dodonov V.Y. (2020). Merkez Bankasının Giderlerinin Oluşumunda Bankacılık Sektörünün Desteklenmesi: Kazakistan Merkez Bankası Örneği. *Finans, Teori ve Uygulama Dergisi*, 24(3), 147-160.
- Doldina A.N. (2018). Kazakistan Bankacılık Sektörü: Sorunlar ve Perspektifler. *Merkezi Asya Ekonomik İncelemeler Dergisi*, 5-6(123), 108-115.
- Doldina A.N. (2018). Kazakistan Bankacılık Sistemi: Sorunlar ve Perspektifler. *Merkezi Asya Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5-6(123), 108-115.
- Ergaşeva A.H., Zaylobitdinova H.H. ve Zaylobitdinov D.N. (2022). Özbekistan'da Bankacılık Sisteminin Gelişim Yolları ve Yatırımcılık Faaliyetinin Finansmanı. *Ceteris Paribus Dergisi*, 4, 50-53.
- Eyubov T.V. (2012). Bankacılık Sisteminin İstikrarının Artırılmasındaki Güncel Sorunlar. *Bilim ve Ticaret: Gelişim Yolları Dergisi*, 6(12), 98-102.
- Fadeykina N.V. (2021). Özbekistan Cumhuriyeti'nde Bankacılık Sisteminin Gelişim Eğilimleri ve Bankacılık Sektörü Kuruluşlarının İşleyişinin Etkinliğine İlişkin Uzman-Analitik Değerlendirmeler. *Finans ve Bankalar Dergisi*, 1(3), 53-66.
- Gagjiev Ş. ve Murşudlu F. (2009). Küresel Kriz Döneminde Azerbaycan'ın Finans ve Bankacılık Sistemi: Uluslararası Karşılaştırmalı Değerlendirmelerin Vurgusunda Değişiklik. *Merkezi Asya ve Kafkas Dergisi*, 5 (64-65), 84-102.
- Garaev M.Ş. ve Hoyskaya İ.V. (2020). Azerbaycan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminin Gelişiminin Analizi. *Ekonomi ve Ticaret Dergisi*, 6, 19-23.
- Garmidarova E.İ. (2020). Azerbaycan Bankacılık Sistemi: Güncel Durum, Problemler ve Perspektifler. *Küresel Bilimsel Potansiyel: Finans ve Kredi Dergisi*, 10(115), 182-186.
- Gasanov M. Ve Alekperova N. (2023). Dijital Ekonomi: Azerbaycan Örneği. *Dijital Ekonomi Koşullarında Muhasebe, Denetim Ve Kamu Yönetimi Sisteminin Gelişimine Yönelik Sorunlar ve Beklentiler* isimli III. Uluslararası Konferans, 26 Mayıs, Simgeropol/Rusya, 720-723.
- Gulden G.A. (2009). Kazakistan Bankacılık Sisteminin Oluşumu ve Gelişimi. *St. Petersburg Ekonomi ve Finans Üniversitesi Dergisi*, 2(58), 194-197.
- Gurbandurdieva G., Allanurova N. ve Tokgaev S. (2023). Dijital Ekonomi-Geleceğin Gelişimi. *Bilim. Eğitim. Teknoloji: Modern Gelişim Trendleri* isimli Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 28 Eylül, Petrozavodsk/Rusya, 44-50.

- Gurbandurdieva G., Orazkulieva A., Safirdjanova A. ve Nazımov N. (2023). Türkmenistan'ın Ekonomik Potansiyelinin Arttırılmasında Dijital Bankacılık Hizmetlerinin Önemi. Küresel Dönüşüm Bağlamında Bilim Ve Eğitim isimli XII. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans,7 Aralık, Petrozavodsk/Rusya, 140-144.
- Guseynli D. (2016). Azerbaycan Bankacılık Sisteminin Finansal Durumu ve Gelişim Eğilimleri. Ekonomi ve Bankacılık Sistemi: Teori ve Uygulama isimli Ulusal Konferans, 11-12 Mayıs, Mahaçkala/Rusya, 145-148.
- Habibli R.Y. (2022). Azerbaycan Bankaları Üzerine Araştırma. XX. Uluslararası Konferans, 5-7 Ekim, Elista/Rusya, 257-261.
- Halilov D.S. (2016). Azerbaycan Bankacılık Sistemi. Yeni Bilgi Dergisi, 2(42), 383-386.
- Hallieva N.P. (2019). Özbekistan Bankacılık Sisteminin Gelişim Perspektifleri ve Eğilimleri. Küreselleşmede Sosyo-Ekonomik Sistemlerin Modern SORUNLARI isimli XIII. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, . 24 Ekim, Belgorod/Rusya, 161-163.
- Hamithan N. (2019). Kazakistan Bankacılık Sektöründe Rekabet ve Sorunların Çözümü. Kırgız-Rus Slav Üniversitesi Dergisi, 19(3), 68-71.
- Hamrohujueva S.T. ve Davirova Ş.Ş. (2022). Özbekistan Cumhuriyeti'nde Ticari Bankaların Gelişmesinin Önündeki Engeller Ve Bunların Aşılması İçin Alınması Gereken Kararlar. İnsan Hayatında Bilim Dergisi, 1, 164-172.
- Hodjanepesova A.K. (2024). Dijitalleşmenin Bankacılık Piyasasına Etkisi. Bilgi Teknolojilerinin Çeşitli Faaliyet Alanlarında Kullanımı isimli Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 14 Mart, Gomel/Beyaz Rusya, 140-142.
- Holmurodova Ç.A. (2021). Özbekistan Bankacılık Sisteminin Reformu-Ekonominin İstikrarındaki Önemi. III. Uluslararası Konferans, 10 Mart, Penza/Rusya, 104-106.
- İsmailov A.H. (2011). Azerbaycan Bankaları: Krizin İlk Aşaması Aşıldı. Ekonomi Bilimleri Sorunları Dergisi, 2, 42-44.
- İsrailov B.E. (2016). Küresel İstikrarsızlık Koşullarında Kazakistan Bankacılık Sisteminin Gelişimi. Finans ve Analiz Dergisi, 1, 88-99.
- Jakıpov A.A. (2023). Kırgızistan'da Banka Risklerinin Yönetim Özellikleri. Toplumun Sürdürülebilir Kalkınma Sorunları Dergisi, 4, 20-25.
- Jaksıbek J. (2011). Kazakistan Ulusal Bankasının Yasal Statüsü ve Bankacılık Sisteminin Gelişimindeki Rolü. XXI. Yüzyılda Hukuk ve Yönetim Dergisi, 3(20). 56-61.
- Jekşenova M.J. ve Sardiev A.S. (2023). Kırgızistan Cumhuriyeti Bankacılık Piyasasında Rekabet Analizi. Issık Kul Merkezi Asya Ülkeleri Muhasebeci ve Denetçiler Derneği Dergisi, 2(41), 28-34.

- Jumadullaeva S.K. (2019). Kazakistan Bankacılık Sisteminin Finansal İstikrarını Sağlamanın Yolları. Ekonomi, Finans Ve Yönetim Sorunlarının Uluslararası Bilimsel İncelenmesi isimli Uluslararası Konferans, 24-25 Haziran, Boston/Amerika Birleşik Devletleri, 50-58.
- Jumaeva D.H. (2019). Özbekistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminde Reformlar. Küreselleşme Kapsamında Sosyo-Ekonomik Sistemlerin Modern Sorunları. XIII. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 24 Ekim, Belgorod/Rusya, 139-142.
- Kamçibekov T.K. ve Tokçulukova N.K. (2017). Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal Ekonomisinde Ticari Bankaların Rolü. Ryskulbekov Adına Kırgız Ekonomik Üniversitesi Dergisi, 3(41), 203-205.
- Karabaeva M.B. ve Abuova İ.J. (2024). Plastik Kartlar Bazında Kazakistan Bankacılık Sisteminin Analizi. Bilim. Kültür. Eğitim: Mevcut Sorunlar Ve Gelişme Beklentileri Dergisi, 2/2(31), 73-76.
- Kaşıgina A.A ve Neşina V.N. (2018). Kazakistan Bankacılık Sisteminin Durumu: Temel Problem ve Perspektifler.
- Kaydarova A.T. (2020). Kazakistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminin Güncel Durumu: Sorunlar ve Perspektifler. XXI. Yüzyılda Tuvgu'nun Gelişimi: Eğitim, Bilim ve İşin Entegrasyonu isimli Uluslararası Konferans, 30 Ekim, Kızıl/Kazakistan, 247-250.
- Kaygorodskaya A.A. (2018). Kazakistan'ın Sosyal ve Ekonomik Modernizasyonunda Bankacılık Sisteminin Rolü. Bilimsel Bakış Dergisi, 1, 10-14.
- Kayimova Z.A. ve Turaev M. (2016). Özbekistan Cumhuriyeti Ekonomisinin Gelişimine Bankacılık Sisteminin Etkisi. Bilimler Entegrasyonu Dergisi, 2(2), 23-25.
- Kenjaev M.G. (2021). Küreselleşme Koşullarında Özbekistan Bankacılık Sektörünün Yenilikçi Gelişimi. Bilim ve Uygulama Bülteni, 7(7), 234-244.
- Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2019, <https://www.nbkr.kg/DOC/19072019/000000000052688.pdf>
- Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2020, <https://www.nbkr.kg/DOC/19072019/000000000052688.pdf>
- Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2021, <https://www.nbkr.kg/DOC/19072019/000000000052688.pdf>
- Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2022, <https://www.nbkr.kg/DOC/19072019/000000000052688.pdf>
- Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2023, <https://www.nbkr.kg/DOC/19072019/000000000052688.pdf>

- Kırgız Cumhuriyeti Finans Sektörünün İstikrarına İlişkin Raporu, 2024, <https://www.nbkr.kg/DOC/19072019/000000000052688.pdf>
- Kubançbekova U.K. (2016). Kırgızistan Cumhuriyeti Modern Bankacılık Sisteminin Gelişim Tarihi. *Bilim Alanı Dergisi*, 3, 99-105.
- Kulova E.U. (2022). Kırgızistan Cumhuriyetinde Bankacılık Sektörünün Güncel Gelişimi. *Modern Zorluklar Ve Tehditler Bağlamında Rusya Ekonomisinin Ve Mali Güvenliğinin Geliştirilmesi* isimli Uluslararası Konferans, 14 Nisan, Rostov-na-Donu/Rusya, 63-68.
- Kurmanalina A.K., İskakova Z.D., Gusmanova J.A. ve Akbaev E.T. (2023). Kazakistan İkinci Sınıf Bankaların Dijitalleşme ve İnovasyon Sorunları. *Üniversite Çalışmaları Dergisi*, 2(91), 162-266.
- Kuruçbekova A.B. (2016). Bankacılık Sektörünün Gelişim Eğilimi (Kırgızistan Örneği). *Ekonomi: Dün, Bugün ve Yarın Dergisi*, 6(11). 199-205.
- Li A. (2020). Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Bankasının Yasal Düzenlenmesi. *Modern Bilimsel Rusya Dergisi*, 7(16), 70-74.
- Madiyarova A.S., Bertaeva K.J. ve Blembayeva A.N. (2018). Ödeme Sisteminin Yönetiminde Kırgızistan Cumhuriyeti Merkez Bankasının T-Rolü. *İstatistik, Muhasebe ve Denetim Dergisi*, 4(71), 214-218.
- Mahmetova M.K. (2012). Kazakistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminin Finansal İstikrarının Değerlendirilmesi. *Üniversite Çalışmaları Dergisi Ekonomi Serisi Dergisi*, 2, 81-84.
- Makembaeva K.I ve Kuramaeva E.D. (2020). Kırgızistan Cumhuriyetinde Ticari Bankaların Sermaye Tabanının Güncel Durumu. *Kırgızistan Bilim, Yeni Teknolojiler ve İnovasyon Dergisi*, 8, 108-112.
- Makhmudova G.N ve Khaitbayev B.Kh. (2022). Özbekistan Cumhuriyeti Ticari Bankalarının Uzaktan Hizmetlerinin Geliştirilmesi. *Yeni Gerçeklikte Ekonomi ve Endüstri 5.0 (INPROM-2022)* isimli Bilimsel Ve Uygulamalı Konferans. 28-30 Nisan, Saint Petersburg/Rusya, 541-544.
- Makhmudova G.N. (2021). Özbekistan Bankacılık Sisteminin Dijitalleştirilmesi. *St. Petersburg Devlet Politeknik Üniversitesi'nin bilimsel ve teknik bültenleri. Ekonomik Bilimler*, 14(1), 47-57.
- Malyarenko O.İ. (2019). Kazakistan Bankacılık Sisteminin Finansal Güvenilirliği. *Yönetim, Ekonomi ve Ekonomik Güvenilirlik* isimli Uluslararası Konferans, 27-29 Mayıs, Kostanay/Kazakistan, 270-274.
- Malyarenko O.İ. (2019). Kazakistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminin Finansal Güvenilirliği. *Yönetim, Ekonomi, Ekonomik Güvenilirlik* isimli Uluslararası Konferans, 27-29 Mayıs, Kostanay/Kazakistan, 270-274.
- Mamarasulova A.N. (2023). Kırgızistan Bankacılık Sektörünün Gelişim Göstergelerinin Analizi. *Orta Asya Ülkeleri Muhasebeciler ve Denetçiler Işık-Kul Forumu Bülteni*, 3(42), 112-117.

- Mamedov Z.F. (2019).). Azerbaycan Bankacılık Sektörünün Dijitalleşmesi: Yeni Zorluklar ve Beklentiler. Dijital Ekonomi Çağında Hazar isimli Uluslararası Konferans, 24-25 Mayıs, Astragan/Rusya, 38-44.
- Mamedov Z.F. (2021). Azerbaycan Bankacılık Sisteminin Güncel Durumu ve Problemler. Modern Yönetim ve Ekonomi: Sorunlar ve Kalkınma Beklentileri Dergisi, 1, 101-108.
- Mamedov Z.F. (2022). Azerbaycan Finans Sektörünün Gelişmesi İçin Yeni Yollar. Ekonomi, Modelleme, Tahmin Dergisi, 16, 10-14.
- Mamedov Z.F. ve Abbasbeyli M.A. (2013). Finans ve Kredi Dergisi, 47(575), 73-80.
- Mamedov Z.F. ve Namazov V.F. (2021). Azerbaycan Finans Piyasası: Yeni Trendler ve Perspektifler. Finans ve Kredi Dergisi, 27(5), 1074-1092.
- Mamedov Z.F., Abbasbeyli M.A., Valiev E.N. ve Veysov E.N. (2020). Azerbaycan Bankacılık Sektörü: Yeni Trendler ve Perspektifler. Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 26(7), 775-783.
- Mamedov Z.F., Kazımov M., Farzalieva S. ve Gasımov A. (2023). Azerbaycan Dijital Ödeme Sistemi: Yeni trendler, Problemler ve Perspektifler. Bilgi ve Yenilik Dergisi, 18(1), 32-42.
- Mamedov Z.F., Veliev E.N. ve Veysov E.N. (2021). Azerbaycan Bankacılık Sisteminin Dijitalleşmesi. Bilgi ve Yenilik Dergisi, 16(3), 10-20.
- Mamedov Z.F., Veliev E.N. ve Veysov E.N. (2021). Azerbaycan Bankacılık Sektöründe Dijital Dönüşüm. Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 16(3), 10-20.
- Mamedov Z.F., Veliev E.N. ve Veysov E.N. (2022). Azerbaycan Ulusal Bankacılık Sisteminin Değerlendirilmesi: Oluşum ve Gelişim. Bilimsel Sonuç ve Ekonomi Bilimi Dergisi, 8(1), 85-98.
- Mamedova F.N. (2015). Azerbaycan Bankacılık Sisteminin Analizi. Yönetim, Ticaret, Hukuk Dergisi, 4(9), 92-94.
- Mehtieva M.İ. (2019). Azerbaycan Bankacılık Sektöründe Meydana Gelen Gelişim Eğilimleri. Bilimsel Diyalog: Ekonomi Ve Yönetim isimli XXIV. Uluslararası Konferans, 8 Ekim, Sankt Petesburg/Rusya, 15-22.
- Mergenova A. (2022). Bankalar Arası Rekabetin Güncel Durumu. Ryskulbekov Kırgız Ekonomik Üniversitesi Dergisi, 4(57), 127-133. Ryskulbekov Kırgız Ekonomik Üniversitesi Dergisi, 1(58), 101-103.
- Merkez Bankası İstatistik Bülteni. (2022), 12(273), 1-93.
- Merkez Bankası İstatistik Bülteni. (2023), 12(285), 1-96.
- Merkez Bankası İstatistik Bülteni. (2024), 3(88), 1-96.
- Merkez Bankası Raporu, 2019, <https://cbu.uz/ru/publications/annual-report/>
- Merkez Bankası Raporu, 2020, <https://cbu.uz/ru/publications/annual-report/>
- Merkez Bankası Raporu, 2021, <https://cbu.uz/ru/publications/annual-report/>

- Merkez Bankası Raporu, 2022, <https://cbu.uz/ru/publications/annual-report/>
- Merkez Bankası Raporu, 2023, <https://cbu.uz/ru/publications/annual-report/>
- Merkez Bankası Raporu, 2024, <https://cbu.uz/ru/publications/annual-report/>
- Mırzabekov D.M. (2023). Kazakistan Bankacılık Sektörünün Gelişim Yönlerinden Olan Dijitalleşme. *İnovasyon.Bilim. Eğitim Dergisi*, 48, 255-260.
- Muminova E.A. ve Umaraliev U.Z. (2017). Özbekistan Bankacılık Sistemi ve Piyasa Ekonomisindeki Rolü. *Bilim Sembolü Dergisi*, 2(1), 95-97.
- Murşidli F. (2008). Azerbaycan Bankacılık Sistemi: Küreselleşme Perspektifleri. *Kafkas ve Küreselleşme Dergisi*, 2(2), 85-109.
- Murzaibrahimoğlu R. ve Satıljanova. E.Ş. (2017). Bankacılık Siteminin Regülatörü Olarak Ulusal Banka. *Kırgızistan Üniversitesi Dergisi*, 8, 60-67.
- Mustafaev O.V. (2011). Modern Koşullarda Ticari Bankaların İstikrar Sorun. *Bilim ve Ticaret: Gelişim Yolları Dergisi*, 6, 215-218.
- Mustafazade T. (2016). Azerbaycan Bankacılık Sektörünün Dünya Finans Sistemine Entegrasyon Sürecinin Analizi. *Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 1, 66-70.
- Nabiyeva Ş., Aliyeva A. ve Tahirova G. (2023). Menkul Kıymetler Piyasasında Ticari Bankaların Önemi. *Danimarka Bilimsel Dergisi*, 75, 6-10.
- Nazekova M.T ve Satıgulova A.S. (2023). Kırgızistan Cumhuriyetinde Banka Hizmet ve Ürünlerinin Gelişimi.
- Nuryev K., Charyrva A., Muradov B. ve Mammedov D. (2023). Kurumsal Reformlar Bağlamında Bankacılık Sektörünün Dijitalleşmesi. *Modern Bilimin İleri Gelişimi: Deneyim, Sorunlar, Öngörüler* isimli XII. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 30 Mayıs, Petrozavodsk/Rusya, 185-189.
- Omorkulov A.P. (2009). Kırgızistan Cumhuriyeti Bankacılık Sistemi Reformu. *Reform Dergisi*, 2(42), 12-16.
- Omorov K.A. (2013). Ekonomik Dönüşüm Kapsamında Kırgızistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminin Gelişim Aşamaları. *Ekonomi. Ulusal Ekonomi. Ekonomik Bilimler Dergisi*, 7, 50-54.
- Orazmuhammedov A. ve Djoraeva L. (2023). Türkmenistan Bankacılık Alanının Gelişimi. *Akademik Yayınlar Dergisi*, 4(2), 115-117.
- Orazmuhammedov A. ve Djoraeva O. (2023). Türkmenistan Bankacılık Alanının Gelişim Yolları. *CETERIS RAPIBUS Dergisi*, 4, 117-119.
- Osmannov J.D. (2019). Küresel Kriz Koşullarında Kazakistan Bankacılık Sisteminin Gelişimi. *Ekonomi: Strateji ve Uygulama Dergisi*, 1(17), 53-58.

- Ovezov G.B., İskenderov İ., Allakuliev O. ve Kuvadov Ş. (2023). Dijital Ekonomi- Ekonomik Gelişimin Yeni Aşaması. Bilim, Yenilikler, Gelecek-2023 isimli Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 12 Aralık, Petrozavodsk/Rusya, 141-145.
- Pimenov A.V. (2020). Kazakistan Bankacılık Sisteminde İstkrar Faktörleri. Modern Problemler Dergisi, 4(30), 91-95.
- Pulatova G. (2015). Kırgızistan Bankacılık Sisteminde Dönüşüm Süreçleri. Bilim ve Yeni Teknolojiler Dergisi, 2, 149-151.
- Rahmonkulova N.H. ve Mamedov R.Y. (2022). Azerbaycan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti'nde Bankacılık Sisteminin Yasal Düzenlemesinin Güncel Sorunları. Dijitalleşme Çağında Mali Hukukun Güncel Sorunları isimli Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 20 Nisan, Ufa/Başkurdistan, 96-102.
- Rakhmonkulova N.H.ve Mamedov R.Y. (2022). Azerbaycan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti'nde Bankacılık Sisteminin Yasal Düzenlemesinin Güncel Sorunları. Dijitalleşme çağında mali hukukun güncel sorunları isimli Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 20 Nisan, Ufa/Rusya, 96-102.
- Rakhmonkulova N.H.ve Mamedov, R.Y. (2022). Azerbaycan Cumhuriyeti ve Özbekistan Cumhuriyeti'nde Bankacılık Sisteminin Yasal Düzenlemesinin Güncel Sorunları. Dijitalleşme Çağında Mali Hukukun Güncel Konuları isimli Uluslararası Konferans, 20 Nisan, Ufa/Başkurdistan, 96-102.
- Rasulova N.N. (2019). Özbekistan Cumhuriyeti'nde Bankacılık Sisteminin Yeni Gelişim Aşaması. Küreselleşmede Sosyo-Ekonomik Sistemlerin Modern Sorunları isimli XIII. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans. 24 Ekim, Belgorod/Rusya, 145-147.
- Rejepova M. (2023). Türkmenistan Bankacılık Sisteminin Oluşum ve Gelişim Tarihi. Bilimsel Bilgi Matrisi Dergisi, 5(2), 382-385.
- Rustamov E.S. (2010). Küresel Kriz ve Azerbaycan Merkez Bankasının Kriz Karşıtı Politikası. Para ve Kredi Dergisi, 1, 27-35.
- Sabırjan A. (2018). Kırgızistan Bankacılık Sisteminin Bazı Gelişim Yönleri. Kırgızistan'da Bilim, Yeni Teknolojiler ve Yenilikler Dergisi, 11, 175-179.
- Sabyrjan A. (2019). Kırgızistan Cumhuriyetinde Ticari Bankaların Faaliyetinin Bazı Yönlerinin Analizi. Kırgızistan Bilim, Yeni Teknolojileri ve İnovasyon Dergisi, 8, 97-101.
- Sadıgov E.M. (2013). Azerbaycan Bankacılık Sisteminin Temel Gelişim Yönleri. Ekonomik Reformlar Dergisi, 213-221.
- Sadıgov E.M. (2014). Azerbaycan Bankacılık Sisteminin Temel Gelişim Yönleri. Ekonomik Reformlar Dergisi, 1(13), 1-5.

- Sadıgov E.M. (2021). Azerbaycan Finans Piyasası: Yatırımcılar İçin Yeni Fırsatlar. Finansal Altyapı: Yeni Gerçekliğin Zorlukları isimli Ulusal Konferans, 22-26 Mart, Sankt Petesburg/Rusya, 61-63.
- Sadıkova N.B. (2023). Bankacılık Hizmetlerinin Geliştirilmesi. Bilim Matrisi Dergisi, 12(1), 361-364.
- Sadvokasova K.J. (2014). Finansal Küreselleşmenin Kazakistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminin Gelişime Etkisi. Temel Araştırmalar Dergisi, 9, 1820-1824.
- Sadvokasova K.J. (2019). Kazakistan Ekonomisinin Bankacılık Sisteminin Yapısal Özellikleri. Modern Yönetim: Gelişim Eğilim ve Perspektifleri isimli Uluslararası Konferans, 20 Kasım, Simferepol/Rusya, 325-327.
- Sadvokasova K.J. ve Kodaşeva G.S. (2017). Artan Belirsizlik Koşullarında Kazakistan'da Bankacılık Faaliyetlerinin Gelişimini Etkileyen Faktörler. Yükseköğretim Kurumları Bülteni: Volga bölgesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 1(41), 167-176.
- Sadvokasova K.J. ve Kodaşeva G.S. (2017). Belirsizlik Koşullarında Kazakistan Bankacılık Faaliyetinin Gelişimini Etkileyen Faktörler. Sosyal Bilimler: Ekonomi Dergisi, 1(141), 167-176.
- Samigullin E.V. ve Alkadirova Ç.M. (2017). Kırgızistan Bankacılık Sisteminde Büyük Ticari Banka Gerekliliği. Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına Bağlı Kamu Yönetimi Akademisi Bülteni, 23, 198-202.
- Saparova G. (2022). Türkmenistan Bankacılık Sisteminin Oluşum ve Gelişim Tarihi. . CETERIS PARIBUS Dergisi, 12, 123-124.
- Sarıeva L. (2023). Bankacılık Sektörünün Dijitalleşmesi: Yeni Zorluk ve Perspektifler. Gençlik ve Bilim 2023: Bilginin Zirvelerine isimli Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 2 Şubat, Petrozavodsk/Rusya, 100-105.
- Sartanova N.T. ve Kusainov S.J. (2018). Kazakistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminde Dijital Teknojiler. Bölgelerin Gelişimi isimli Uluslararası Konferans, 2 Kasım, Belgorod/Rusya, 284-288.
- Seitliev K., Magtımova N., Hodjanepesov İ. ve Hodjamammedov A. (2024). Bankacılık Alanının Gelişiminde Banka İstatistikleri. A POSTERIORI Dergisi, 5, 57-59.
- Seitova J.B. (2019). Kırgız Cumhuriyeti'nde Bankacılık Rekabetinin Durumunun Faktöriyel Analizi. Avrasya Bilim Derneği Dergisi, 12-3 (58), 266-171.
- Suleymanov S.A. (2019). Özbekistan Ekonomisinin Bankacılık Sisteminin Gelişiminde Uzaktan Bankacılık Hizmetlerini Genişletmenin Sorunları ve Yolları. Ulusal Finans ve Kredi Sisteminin Mevcut Durumu ve Gelişimi Yönündeki Beklentiler isimli III. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 20 Kasım, Voronej/Rusya, 141-144.

- Sultonova M.A. ve Gozieva Z.R. (2023). Bankacılık Sektöründe Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının Önemi. *İstikrarlı Gelişim: Rusya ve Dünya Ekonomisinin Analizi* isimli Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans, 4-5 Nisan, Mahaçkale/Rusya, 418-422.
- Svyatov S.A ve Nurgaliyeva A.M. (2015). Kazakistan Bankacılık Sistemi: Faaliyet Alanı ve Prensipleri. *Finans ve Analiz Dergisi*, 5, 95-104.
- Svyatov S.A. (2011). Kazakistan Bankacılık Sisteminin Ulusal Modeli: Kriz Sonrası Dönemin Öncelikleri. *Ekonomi: Strateji ve Uygulama Dergisi*, 2(18), 37-42.
- Svyatov S.A. (2015). Yeni Ekonomik Koşullarda Kazakistan Bankacılık Sistemi: Modern Talepler ve Gelişim Perspektifleri. *Orta Asya Ülkeleri Muhasebeciler ve Denetçiler Isık-Kul Dergisi*, 2(9), 362-367.
- Şakarova G.A. (2009). Kazakistan Bankacılık Sisteminin Oluşumu ve Gelişimi. *St. Petersburg Ekonomi ve Finans Üniversitesi Dergisi*, 2(58), 194-197.
- Şelomentseva V.P, Baysembaeva G.M., Musina A.J. ve İfutina E.A. (2018). Kazakistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminde Finansal İstikrar. *Omsk Devlet Üniversitesi Ekonomi Dergisi*, 3(63), 238-246.
- Şestakova V.İ. (2010). Küresel Finansal Krizin Ülkenin Kredi ve Bankacılık Sistemine Etkisi. *Reform Dergisi*, 1(45), 4-12.
- Tagabay B.T. (2022). Kazakistan Bankacılık Sistemi: Problemler ve Perspektifler. *Ekonomik Belirsizlik Koşullarında Finansal ve Bankacılık Sektörünün Güncel Gelişim Eğilimleri* isimli Uluslararası Konferans, 10-11 Haziran, Nur Sultan/Kazakistan, 193-196.
- Tagabay B.T. ve Jagıparova A.O. (2022). Kazakistan Bankacılık Sektörü: Sorunlar ve Perspektifler. *Ekonomik İstikrarsızlık Koşullarında Finansal ve Bankacılık Sektörünün Modern Gelişim Eğilimleri* isimli Uluslararası Konferans, 10-11 Haziran, Nur Sultan/Kazakistan, 193-196.
- Tagieva N.S. ve Şarıfova M.F. (2020). Azerbaycan Finans Sisteminde Dijital Ekonominin Rolü. *Güncel Bilim ve Uygulamanın Sorunları Dergisi*, 10, 218-222.
- Tagizade S.S. (2015). Azerbaycan'da Menkul Kıymetler Piyasasının Mevcut Gelişim Düzeyinin Değerlendirilmesi. *Beşeri ve Doğa Bilimlerindeki Güncel Sorunlar Dergisi*, 7(1), 173-182.
- Taymuhamedov İ.R. (2022). Özbekistan Bankacılık Sistemine Yeni Finansal Teknolojilerin Entegrasyonu. *Bilim insanları Notları Dergisi*, 1, 358-361.
- Timurhodjaev O.U. ve Ahunova E.A. (2020). Ülke Bankacılık Sistemi Yapısının Belirlenmesinin Temel Yaklaşımları. *Bilimsel Araştırmanın Güncel Yönleri: Gelişme Beklentileri* isimli XII. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans. 5 Haziran, Çeboksarı/Rusya, 193-196.

- Umirzakov S.S. (2014). Kazakistan Cumhuriyetinde Bankacılık Sektörünün Gelişimi. Modern Toplumun Gelişim sorunlu isimli IV. Uluslararası Konferans, 18 Nisan, Kursk/Rusya, 203-208.
- Urazgalieva M.A., Lıgına O.İ. ve Kalaganova N.K. (2021). Kazakistan Bankacılık Sektörünün Gelişim Sorunları. Eğitim ve Bilim Temel ve Uygulamalı Araştırmalar Dergisi, 13, 39-47.
- Urmonov A.A. (2022). Özbekistan Ekonomisi Bankacılık Sektörünün Dijitalleşmesi Sorunları ve Perspektifleri. Dünyada Bilim Dergisi, 3(60), 79-88.
- Urmonov A.A. ve Akramov İ. (2021). Özbekistan ekonomisinin bankacılık sektörünün dijitalleşmesine yönelik sorunlar ve beklentiler. Cognitio Rerum Dergisi, 12, 20-31.
- Usualieva Z.K ve Şmireva A.İ. (2018). Kazakistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminin Gelişimi. Bilim ve Ticaret: Gelişim Yolları Dergisi, 4(82), 147-151.
- Usualieva Z.K. ve Şmireva A.İ.(2018). Bankacılık Sisteminin Kazakistan Cumhuriyeti Ekonomisine Etkisi. Modern Ekonomide İşletmelerin Yönetimi: Teori ve Teknoloji isimli Uluslararası Konferans, 17 Mayıs, Kemerovo/Rusya, 382-386.
- Utirova B.B. (2020). Kırgızistan Cumhuriyetinde Bankacılık Sektörünün Gelişimi. Kırgızistan Üniversitesi Dergisi, 6, 146-150.
- Valiev A.K. (2013). Azerbaycan Bankacılık Sisteminin Günümüz Koşullarındaki Özellikleri. Ekonomi ve Yönetimde Güncel Eğilimler: Yeni Bir Bakış Dergisi, 20, 84-90.
- Veliev D.R. (2014). Azerbaycan Bankacılık Sistemi: Güncel Durum, Sorunlar ve Gelişim Perspektifleri. Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 1(99), 68-71.
- Velieva E.F. (2019). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bankacılık Sisteminin Bugünkü Aşamada Gelişiminin Özellikleri. Ekonomi ve Hukuk Bilimleri Dergisi, 6, 77-80.
- Velieva E.F. (2020). Azerbaycan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminin Gelişmesi İçin Ana Stratejik Yönler. International Scientific Review of The Problems and Prospects of Modern Science and Education. 22-23 Kasım, Boston, 24-27.
- Yuldasheva S.Sh. (2024). Rekabet Güçlerini Artırmak Amacıyla Ticari Bankaların Faaliyetlerinin Geliştirilmesine İlişkin Güncel Konular. Ekonomik Gelişim ve Analiz, 1, 186-194.
- Yuldaşeva E.İ. (2019). Özbekistan Cumhuriyeti Bankacılık Sektörü Araçları. Bölgesel ekonomi ve Yönetim Dergisi, 2(58), 1-10.
- Zeynalov V.Z. (2011). Küresel Kriz Durumunda Azerbaycan Bankacılık Sektörünün Gelişim Sorunları. Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 7(69), 88-94.

Zeynalov V.Z. (2013). Azerbaycan Finansal Piyasası: Güncel Durum, Problemler, Perspektifler. Sankt Petesburg Ekonomi ve Finans Üniversitesi Dergisi, 4(82), 29-36.

Ziyadullaev U.S. (2019). Özbekistan Cumhuriyetinde Gelişim Gereklilikleri: Ekonomik Güvenilirliğin Sağlanmasında Kurumsal Destek. Piyasa Ekonomisi Sorunları Dergisi, 2, 73-82.

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Bankacılık

Doç. Dr. Leyla AKGÜN
Doç. Dr. Duygu ARSLANTÜRK ÇÖLLÜ